

1. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovaris

Ravel Kodrič

Vladijeva družina in otroštvo pri Sv. Ivanu

Leta 1905 se je pri Trobčevih pri Sv. Ivanu Doroteji Trobec por. Martelanc, hčeri Antona Trobca, kamnoseškega mojstra in sopobudnika ustavnitve Političnega društva Edinost in istoimenskega glasila, in njenemu možu, iz Barkovlj prijenjenemu sodniškemu kanclistu Angelu Martelanu, 8. maja rodil prvorjenec Vladimir, za domače in prijatelje Vladi. Z leti se mu je pri-družilo še troje bratov: Vojček (1908), Ciril (1913) in najmlajši Drago (1918). Slednjega se starejši bralci in bralke utegnejo spominjati kot priljubljenega družinskega zdravnika.

O Vladijevem otroštvu je mati vedela po drugi svetovni vojni pove dati:

Že kot otrok je bil [...] nenavadno dober, ubogljiv in miren. Družil se najrajsi z odraslimi ljudmi, knjige pa je kar poziral. Med vojno je dobil pohvalo Rdečega križa iz rok guvernerjeve so-proge baronice Luize Fries-Skene. Pri Sv. Ivanu je namreč priredil več prireditev, nastopali so otroci, privabil vse občinstvo in izkupiček poslal Rdečemu križu. Bil je velik prijatelj poznejšega poslanca Virgilija Ščeka, ki je bil takrat kaplan pri Sv. Ivanu.

Če mu zdravje ni nagajalo, si sme-mo njegovo otroštvo vsaj do izbruha vojne avgusta 1914 predstavljati kot mirno in preskrbljeno. Dedova kamnoseška obrt je cvetela, preživila je poleg družine še šest delavcev z druži-nami vred. Njen proizvod niso bili le stavbarstvu namenjeni izdelki, pač pa že kar umetno izdelani nagrobniki in celo oltarja obeh vaških cerkva. Očetova služba na sodišču tudi ni bila od muh in še ni bila, kot po vojni pod fašistično oblastjo, na političnem prepihu.

Oče Angel je izhajal iz premožne podjetniške rodbine iz Barkovlj: njegov oče Franjo in mati Uršula Jazbec sta do gospodarske trdnosti prišla z gostilničarstvom in s podjetno preprodajo še uporabnega ladijskega gradiva od do-trajnih plovil. Do še večjega ugleda in veljave je prišel njun sin Dragotin (1866–1895), Angelov brat in Vladijev nesojeni stric: ugonobila ga je namreč jetika pri 28 letih, celih deset let pred Vladijevim rojstvom. Toda v tem kratkem življenjskem loku je tržaškim Slovencem izbo-jeval izjemne dosežke: ustanovil in vodil je pevsko društvo Adria, sodeloval pri ustanovitvi in vodenju Rojanskega posojilnega in konzumnegra društva, pri ustanovitvi in vodenju Tržaške posojilnice in hranilnice, tajnikoval je Obrtnjiskemu društvu v Barkovljah pri Sv. Jer-neju, bil je spočetka član uredniškega odbora Edinosti.

Vladijeva gimnaziska leta

Ob izbruhu vojne je Vladimir stopil v šolskem letu 1914/15 v prvi razred državne pripravnice za gimnazijo v de-lavski četrti Sv. Jakoba. Oba razreda je izdelal z odliko, le pri lepopisu je sprva zaškripalo. Že tedaj je z roko komaj do-hajal iskrivost svojih misli ...

V šolskem letu 1916/17 je stopil v prvi razred državne cesarsko-kraljeve nemške gimnazije v Trstu. Ne ravno blešečemu letnemu izkupičku so poleg zahtevnosti gimnazijске stopnje bržčas botrovali vojni čas in kar 57, resda opravičenih, a vendar zamujenih ur pouka. V naslednjem šolskem letu, zadnjem pred prevratom, je zamujenega pouka zneslo za celih 139 (!) ur. A letno spričevalo je bilo odločno boljše od prejšnjega.

Nekaj vzdusja, ki je ob prelomu vladalo med otroki in mladenci pri Sv. Ivanu, si lahko pričaramo iz branja spominskih pričevanj treh Vladijevih nadarjenih vrstnikov in ožjih prijateljev: dve leti starejšega pisatelja Vladimirja Bartola, samo devet dni starejšega likovnika Milka Bambiča, celih devet let starejšega skladatelja Karla Pahorja (1896–1974). Vtisnil se jih je v spomin kot izjemno naglo dozorevajoč mladenič.

Vladimir & Vladimir

Prav pronicljivo je Vladimirja Martelanca označil sovaščan Vladimir Bartol:

Vladimirja Martelanca sem spo-znal, še preden je začel obiskovati gim-nazijo. Ne spominjam se več priložnosti, ki me je bila prvič prijeljala k njemu na dom. Bil je kako dve leti mlajši od mene, zelo nežen ter prikupen svetlostasec, in v njem je bilo, zlasti v deških letih, skoraj nekaj dekliškega. Imel je visoko obokano čelo, čelo pesnika ali misleca, in je bil že zelo zgodaj straten disputant. Takrat, v tistih prvih letih najinega poznanstva, je bil še majhen deček, ki je delal doma ol-tarčke in jih kitil s cvetjem. Pri Sv. Ivanu je tedaj kaplanoval Virgilij Šček in Vladimiro je zahajal k njemu, ga poslušal, a tudi že sam z njim diskutiral. Bil je že v zgodnjih letih eden od tistih, za Slovane tako tipičnih iskatelej resnice, ki so vrtali v vse stvari življenja v človeka ter jim hoteli priti za vsako ceno do dna. Strme sem potem, med vojno, sledil nje-govemu duševnemu razvoju, ki je bil povsem drugačen od nas ostalih. Mlajši od mene in od mojih vrstnikov je pred nami otiral trdnost vseh obstoječih ideologij in družbenih ustanov. In se nad vsem, kot sem izvedel iz številnih skupnih po-govorov, razočaral. Po svoji naturi je bil rojen vernik, fanatik, če hočete, ki mu je cilj življenja v tem, da se za neko veliko stvar v blagor celokupnega človeštva žrtvuje. Kakor je kot otrok delal oltarčke in se o verskih stvareh pogovarjal s ka-

planom Ščekom, katerega ljubljene je postal zaradi svoje vneme in razboritosti, tako se je pozneje, ko je v vojni doraščal, z enako prizadevnostjo vrgel v proučevanje vseh radikalnejših ideologij in dok-trin. Ko je bil še otrok, so večkrat govorili o njem naši znanci (in tudi kaplan Šček): »Ta bo nekoč še škof.« Pozneje, v prvih razredih gimnazije, se je vnel za rusko li-teraturo in kakor vsi primorski Slovenici za Ruse sploh. Ko sem jaz poznal Dostojevskoga komaj po imenu, mi je on že govoril o njegovih romanih. Priovedoval mi je o delih tudi drugih russkih pisateljev, ki jih jaz še po imenu nisem poznal. Ni sem držal malo o svojih sposobnostih za diskusijo; toda po nekaj letih skupnih poti v solo sem moral z začudenjem pri-iznati, da me Vladimir Martelanc v tem pogledu prekaša. Bil je bolj načitan in zlasti politično bolj razgledan od mene. Spominjam se, kako sva proti koncu vojne sleherni dan enkrat on, enkrat jaz skakala na Borzem trgu s tramvajem, bli-skovito kupila pri kiosku Edinost in spet poletela na tramvaj. Kar se tolmačenja vojnih operacij in želja, ki sva jih pri tem gojila, tiče, sva bila istih misli. Toda medtem ko so mene vojne opera-cije same, zlasti nastopi čeških in jugoslovenskih legij, bolj zani-male, je on hlastno preleteł časopis, da bi videl, če in kdaj poročajo iz daljne Rusije o revoluci. Pri nas doma smo, zlasti mama, a tudi mi z njo, bolestno občutili zlom ruske fronte in izločenje Rusije kot bojnega partnerja antante. »Ali je bilo treba delati re-volucijo sredi vojne?« Tako smo sodili malone vsi, ki smo priča-kovali odrešenja in narodne os-voboditve od antante ter v prvi vrsti od Rusije. Le oče je s svojim političnim realizmom zaslutil, da so se z revolucijo in zlomom carizma v Rusiji odprle nove zgo-dovinske perspektive. Vladimir Martelanc pa je bil prvi, kar sem ljudi tisti čas pozhal, ki se je brezpojno priznal k revoluciji v Rusiji. Ko je potem oktobra 1917 prevzel Lenin vajeti revolu-cije in države v svoje roke, se je že sam štel za »boljševika«.

Srečkovi obiski pri Vladiju v Trstu

Spomini domaćina Karla Pahorja na Vladiju so vezana na njegova prva tržaška srečanja s Srečkom Kosovelom doma pri Vladiju. Nanašajo pa se že na povojni čas.

Takole je v pismu zaupal pisatelju Borisu Pahorju:

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavbi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.

vpisal v Trst na nemško gimnazijo. Obiskoval jo je dve leti, dokler niso po vojni šole zaprli. Nato je privatno eno leto študiral doma, napravil izpite in se vpisal na gimnazijo v Kranju.

Pa prekinimo tu za hip materino pričevanje in predajmo besedo Martelančevemu dve leti starejšemu sošolcu Silvestru Škerlu, ker je njegovo pričevanje iz leta 1919 sveže in nazorno:

Ko je po razpadu Avstrije zasedla naše kraje Italija, smo se dijaki spogledali in s strahom smo vpraševali: Kaj bo z nami? Naše šole so ostale zaprte, dočim so laške po dveh tednih otvorili. A mi? Vabilo so nas v laške šole, češ, ora siamo qui e resteremo qui. A mi smo rekli: Raje izgubi-mo leto, kot da postanemo radi šole laški patrioti. Tako je prišlo, da nismo zgubili časa, temveč smo se sami učili.

Ustanovili smo dijaški krog »Prosveta«, ki je skrbel za iz-obrazbo tovarisev. Dva dneva v tednu sta se dolöčila za sestanke, ki sta se porabila za predavanja ali pa za razmotrivanje važnih vprašanj. Seveda smo imeli vedno skoro nepremostljive težkoče, ker nismo imeli nikjer dovolj varnih prostorov, da bi nas Lahi ne za-vohali.

Tovariši z nižjih šol so si ustanovili lastno organizacijo »Danica«. Tudi na njihovih se-stankih se je pridno predavaloval, kar jim je gotovo v čast.

[...] Krog višješolcev je iz-dajal literarni list »Maj«, krog nižješolcev pa »Danico«.

Duša Danice je bil Vladi. V njegovu zapuščini (za vpogled vanjo se iskreno zahvaljujem Vladijevi nečakinji mag. Dori Gobec) je ohranjeno uredniško gradivo dijaškega lista Danica. Prispevki v rokopisnem šapirografiranem

listu so podpisani s psevdonimi. Med uredniškimi papirji pa je najti ključ k njihovi razvozlati. Tako zvemo, da se je prvi v daljšem nizu Vladijevih psevdonimov glasil »Vl. Toporov«.

Ko je prijal za uredniške vajeti Danice, mu je bilo šele 13 let, a ... kri ni voda: poznale so se mu že dedove vrline podjetnosti, natančnosti in vztrajnosti. Vrnimo zdaj besedo materi:

V Kranju je prišel v spor s katehe-tom prof. Kotnikom in dobil slab red v vedenju. Zato je Kranj zapustil in odšel v Ljubljano. Študiral je privatno in prišel v stik s profesorjem dr. Prijateljem, takratnem rektorjem ljubljanske uni-verze. Ta mu je predložil, da ga sprejme že iz sedmega razreda gimnazije kot iz-rednega slušatelja in mu po dovršenih študijsih obljudil mesto docenta na ljubljanski univerzi. Vladimir se je iz šestega razreda gimnazije odpravil k maturi na realko v Idrijo, zato da bi pridobil eno leto. Ker je že prece časa politično deloval, ga je policija zasledovala in preganjala. Zaradi naprednih idej ni dobival nikoli nobene podpore, čeprav je bil vedno odličen dijak.

Iz »Polletnegga izkazaa« in »Letnega spričevala Kraljeve državne realne gim-nazije v Ljubljani za šolsko leto 1920/21 zvemo, da je iz ruščine prejel oceno »dobro«. Ljubezen do nje mu je pod do-mač streho vcepil stric Tonček Trobec, že pred vojno navdušen pristaš Tolsto-jevih naukov in povratnik iz ruskega ujetništva v avstro-ogrski vojaški suknji.

SE NADALJUJE

Mladinska prireditev v Narodnem domu pri Sv. Ivanu. Na sredini stoji v postavljaški drži Milko Bambič. Tretji z desne v zadnji vrsti stoji Vladimir Martelanc. Razpoznavo prvega dolgujem prijateljici dr. Bogomili Kravos. Večina slikovnega gradiva je iz Vladijkev zapuščine, ki jo skrbno hrani nečakinja ga. Dora Martelanc por. Gobec, hči Vladijkevega brata Cirila. Toplo se ji zahvaljujem za sodelovanje. Hvaležen bom morebitnim namigom k razpoznavi ostalih upodobljenih

2. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovaris

Ravel Kodrič

Vajeniška leta

Tudi slovenski pravnik, politik in zgodovinar Dušan Kermavner (1903), Vladijev prijatelj še iz gimnazijskih klopi v Ljubljani, njegov somišlenik in pozneji politični sodelavec, ve povedati, da »je Vlado študiral gimnazijo najprej v Trstu, po italijanski zasedbi leta 1918 pa v Kranju in Ljubljani: maturiral je leta 1923 v Idriji«.

A pomembno je predvsem njegovo pričevanje, da je poldrugo leto mlajšega, »silno razgibanega in predvsem za književnost vnetega« Tržačana »spoznal že leta 1920«. Pač na ljubljanski gimnaziji, kjer ga je »uvedel v majčeni krog takratnih komunističnih srednješolcev«. Navaja tudi, da mu sicer »narodnjaški in drugi 'malomeščanski' pridržki [...] niso dali, da bi se z nimi mednarodno stno revolucionarsko komunistično preorientiral, marveč je vztrajal pri tem, da rajši ostane 'apolitičen'«.

Opozoriti velja, da se ta podatek ne ujema povsem z že navedenim Bartolovim o Vladijevi še zgodnejši, tržaški preorientaciji v samozvanega »boljševika«. Zastavlja se zato vprašanje, ali niso morda mladi komunistični vrstniki v Trstu in Ljubljani gojili do dogajanja v revolucionarni Rusiji za odtenek drugače obarvana pričakovanja. Sam Dušan Kermavner je, denimo, v svojem zadnjem, posthumno izdanem delu spregovoril o specifičnosti primorskega narodnega boljševizma.

Ex Oriente lux...

Občutek narodne ogroženosti je namreč mladine in mladince na Primorskem prežemal z odrešenjskimi pričakovanji do revolucionarne Rusije ne le v socialnem, pač pa še zlasti v narodnostenem oziru. Preveval je v resnici tudi široke kmečke množice, ki so sicer sledile Šćekovemu krščansko-socialnemu vodstvu. Pripadal mu je, denimo, Goričan Alojzij Res; še sredi marca 1919 je v ljubljanskem klerikalnem dnevniku Slovenec koprnel od takega pričakovanja:

Najširše evropske mase so po brezmejnem trpljenju spregledale iz stoletne zaslepljenosti, zazrle se v novo luč svobode in pravice. Seme te ideje svobode in prave demokracije se je zasadilo globoko v ponizno in razčlanjeno srce ljudskih mas in je tam, kjer so tičale v najhujši sužnosti, vzkliklo v mogočen požar, ki je uničil vse gospodstvo tiranstva in kapitalizma in vzel vajeti v svoje strašne, maščevalne roke. Ognjeni obroč iz Rusije se širi, vedno dalje segajo njegovi plameni, vedno silnejša in neodoljivejša postaja moč njenih idej ...

Ni čuda, da je tudi komunistično Delo z Dragotinom Gustinčičem, Ivanom Regentom, Henrikom Tumom v svoji prvi številki 20. februarja 1920 tem občutkom odzvonilo in zrcalno zabrenalo na svetopisemsko struno. V programsko manšete desno od naslova je v okvirku zapisalo:

»Kdor ne dela, naj ne je!« – To geslo, ki ga je oznanjeval pred 2000 leti Sv. Pavel, hoče sedaj komunizem uveljaviti. Vsa proizvajalna sredstva naj postanejo javna last. Pridelki se pa naj nastoli med vse ki delajo tako, da bo dobljali kar potrebuje. Zdaj je leto 1920, ko je bil še lepo normalen tržaški narodnjakek in se je zanimal zgolj za moderno literaturo, za

Jože Pertot (1896–1924), doma s Kontovela, povratnik s fronte na Tridentinskem, borec za severno mejo in soustanovitelj KP Jugoslavije in Italije

dobil vsak, kar potrebuje. Življenje bo lepo le takrat, ko bo imel vsakdo zagotovljeno življenje in kadar ne bo dano nobenemu, da bi mogel izkorističati svojega bližnjega.

Neutrudna duša uredništva Dela je bil Regentov mlajši sovaščan s Kontovela Josip Pertot (1896–1924). Ta je v Vladiju uzrl že razgledanega, silno načitanevoga, devet let mlajšega vedožljenevga

Dušan Kermavner (1903–1975), voditelj komunistične mladine na Slovenskem, pravnik, diplomat in zgodovinar delavskega gibanja

prepisal na učiteljščico v Gorici, a je bil na pobudo katehet, sicer stolnega viškarja Ignaca Kobala, iz šole izključen, ker se je udeležil sestanka adventistične verske ločine. Zagnal se je kot samouk v študiju marksizma iz nemške literature. Ob mobilizaciji je bil vpoklican v vojsko in se bojeval na tirolski fronti.

Ivan Kreft, brat pisatelja Bratka Krefta, je leta 1951 v sestavku »Nastanek in razvoj progresivnega slovenskega tiska« o njem zapisal:

Ko je prišel kot triindvajsetletni demobiliziran koroški pristovoljec leta 1919 v Ljubljano, je bil že zgrajen marksist in postal takoj aktiven komunist. Drugega partiskega kongresa [KP Jugoslavije] v Vukovaru junija 1920. leta se je udeležil kot predstavnik mladine. Leta 1920 se je preselil v Trst, kjer je avgusta začel urejevati »Delo«. Njegovi stiki z Ljubljano pa so ostali stalni vse do novembra leta 1924, ko je umrl za jetiko. Mnogim članom »Društva studentov-komunistov« in članom »Vstajenja«, ki je bilo ustanovljeno na ljubljanski univerzi po prepovedi »Društva studentov-komunistov« februarja leta 1921, je bil prvi učitelj marksizma-leninizma. [...]

J. Pertot [je] politično deloval v Slovenskem Primorju, kjer je vzpostavil Zvezo komunistične mladine in bil urednik »Dela«. Kot urednik »Dela« si je ustvaril tak sloves, da so mu ameriški so-druži ponudili uredništvo svoje »Delavske Slovenije«. Kakor ga je mikalo postati urednik slovenskega komunističnega glasila

v Ameriki, je povabilo vendarle odklonil, zavedajoč se, da je potrebejni slovenskemu delavstvu in slovenskemu ljudstvu na Primorskem, ki ga živiljenjsko ogrožata italijanski fašizem.

Dušan Kermavner je v pismu Ivanu Regentu 15. januarja 1964 takole obudil spomin na razmerje med Pertotom in Martelancem:

Na Martelanca me vežeo mladostni spomin, saj sem ga spoznal kot vrstnika in gimnazijski sošolec Šćekovega starejšega brata in pesnika Stana Kosovela. Doma je bil tako kot Regent s Kontovela. Po dveh letih nemške gimnazije v Trstu se je

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.

Na književnem polju pa Pertot trdi, da so mladim pri srcu takale dela: Ljub pesnik jim je Walt Whitman (O, skrivno pravo upora! O neugasni in nepogrešni ogenj!). – Anarhistične, komunistične kakor individualistične teorije niso tuje komunističnemu študentu. Nikdar prej ni romalo v dijaške domove toliko socialistične in anarhistične literature kakor dandanes.

Vladi, Srečko in Aurelia

Vladivega vzornika Jožeta Pertota se v spominskem utrinku na prva srečanja s Kosovelovo poezijo s toplimi besedami spominja vplivna italijanska tržaška publicistka in poslanka Aurelia Benco, Vladijeva vrstnica in tedanja voditeljica primorskih komunističnih deklet – to vlogo podedovala od slovitne labinskičke učiteljice Giuseppine Martinuzzi – ob rob prve italijanske monografske knjižne izdaje Srečkovi poezij (1972 – zanjo imata nemiljive zasluge pokojna Jolka Milič in Pavle Merkù):

[...] Srečko Kosovel [...], o njem mi je prvi spregovoril dubrovniško-tržaški prijatelj Mirko Gajaja, ko pa je ta zapustil Trst, mi je o njem pripravoval Josip Pertot, ravnatelj, urednik in celo tiskar lista Delo; od njega in od njegove okorne italijansčine sem še z večjo vnenjo vskravala pomen pesmi, ki so mu prirrasle k srcu, pesmi mladeniča, ki se je v Ljubljani, kot on sam v hladni tiskarni, bojeval z zahrbtno boleznijo, ki jima je strengla po življenju. In ko je Pertot preminil v čistosti svojega sekularnega svetništva, sta Vladimir Martelanc in najin skupni prijatelj anarhist, slovenski čevljari, ki se mu ne morem spomniti imena, obujala v meni Srečka Kosovela; in v istih letih, kajti tedaj

Trst, mi je o njem pripravoval Josip Pertot, ravnatelj, urednik in celo tiskar lista Delo; od njega in od njegove okorne italijansčine sem še z večjo vnenjo vskravala pomen pesmi, ki so mu prirrasle k srcu, pesmi mladeniča, ki se je v Ljubljani, kot on sam v hladni tiskarni, bojeval z zahrbtno boleznijo, ki jima je strengla po življenju. In ko je Pertot preminil v čistosti svojega sekularnega svetništva, sta Vladimir Martelanc in najin skupni prijatelj anarhist, slovenski čevljari, ki se mu ne morem spomniti imena, obujala v meni Srečka Kosovela; in v istih letih, kajti tedaj

smo se pogostoma videvali, mi je o nadve sodobnem izrazu njegove umetnosti pripravoval tedaj še čisto mladi Avgust Černigoj.

Iz nekega drugega Kermavnerjevega pričevanja zvemo še:

Bil pa je Vladi že tedaj tesen prijatelj Srečka Kosovela in je menda sodeloval pri nekaj dijaških listih predvsem v njegovi družbi, o čemer pa ne morem navesti ničesar konkretnega.

Nekaj »konkretnega« je v tem pogledu deset let pozneje prispeval akademik Anton Ocvirk v opombah k drugi knjigi Kosovelovih Zbranih del, ko je o Srečkovi pesmi »Moja duša« navedel, da

je nastala leta 1921 in je bila namenjena za oktobrsko številko realčnega rokopisnega literarnega glasila Kres. Pod naslovom beremo: »List za knjižnost in umetnost. Izdaja dijaški krožek Kres. Ureuje Vl. Martelanc.«

SE NADALJUJE

SOCIALNA MATICA LJUDSKEGA ODRA
KOMUNISTIČNI KOLEDAR
za NAVADNO LETO
1922
UREDJ. ING. DRAG. GUSTINČIČ.

TISTI HRVATSKI
ZAVODILA SOCIALNA MATICA LJUDSKEGA ODRA
TRST 1922

mladeniča in ga pritegnil k sodelovanju sprva le s članki in ocenami iz književnega sveta.

Jože Pertot

A kdo je pravzaprav bil 26-letni komunist, ki je Vladiju postal vzornik in učitelj? Za sabo je imel razgibano, z zahtevnimi izkušnjami posuto živiljenjsko pot. Bil je vrstnik in gimnazijski sošolec Šćekovega starejšega brata in pesnika Stana Kosovela. Doma je bil tako kot Regent s Kontovela. Po dveh letih nemške gimnazije v Trstu se je

Na Martelanca me vežeo mladostni spomin, saj sem ga spoznal kot vrstnika – le te dni mlajšega – dosti zgodaj, to je leta 1920, ko je bil še lepo normalen tržaški narodnjakek in se je zanimal zgolj za moderno literaturo, za

To geslo, ki ga je oznanjeval pred 2000 leti Sv. Pavel, hocé sedaj komunistično uveljaviti. Vsa priznana vrednost naj postanejo javna last. Pridelki se pa naj nastoli med vse ki delajo tako, da bo dobljali kar potrebuje. Zdaj je leto le takrat, kjer bo imel vsekakor zavzemajočo častno mesto: Capital Karla Marx-a, socioološka dela Friedricha Engelsa, Država in revolucija N. Lenina, Buharin, Radek, Trocki. Komunistični študentje se zanimajo za opozicionalne spise Hermanna Gorterja, Antona Pannekoeka, Henriette Roland-Holstove.

V oči bode, da je Pertot le Leninu pritaknil začetnico imena, kot da bi le pri njem utegnil bralec podvomiti, za koga gre, medtem ko naj bi bili drugi priimki in vzdevki mladini obče znani. Pri avtorjih, ki so navedeni z imenom in priimkom, pa gre za komuniste, ki so po vzoru Rose Luxemburg prišli s svojimi nazori ravno z Leninom navzkriž.

To geslo, ki ga je oznanjeval pred 2000 leti Sv. Pavel, hocé sedaj komunistično uveljaviti. Vsa priznana vrednost naj postanejo javna last. Pridelki se pa naj nastoli med vse ki delajo tako, da bo dobljali kar potrebuje. Zdaj je leto le takrat, kjer bo imel vsekakor zavzemajočo častno mesto: Capital Karla Marx-a, socioološka dela Friedricha Engelsa, Država in revolucija N. Lenina, Buharin, Radek, Trocki. Komunistični študentje se zanimajo za opozicionalne spise Hermanna Gorterja, Antona Pannekoeka, Henriette Roland-Holstove.

Bil pa je Vladi že tedaj tesen prijatelj Srečka Kosovela in je menda sodeloval pri nekaj dijaških listih predvsem v njegovi družbi, o čemer pa ne morem navesti ničesar konkretnega.

Nekaj »konkretnega« je v tem pogledu deset let pozneje prispeval akademik Anton Ocvirk v opombah k drugi knjigi Kosovelovih Zbranih del, ko je o Srečkovi pesmi »Moja duša« navedel, da

je nastala leta 1921 in je bila namenjena za oktobrsko številko realčnega rokopisnega literarnega glasila Kres. Pod naslovom beremo: »List za knjižnost in umetnost. Izdaja dijaški krožek Kres. Ureuje Vl. Martelanc.«

SE NADALJUJE

3. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovaris

Ravel Kodrič

Vladi, Fanica in Srečko

O Vladijevih uredniških mukah na ljubljanski realki z avtorji prispevkov za dijaški list Kres priča pismo, ki ga je napisal prijatelju Srečku Kosovelu ob poletnih počitnicah od doma pri Sv. Ivanu 25. avgusta 1921:

Jaz tu vedno čakam tebe in rokopise; a do sedaj ni ne Tebe in ne rokopisov. Desetega prihodnjega meseca pojdem najbrže v Ljubljano, kamor bi moral prinesiti že obe številki Kresa pripravljeni za tisk, a doslej še prva številka ni popolnoma urejena.

Dva tedna prej je bil Vladi in gosteh pri Srečku v Tomaju. O tem je Srečko nadvse radoživo poročal prijateljici Nadi Obereigner na Prosek pri Trstu 12. avgusta 1921:

Sedaj ni tako dolgočasno, moj prijatelj je tukaj in jutri jo pobriševa peč v Vipavo: kar premerite na karti pot, potem v Gorico itd.

Mlada primorska gimnazija v Ljubljani – Vladi in Srečko – sta z mislijo in skrbjo bila ves čas pri usodi rojakov v ožji domovini tostran Rapalske meje. Razumljivo – posebej še vrstnikov, ki jih je sila političnih razmer v Trstu raztepla v edina dva slovenska srednješolska zavoda v Italiji: na realko v Idriji in na učiteljišče v Tolminu s pridruženim dijaškim domom v konviktu Franca Škodnika, poimenovanega po slovenskem oficirju cesarske vojske, ki je bil doma iz Kanala pri Soči, a je leta 1848 prebežal k Piemontčanom in se proslavil v vojnah za italijansko združitev in neodvisnost.

Neprikrito asimilacijski program obeh zavodov je, še preden je kralj oktobra 1922 podelil Mussoliniu sestavo koalične vlade, v mladih dušah izzival odporn in pri stanovitnejših tudi upor. Taki so bili v Idriji, denimo, Albin Vodopivec iz Kamenj na Vipavskem in Tržačan Milko Bambič. V Tolminu pa sta v tem oziru izstopala Idrčan Zmago Krašna in mlada, literarno nadarjena, od Vladija dve leti starejša komunistična feministka Fanica Obid.

Vsi navedeni so z Vladijem navezali prav tesne vezi. Še preden se je težišče Vladijevega delovanja prevesilo na polje politike, je začel s prizadavnim tkanjem literarnih vezi med njimi. Spletal je skupino.

Tudi Srečkovo znanstvo s Fanico Obid sega v zgodnjem po-mlad leta 1922. Predstavil mu jo je prav Vladi. Spoznal jo je v komunističnem krožku na učiteljišču v Tolminu, ki ga je s podporo učitelja komunista Alojzija Hreščaka (očeta Dušana Hreščaka, nekdanjega urednika Primorskog dnevnika, predsednika tržaške Glasbeno matice in prvega slovenskega odbornika mestne vlade v Trstu sredi 60. let prejšnjega stoletja) sam pomagal postaviti na noge. Duša krožka je bila prav jezikava in značajsko čvrsta Fanica Obid. V njem pa sta poleg drugih sodelovala tudi poznejši tigrovec Zmago Krašna in Škedenc Drago Pahor (po vojni vsestranski kulturni delavec in ustavnovitelj zamejskega taborniškega Rodu Modregava). Urejali so in izdajali list Naše Delo.

Mirjam - Srečkova muza

Vladi je Fanico anonimno predstavil Srečku v pismu z začetka marca 1922, ko mu je za objavo v njegovi *Lepi Vidi* ponudil njen pesem »Cipresa« in krajši prozni sestavek ter mu posredoval njen željo, naj jo v listu podpiše s pseudonimom *Mirjam*:

Tu Ti pošiljam dve stvari, kateri mi je poslala neka učiteljiščica v kritiko, da jih objaviš v Lepi Vidi. Meni se zdita lepi

in mislim, da bosta tudi tebi ugajali. Sam sicer nisem še nič napisal za Lepo Vido, ampak mislim podati par smernic za razvoj naše generacije. Mislim, da boš sprejet v list, kljub temu, da bodo precej radikalne in se še sam ne boš z njimi strinjal.

Pri tej misli se že izkazuje Vladijeva širokopoteznost, ki tedaj že tudi ni več skrivala voditeljskih ambicij. Spomnimo se hudomušne Ščekove napovedi na njegov račun: »Ta bo nekoč še škof.«

Ni dvoma, da je 17-letni Martelanc leta 1922, političnim preprekam navkljub in navzlic razkosanju slovenskega prostora z Rapalsko pogodbo med kraljevinami Italijo in SHS, že gojil načrt o čezmejnem, skupnem razvoju generacije vrstnikov tako v kulturi kot v politiki. Obe polji je namreč že navsezgodaj pojmoval kot sicer razloč-

pisatelj Jože Pahor (1888–1964) ter učitelj in pozneje direktor Delavskega konzumnega društva v Idriji, že omenjeni Alojzij Hreščak (1886–1979), oba komunista. Političnih izkušenj sta si nabrala že pred vojno v vrstah Jugoslovanske socialnode-mokratske stranke na Primorskem in pri Ljudskem odu. Po vojni je stranka leta 1920 na pobudo odvetnika Henrika Tume, inženirja Dragotina Gustinčiča in Cankarjevega prijatelja Ivana Regenta pristopila k Italijanski socialistični stranki, ko je ta stopila v Kominterno. Vodil jih je duh proletarskega internacionalizma in kratkotrajnih obetov, da bo ruska revolucija pljusnila v industrijsko razvitejšo Zahodno Evropo. Že naslednjega leta pa so se ob razkolu v stranki na kongresu v Livornu (prav letos je od dogodka minilo 100 let) njeni slovenski in italijanski člani na Primorskem, v ogromni večini pristaniški in industrijski delavci ter polkmetje, pridružili Komuni-stični stranki Italije, sekcijski Tretje (komunistične) internacionale s sedežem v Moskvi. Z množičnim prilivom so slovenski in hrvaški člani postali steber organizacije Komunistične partije Italije v Julijskih krajini. Po številčnosti in vplivu se je kosala z delavskima trdnjavama v Turinu in Milanu. Za njeno politiko in za Kominterno sta poleg Tume, Regenta in Pertota v Delu zastavila svoji peresi tudi učitelja Pahor in Hreščak.

Z veliko mero zanesljivosti jima smemo torej pripisati zaslugo, da sta v 2. številki III. letnika Učiteljskega lista (januarja 1922) gostoljubno sprejela prodoren esejistični prvenec; pa ne morda zrelega stanovskega vrstnika, pač pa komaj 16-letnega dijaka Vladimirja Martelanca. Najbrž iz obzira do velike večine kolegov in kolegic, ki jim pero ni bilo kos mladeničevemu, sta podpis pod sestavkom okrajšala na tedaj le malokomu prepoznavno kratico »Vl. M.«

Zenitizem in primorski preprih

Vladijev članek, že kar zanjeta študija, odločno odstopa od običajne stanovske tematike, ki je bila lastna učiteljskemu strokovnemu glasilu. Avtor se je pod naslovom »Zenitizem« namreč lotil literarnega, likovnega in širšega avantgardnega gibanja, ki se je sukalo okrog zagrebške revije Zenit. Njen odmev je segal v evropske prestolnice.

Mladi avtor je v članku presejal ves prvi letnik revije (Zenit I–VIII) in se pri tem oslonil na najsodobnejše vire. Navedel jih je na koncu sestavka in pričajo o obzorju, s katerim se je malokdo med učiteljstvom lahko ponašal: Ljubomir Micić, Ivan Goll, Boško Tokin: »Manifest Zenitizma« (1921), Miran Jarc: »O novejši srbohrvatski liriki«, Klara Zetkin: »Kunst und Proletariat«, Anatolij Vasiljevič Lunačarski: »Die Kulturaufgaben der Arbeiterklasse«, oz. Kulturne naloge delavskoga razreda.

Zanimiv je pri tem – kmalu bomo videli, zakaj – še zlasti ruski marksistični teoretički, ljudski komisar (po našem kar minister) za šolstvo in prosveto v mladih sovjetskih vladil Anatolij Lunačarski. Velja namreč ob svaku in pisatelju Aleksandru Aleksandroviču Bogdanovu za utelejitelja umetniško-političnega gibanja *Proletkult*. Gibanje pa je iz Moskve po ovinku skozi Gramscijev Turin naposled pljusknilo leta 1922 tudi med primorske Slovence. Zanj sta se, a vsak po svoje, navdušila tudi Vladi in Srečko.

»Vsako duševnost zanikajoči futurizem« je bil šestnajstletnemu Vladiju po nezaslišanem vojnem razdejanju, pri ka-

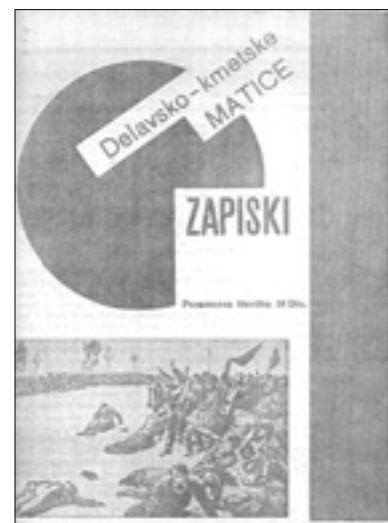
*Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitev »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimira Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.*

Opozoriti pa velja še na dve slovenski predvojni, v Gorici zasidrani kakovostni reviji: na socialistične in levo liberalne Naše zapiske ter na Vošnjakovo Vedo. Ta je denimo novembra 1913 prinesla izpod peresa dr. Ivana Prijatelia pregled »Novih smeri v ruski poeziji« z izjemnim primerjalnim uvidom v ruski in italijanski futurizem.

V času, ko je slednjega kot najstnik sam doživel na Primorskem, je Vladi proti »dekadentnemu futurizmu« kot izrazu »duševnega propaganja meščanske družbe« povzdignil ekspresionizem kot »krčevit vzvik za človekom, za individualnostjo, ki ji zabranjuje moderna družba možnost svobodnega razmaha«, pa čeprav ta smer se »nima izrazite progresivne podlage«.

Toda razmerje med italijansko politično levico in futurizmom je v resnici manj enočasno od Vladijeve odrezave sodbe o njegovem »dekadentstvu«. Antonio Gramsci je v pismu Trockemu prav v tistih dneh – v odgovor na boljševikovo poizvedovanje o najsodobnejših tokovih v italijanski književnosti – o futurizmu med drugim zapisal:

Zapiski delavsko-kmetske matice, čezmejna komunistična teoretska revija (1925), ki sta jo zasnovala Vladimir Martelanc in Dušan Kermavner; naslovni je oblikoval Avgust Černigoj

Zenit – Mednarodna revija za novo umetnost (Zagreb, 1922); na naslovni načrti Vladimir Tatlin za spomenik Tretji Internacionali

»Odlomki o Kosovelu« opozarja
še na eno: da smo se za podvige raznih struj lahko informirali tudi po nekaterih tujih časopisih in časnikih. Med njimi sta bila zelo na tekočem dva praska, v nemščini izhajajoča dnevnika: Prager Presse (posredno glasilo češkoslovaške vlade) in Prager Tagblatt. Oba časnika smo hodili brat v kavarno Union. Bogata, dobro urejavana in s širokim informativnim razgledom je bila stran za kulturno zlasti v Prager Presse. [...]

Vzvezdje je v Ljubljani vzdrževala tudi »zelo znana moderna revija Der Querschnitt. Številko, posvečeno sovjetsko-ruski umetnosti (literaturi, gledališču, likovni umetnosti itd.) sem prinesel s seboj v Ljubljano in jo posodil tudi Kosovelu.

O futurizmu brez predsodkov

Redkodaj pomislimo na to, da je Marinettijev *Futuristični manifest* pljusnil čez tedanje italijansko mejo na tuje prej v avstrijski Trst, šele nato in Pariz. Tržačani so ga namreč – resda v bolj strnjeni različici – lahko brali v domačem večerniku Il Piccolo della Sera že 10. februarja 1909. Parižani – no, ja: in z njimi svet, seveda – pa na naslovni Figaroja šele deset dni pozneje.

Pred mojim odhodom iz Italije je turinski odsek Proletkulta ob priliki odprtja likovne razstave z izdelki delavcev, članov organizacije, povabil Marinettija, da bi jim jo raztolmačil. Marinetti se je vabilu rade volje odzval, obiskal razstavo skupaj z delavci ter izrazil zadostenje, ker se je lahko prepričal, da vlada med delavci do vprašanja futurizma znotraj večja občutljivost kot pri buržuih. Pred vojno je bil med delavci futurizem precej priljubljen. [...] Najmočnejšo skupino med futuristi tvorijo slikarji. V Rimu visi stalna razstava futurističnega slikarstva, ki jo je postavil nesojeni fotograf, neki Anton Giulio Bragaglia, sicer meštar pri filmskih poslih in igralcih. [...] Delavci, ki so v futurizmu zrli obliko boja proti stari, okosteneli, ljudstvu tujim italijanski akademski kulturi, se morajo danes z orojem v roki boriti za svojo svobodo in jim je za stare zdrahe malo mar. V velikih industrijskih sredишčih je program Proletkulta, ki si prizadeva obuditi ustvarjalnega duha delavcev v književnosti in likovni umetnosti, vpregel moči tistih, ki jim je sploh še kaj do tovrstnih vprašanj in jim čas to še dopušča.

Med slednje smemo brez dvoma prištetи Vladija in Srečka. Aupoštevajmo, da je v rimski galeriji omenjenega Bragaglia par let pozneje razstavil svoja dela primorski rojak Veno Pilon.

SE NADALJUJE

4. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovaris

Ravel Kodrič

»Walt Whitman«

Vladijeva literarna vedoželjnost je prav kmalu segla »čež lužo« do bujne ameriške moderne ...

Njegova obsežna študija o ameriškem pesniku Waltu Whitmanu (1819–1892) v Učiteljskem listu veliko pove o značaju in nagnjenih še ne sedemnajstletnega mladeniča. Napovedal jo je že v svoji prvi objavi o *zenitizmu*, ko je zapisal:

Naš ekspresionizem, kakor tudi več ali manj vsa moderna umetnost celega sveta, izhaja iz dveh mož, ki sta se pojavila koncem prejšnjega stoletja: umetniško – iz ameriškega pesnika Walta Whitmana, silnega [...] v izrazu, sicer svetopisemsko enostavnem, idejno pa – iz nemškega filozofa Friedricha Nietzschea.

Za moto razpravi si je Vladi izbral verz iz pesnikovega *Speva o samem sebi*. V njem se je očitno prepoznaš in z njim poistovetil: »Mladi delavec mi je najblížji, dobro me pozna.« Njegove *Travne bilke* je bral v nemškem prevodu. Nekaj že poslovenjenih verzov iz njih si je izposodil pri Albinu Ogrisu, večino odlokmov pa je prevedel sam.

Enega od stihov v Vladijevem prevodu si je Srečko Kosovel kar prepisal v beležnico:

Rekel sem, duša ni več kot telo. In rekel sem, telo ni več kot duša. In nič, še Bog ne, ni večji, kot je vsak sam.

V neizmernem Kosovelovem opusu je to menda edina, tiha in zamišljeno izprašujoča Srečkova omemba ameriškega pesnika stvarnosti, stvarstva in večnega človeškega stvariteljstva, vesoljne radoživosti in enakosti. Utrnila se mu je ravno ob branju prijateljevega eseja.

Svoj uvid v razloček med Whitmanovim in Nietzschejevim svetovnim nazorom pa je Vladi tokrat izostril:

Kdor postavlja Whitmana v isto vrsto z Nietzschejem, se zelo moti. Nietzschejev nadčlovek predpostavlja ženjstvo drugih ljudi, se odtrže popolnoma od človeške družabne celote ter si jo podvrže, ustvari si svojo gosposko moralno, po kateri mu je vse dovoljeno in se postavlja ... jenseits von Gut und Böse! [Onkraj dobrega in zla, kot se glasi naslov odmevnega modrečevega dela].

Whitman pa prav nasprotno opeva vsečloveka in je kljub vsem meščanskim primesem (saj je on vendar otrok kapitalistične dobe!) pesnik proletariata in njegove borbe ter se da po svoji idejni strani primerjati predvsem nemškemu filozofu in anarchistu Maxu Stirnerju, ali pa Richardu Wagnerju. [...] Whitman je pesnik popolne enakosti in popolne enakopravnosti moškega in ženske, enakosti telesa in duha ter vesoljne enakosti.

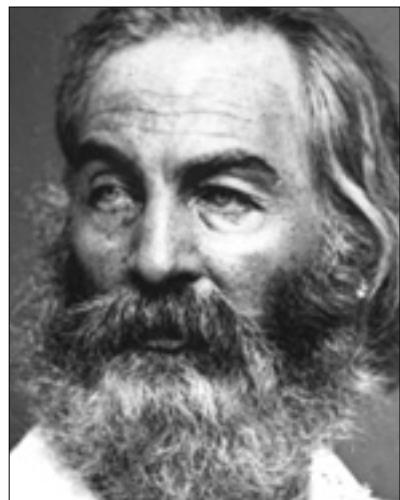
K slovenskim pesnikom, ki so po Whitmanovih sledeh sprejeli izziv se danosti in se zazrli v prihodnost industrijske družbe, prišteva Vladi zlasti Otona Župančiča, posebej še njegovo *Kovaško*, ter Frana Albrechta in njegove *Pesmi življenja*.

Stanotove »krasne afere«

V Vladijevem pismu Srečku z začetka marca, v katerem mu izroča Faničina prispevka, mu poleg drugega sporoča:

Jaz pridno delam in sodelujem pri Učiteljskem listu s svojimi razpravami (Zenitizem, Walt Whitman, Rabindranath Tagore) ter v Delu s članki, ocenami itd. Upam, da tudi Ti ne spiš. Pred 2 tednoma sem bil v Sežani pri Pahorju, kjer sem dobil tudi Stanota. Tvoj brat bo imel sedaj krasne afere! Boš videl!

Vladi je torej na obisku pri uredniku Učiteljskega lista, avtorju romana *Medvladje*, Jožetu Pahorju naletel na Srečkovega brata Stanota Kosovela. Ta je res prav kmalu postal tarča ostrega besednega obračuna inž. Dragutina Gustinčiča z idejno zbeganoščjo njegove – ne več rosnost mlade – slovenske generacije.

Walt Whitman (1819–1992), severnoameriški pesnik, avtor »Travnih bilk«

cije izobražencev v kraljevinah Italiji in SHS. Objavil ga je v podlistku v treh nadaljevanjih v Delu marca 1922 pod naslovom »Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev«.

Polemično pero so Gustinčiču poleg nezadovoljstva z Učiteljskim listom in z mlađinskim Novim rodom potisnila v dlan

neka pisma mojih mlajših prijateljev, ki sem jih prejel v zadnjem času, in nova stremljenja mladih, ki se sicer energično, ali do skrajnosti kaotično prikazujejo na slovenskem kulturnem obzorju.

Z namigom na mlajše prijatelje namiguje pisec na Jožeta Pertota in kajpaku na Vladiju. Od tod tudi Vladijeva vnaprejšnja posvečenost v Gustinčičevu namero, ki priča o mlađinčevi dovzetnosti za argumente starejšega in izkušenega tovariša in o nekakšnem medgeneracijskem pajdaštvu z njim, ki pa ni bilo brez pridržkov.

Toda Stano je bil prejkone pretveza. Koga vsega le ni nامreč strogi Gustinčič vzel na muho ...! Idejno zbegnost, tradicionalizem in slogaško kompromisarstvo njegovih vrstnikov je krstil za »prostirjanje« v »narodnem bordelcu«: vanj je stlačil Albrehtov prevzem uredništva Ljubljanskega zvona, pisanje Frana Albrehta in Silvina Sardenka v istem listu, tekmovanje slikarja Toneta Kralja za spomenik zaslužnjeni Primorski, dopisovanje Antonije Štebi v unitistično revijo, avtorje Cankarjevega zbornika, ker »delajo iz njega samoumetnika in slovenskega nacionalca, svojim žalostnim podobam enakega«, Župančičeve prikljanjanje in »skladanje pesmi dr. Ivanu Tavčarju«, a prav tako vabilo k sodelovanju, ki ga je pesnik prejel od Treh labodov, ...

Do bratovih »krasnih afier« Srečko najbrž ni ostal ravnodušen, a svojih čustev Vladiju ni izdal. Ni pa ostal gluh do Gustinčičevih argumentov. Dragotinova protokolonialna ost do Društva narodov in

slovenskega antantofilstva se ga je dotaknila in se še kako odzrcala v prenekateri Srečkovi pesmi. Josipu Ribičiču, uredniku tržaškega Novega Rodu, je zaupal:

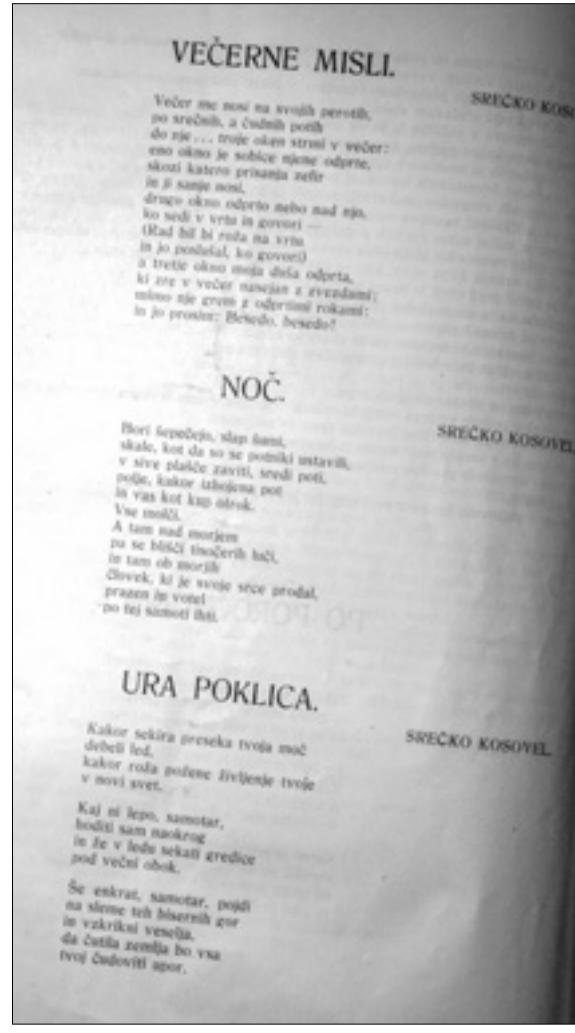
Sedaj pa čitam Bogdanova: »Proletariat und Kunst« temeljito in globoko razlagajo proletarske umetnosti, globljo in vrednejšo kot pa Gustiničeve.

Toda v istem pismu je mladi pesnik že nakazal svoj odmik od bratove stakropitnosti, ki je nazadnje zakrivila brodolom *Zlatega čolna*, Srečkovega nesojenega pesniškega prvanca: »Ali Vam piše kaj Stano? Ali se Vam ne zdi, da je postal malo čuden?«

»Lepa Vida«

in »Trije labodje«

Srečko se je Vladiju v edinem pismu, ki se nam je že ohranilo, opravičil za pozen odgovor, ne da bi črnih o bratovih »krasnih afer«. Pač pa se mu je zahvalil za Faničino pesem in črtico:

Trije labodje – Srečkove pesmi

Lepa Vida bo tiskana in vedno pričakuje tvojih esejev, katerih pa ni. Pesem in črtica mi pa zelo ugajata in pesem sem priobčil že danes [...] Cipresa je zelo lepa pesem, jaz ne vem, če je v Lepi Vidi še kakšna stvar tako lepa; rad bi se spoznal z Mirjam.

Nato ga je obvestil o najnovnejših potezah na književni sahovnici v Ljubljani, po kateri je malone objestno šaril pesnik Anton Podbevšek, tedaj že odpadnik od umetniške revije Trije labodje ljubljanskega literarnega kritika Josipa Vidmarja in tržaškega skladatelja Marija Kogoj:

V Ljubljani je še precej novega, o odstopu Podbevškega od »Labodje koalicije« veš najbrž; izdajal bo »Rdečega pilot-a«, zelo barvana stvar, celo ugibam, če je barva naravna ...

Pač pa se je do človeka z bombami«

Tone Kralj, Boles Slovenia (osnutek za spomenik zaslužnjeni Primorski)

TOMAZ GRDIN/ARHIV GALERIJE BOŽIDARJA JAKCA

*Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitevi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.*

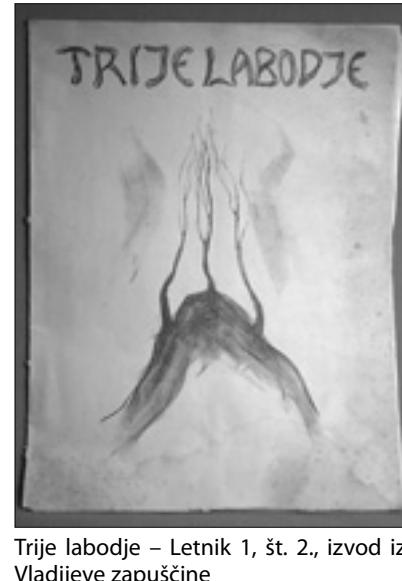
Kaj je Srečku pravzaprav zameriti?

Trije labodje pa bodo proti njegovemu pričakovanju še labudovali; en dan sem bil pri Kogoju in mi je vzel nekaj stvari za »labode« [...].

Videli bomo, kako se je Vladiju s tem zameril ... Potožil mu je še, da ga nemalo skrbi bližajoča se matura in:

... škoda, da ni tukaj tebe, res bi bilo pol življenja več, tako pa samotarim po plehkih družbah in iščem povsod samo enega človeka, ki bi lahko govoril z njim odkrito. Tu se pa siri običajna življenjska epidemija – laž.

Ne vemo, ali je naslednje ohraneno Vladijev pismo Srečku tudi ne-

Trije labodje – Letnik 1, št. 2., izvod iz Vladijeve zapuščine

posreden odgovor pravkar navedenemu. Stano je Borisu Pahorju po vojni zaupal, da sta si Vladi in Srečko »zelo živahno« dopisovala, da pa sta korespondenco »sproti uničevala, da ne bi prišla v nepoklicane roke«. A klub opaznemu časovnemu zamiku smemo izopravčila, »da ne odpiše(m) kakega članka za list« – to je za Kosovelovo Lepo Vido – sklepali, da se Vladi odziva prav na omenjeno pismo:

Nič kaj se mi ne dopade, da sodeluje pri faliranih »Labodih« in da se zgrajas nad Podbevškovim stremljenjem [...] Nikar ne misli pa, da sem popolnoma njegovih nazorov! [...] Podbevšek je premalo radikalnen in preveč ekstremen!

Pismu je bil priložen prispevek za Lepo Vido, ki avtor zanj od Srečka zahteva,

da ga priobčiš v prihodnji številki takoj v začetku [...] in da ne izpremeniš niti besedice na njem. Ako se ne strinjaš, (in vem, da se ne!) mu napiši kako opombo zgoraj ali spodaj, kakor hočeš. [...] Glej pa, da izide gotovo, ker drugače ga posljem Rdečemu pilotu.

Izid tretje številke Lepe Vide so zavlekli dolgovi, ki so nastali s preračoškim tiskanjem prejšnje, druge. Upravičeno zazveni v pismu Vladijev dvom:

»Piši mi natanko, [...] kdo Vam za boga finansira Lepo Vido.«

»Trije labodje« – »Rdeči pilot«

Ostreja, neizprosna pa je kritika, ki jo je Vladu nato namenil v Delu svojim vrstnikom med besednimi umetniki v daljšem članku z rogovilaščim naslovom: »Trije labodje« – »Rdeči pilot«. Srečka in njej sicer ni omenil, a ni dvoma, da veljala tudi njemu. Prijatelju je v pismu zabrusil: »Nič kaj se mi ne dopade, da sodeluješ pri faliranih 'Labodih'.«

Kaj je Srečku pravzaprav zameriti?

Poglejmo si pobliže drugo – tržaško obarvano – od treh Srečkovi pesmi, ki so jih medse sprejeli Trije labodje. Napisal jo je najbrž med poletnim nekajdnevnim obiskom pri sestri Tončki, začasno zaposleni v Matavunu pri Škocjanjskih jamah:

NOČ

Bori šepečejo, slap šumi, skale, kot da so se potniki ustavili, v sive plašče zaviti, sredi poti, polje, kakor izhajena pot in vas kot kup otrok. Vse molči.

A tam nad morjem pa se blišči tisočerih luči in tam ob morjih človek, ki je svoje srce prodal, prazen in votel po tej samoti ihti.

Srečkovo sočustvanje z resigniranim proletarcem, ki ga je revščina pognala s trebuhom za kruhom v Trst, a koprni po kraški samoti, je Vladiju, predmestnemu otroku, vajenemu mestnega vrveža in druženja s samozavestnim organiziranim delavstvom, moralno zveneti ne le tuje, pač pa v svoji resnicnaciji hudo vprašljivo.

Vladijeva misel izhaja iz zavesti o prelomnem pomenu vojne in zmagovalne revolucije v Rusiji:

Stališče, raz katerega gleda današnji proletarec na sodobne umetnostne pojave, je povsem drugačno od onega, raz katero gleda nanje t. im. estetika ali umetnostna kritika, alias – meščanska javnost. [...] Današnja officialna kultura je kultura vladajočega razreda, njene stvaritve so stvaritve meščanstva, njemu služijo in njemu nudijo užitek. [...] A zavedni proletariat občuti danes le dela onih umetnikov, ki so znali zajeti njegovo življenje in ga oblikovali, ki so se postavili odločno na njegovo stran in izražali njegovo idejo v svojih delih.

Od tod Vladijeva zahteva »po absolutni idejni diferenciaciji:«

Ako s tega stališča zremo na hotenje najmlajše umetnostne generacije na Slovenskem okrog »Treh labodov« in »Rdečega pilot-a«, moramo resno zmajati z glavo. Vsa revolucionarnost te generacije obstaja le v obliki, v samozavestnem zamahu z lasmi, v pozzi. [...]

Mar potem takem tudi Srečkova? V prijateljevo umetniško moč je Vladu vendarle verjel in polagal nemalo upov, zato pa je pristavil: »O vrednosti posameznih del še ni mogoče govoriti; ravno tako tudi ne o posameznih pesnikih. Vendar se tu pa tam najde iskra, ki bi se utegnila razviti, a v drugačnem milieju-ju!«

Podbevškovemu Rdečemu pilotu pa je očital politično polovičarstvo, ker »se je v splošnem idejnem kaosu naslonil na malomeščansko socialno demokracijo ter tako ostal sredi poti«. S tole oceno pa je, priznajmo, pritegnil tudi Srečkoviemu dvomu v pismu Vladiju o pristnosti levicarskega čustvovanja v Podbevškovem Rdečem pilotu: »[...] zelo barvana stvar, celo ugibam, če je barva naravna ...«

Srečkov dvom je Vlad v pismu prijatelju še zaostril: Podbevšek je po njegovem »premalo radikalnen in preveč ekstremen!«. Mlajši književniki na Slovenskem naj bi se zato raje zgledovali po Miroslavu Krleži in Avgustu Cesarcu.

SE NADALJUJE

6. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovaris

Ravel Kodrič

Pregljev Plebanus Joannes

Politična žilica pri Vladiju tedaj še ni nadvladala literarno-kritične. Junija 1922 mu je Učiteljski list objavil recenzijo Pregljevega *Plebanusa Joannes*. Roman ga je dodobra prevzel.

Za moto si je izbral dva ekstremna navedka: latinskega o samozatajevanju pri Sv. Pavlu si je izposodil pri Pregljiju in ga zoperstavl Nietzchejevemu nemškemu o sebični pogoltnosti. Z njima je nakazal napetostno polje med askezo in nadutu premočjo v Pregljevem romanu in tako umestil soškega pisatelja v pojmovni zemljevid povojske književnosti. Vojna vihra je evropskemu človeku dodobra razburkala um, vest in srce, zato, trdi Vladi, stremi moderni človek

za preporodom svoje notranjosti, poglabljajoč se v najabstraktno življenjske probleme, iskajoč in krčevito oprijemljajoč se novih idej, ki bi ga mogle spraviti v duševno ravnovesje.

To velja za vse idejnne struje in »tudi katolicizem gre v svoji najnoviji dobi za tem«. Pregljel je resda črpal snov za roman iz prve polovice 16. stoletja, toda:

Brez dvoma nam je hotel predociti Pregljel v tem svojem romanu današnjo dobo, postavljajoč v nasprotje z vsem današnjim moralnim propadanjem svoj mravnih idealov človeka – asketa. In kot tak ima

»*Plebanus Joannes*« ogromen pomen. On je utelesen moralni ideal modernega krščanstva, prerojenega katolicizma, prototip ene skrajnosti modernega moralnega stremljenja. [...] na eni strani samozatajevanje, odrekanje, askeza, na drugi strani pa zadostitev svojim poželenjem in nagonom, egoizem. Prva je globlja, a nam kaže izraz resignacije, beg od življenja; druga ima sicer več kontakta z življenjem, a vsebuje nevarnost, da se razblini v plitko in puhlo epikurejstvo.

Vladiju sta drža in ravnanje vikarja Janeza, razpetega v romanu med resignacijo, dolžnostjo in telesnimi skušnjavami, vzor za današnjost:

Vendar ni cilj modernega človeka ne resignacija, ne poplitvenje. On [...] bo moral iskati predvsem poglobitev v kontaktu z življenjem, v katerem bo mogel doseči podlago za poln razvoj in razmah vseh svojih sil in sposobnosti in na tej podlagi stremeti proti idealu izpopolnitve. Na ta način bo služil človeštvu in sebi in mu ne bo treba drugod iskati si smisla življenja.

Naj in tej zvezi bralstvo opozorimo na sijajno izdajo tega Pregljevega romana iz leta 1985 (pri založbah Lipa Koper in Obzorja Maribor), ki jo je mojstrsko ilustriral nedavno preminuli Klavdij Palčič, opremil pa v vrhunsko spremno študijo Taras Kermáuner, sin Vladijevega prijatelja Dušana.

Naloge moderne umetnosti

Vladija je od mature ločilo le še zadnje šolsko leto, a počitnic ni zapravljala v brezidelju. Začutil je, da ostra kritika še ni dovolj, če je ne uravnoteži in dopolni s teoretsko zasnovanimi utemeljitvenimi in napotki. Za prvo septembrsko številko Učiteljskega lista je tako pripravil daljšo študijo z naslovom »Moderna umetnost in njene naloge«.

Moto si je izposodil pri Goetheju: »Zajemaj iz polnokrvnega človeškega življenja!« To vodilo je umetniku tem bolj pomembno v času odločilnega spopada med buržoazijo in proletariatom, ko vlada »najvažnejši postulat vsega kulturnega življenja [...] idejna diferenciacija«.

V umetniških strujanjih po vojni je bila še izrazitejša kot pred njo. Mar ni globoko differenciacijo navrgla v preteklosti vsaka prelomna doba?

Glavna razvodnica teče torej med »umetnostjo zaradi umetnosti« in »umetnostjo zaradi človeka«. Pristni umetnik je le tisti, »ki se zave svojega socialnega poslanstva« in »se ne bo le zibal v plitvih vodah artizma«, pač pa »bo zagrabil v vrtinec našega življenja«.

Vladijevo razstrot proč od jokavega domaćinstva v ostra protislovja sedanosti v industrijsko najrazvitejših družbenih okoljih izpričuje tudi njegova ocena romana *Jimmie Higgins* ameriškega pisatelja Uptona Sinclaira. Bral ga je v slovenščini, ker ga je v Chicagu poslovenil in izdal pri založbi Slovenske narodne podporne

avtorja prekiniti. Upajmo, da ga bomo v kratkem lahko nadaljevali.

Za kakšno neprostovoljno odsotnost je pravzaprav šlo?

Bralci tržaške Edinosti bi bili zanjo lahko izvedeli v nedeljo, 4. februarja 1923, iz člančica z naslovom »Preiskava v uredništvu Lavoratora«. A le, ko bi bilo Vladijevo ime v njem pravilno zapisano:

Pretekli petek zvečer je prišel policijski komisar s kakimi 20 orožniki v uredništvo tržaškega komunističnega glasila ter izvršil preiskavo, ki je trajala več ur. Ne ve se, kaj in kakšen je bil uspeh te preiskave. Uredniki, ki so bili tedaj navzoči v uredništvu, so bili odvedeni na kvesturo. Njihova imena so: [sledi 5 imen] vsi uredniki »Lavoratora«, nadalje Andrej Martelanc, urednik »Dela« [...]. Aretiranci niso bili še izpuščeni.

Da je bila napaka pri Vladievem imenu sad sprenevedana, je razvidno tudi iz popravka, ki ga je njegova družina nemudoma zahtevala od Edinosti:

K prejšnjemu poročilu dodajamo, da nas je družina Andreja Martelanca, o katerem smo poročali, da je bil aretiran kot urednik »Dela«, opozorila, da Andrej Martelanc ni urednik »Dela«, ampak, da se je le slučajno nahajal v uredništvu, ko je vdrla policija.

Bodisi uredništvo narodnjaške, bojevito protikomunistične Edinosti, kot tudi sama Vladijeva družina iz rodu Antonia Trobca, pobudnika ustanovitve Edinosti kot stranke in glasila, sta želeta Vladijevo istovetnost pred javnostjo zamegliti bodisi zato, da bi mladoletnika obvarovala pred strogo policije, češ da se ji je le po golem naključju zataknil v mrežo, bodisi zato, da bi ugledni rod Trobčevih in Martelančevih oprali suma simpatij do komunizma.

Prvi razlog je tudi uredništvo Dela narekoval naslednjega dne sorodno previdnost, češ da se je »študent Martelanc« (pravzaprav maturant) le slučajno tam nahajal:

Italijanska vlada si je mislila, da ne sme zaostati za jugoslovansko reakcijarno in balkansko vlado, pa je pričela še

Preiskava v uredništvu »Lavoratora«. Pretekli petek zvečer je prišel policijski komisar s kakimi 20 orožniki v uredništvo tržaškega komunističnega glasila ter izvršil preiskavo, ki je trajala več ur. Ne ve se, kaj in kakšen je bil uspeh te preiskave. Uredniki, ki so bili tedaj navzoči v uredništvu, so bili odvedeni na kuesturo. Njihova imena so: Karl Polano, Ferruccio Marini, Josip Amoretti, Angel Pastore, Andrej Vicolongo, vsi uredniki »Lavoratora«, nadalje Andrej Martelanc, urednik »Dela«, ter Kozma Sana, pomorščak, ki se je slučajno nahajjal v uredništvu. Aretiranci so bili na kuesturi podvrženi večkratnemu zasljanju. O uspehih teh izpravljanih in o razlogih sploh za ta korak kuesture ni do sedaj nič prodrl v javnost. Aretiranci niso bili še izpuščeni.

Vestička o Vladijevi aretaciji v Edinosti v nedeljo, 4. februarja 1923

K aretaciji »Lavoratorovih« urednikov. Tistih osmih oseb, ki so bile aretirane v uredništvu »Lavoratora«, je bilo prepeljanih v zapore v ulici Corone. Včeraj sta bila poklicana na kuesturo komunistična mestna svetovalca Juraga in Cavaroechi ter urednik »Lavoratora« Berce. Vsi trije so bili na dolgo zasljanji ter začasno pridežani. — K prejšnjem poročilu dodajamo, da nas je družina Andreja Martelanca, o katerem smo poročali, da je bil aretiran kot urednik »Dela«, opozorila, da Andrej Martelanc ni urednik »Dela«, ampak, da se je le slučajno nahajjal v uredništvu, ko je vdrla policija.

Edinost, 7. februarja 1923: Vladijeva družina zahteva »popravek«

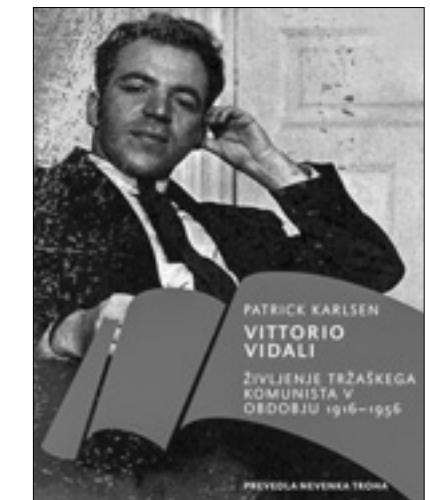
Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitev »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.

pismu k svojemu eseju »Narodnost in vzgoja« v postskriptumu pripisal:

O Pahorju, Hreščaku in Martelancu sem nenadoma zvedel; o prvih dveh že v Ljubljani. Bojim se, da bo še hujše. Boljše pa ni ne tu ne tam. Kajti vsebina militarizma je rabelj – operiraj z njim, kadar hočeš.

Naslednji dan je Srečko pisal Fanici Obid. Sprenevedanje z Vladijevim imenom v Edinosti ga pač ni presleplilo:

Slovenski prevod biografije (2019) Vladijevega soaretiranca Vittoria Vidalija; fotografija Tine Modotti (1927); sliko restavrira Jarmila Kodrič

Pravijo, da je Vladi M. aretiran. Jaz sem vsaj čital tako. Ubogi fant. Treba bo v Rusijo! Mogoče tudi nam ... Končno je svet širok in zemlja blaga; tudi ljudje niso volkovi. Zdaj se mi je prvič pojavila ta misel. Zavračam jo, ker upam, da bo boljše – toda, končno preostane malo drugega. Saj to ne bo vekomaj, mogoče par let, pa se umiri. – Zdaj, ravno sedaj, ko Vladi prvič trpi, bi se rad pomenil z njim. Kajti trpljenje osvobaja človeka od sveta. Vedno bolj samosvoj postaja, vedno večji. Treba ga je le prenesti; mirno – a uporno.

Zgodnja slutnja Rusije v zvezi z Vladijem je lahko obšla le vidca Srečko-vega kova ...

Pismo iz ječe

Vladi se je Srečku oglasil iz ječe. Prav ganljivo je odkriti, kako sta se kljub nazorskim razhajanjem, ki si jih drug drugemu nista prikrivala, v najintimnejših in globokih čustvih ter spoznajih ujemala:

Dragi! Moram se tudi Tebe spomniti iz teh prostorov, ki so postali moje zadnje bivališče. Mislim pa, da se ne dosti razlikujejo od twojih in sploh od vseh konviktov in sorodnih ustanov. Mislim, da ne škodejo človeku nekoliko zaporski izkušenj: spozna vsaj nekoliko svet Gorkijev južakov in drugih pametnih ljudi. Spozna nekoliko mentalitetov tzv. zločincev, njih mišljenje in čustvovanje. Ječa ti in obilni meri pripomore, da si razširiš obzorje izkušenj in da si poglobiš svoja naziranja. Očistiš jih vseh morebitnih preostalin iz »starega« sveta, ločiš se tem ostreje in radikalneje od njega in od vseh ozkih tradicij in omejenosti njegovih. Tako vidiš, da se v ječi pravzaprav ničesar ne izgubi razen nepotrebnosti, pač pa se pridobi. Ko prideš na prostost (??), upam, da nadaljujeva korespondenco, ki sva si jo obljubila. Za danes Te lepo pozdravljam in Te naprošam, da pozdraviš vse moje prijatelje in znance. Mislim, da veš, katere! Radoveden sem, kaj se je vsega govorilo in pisalo v Ljubljani ob naši aretaciji!

Zivio!

SE NADALJUJE

7. Vlad - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

»Pravo prijateljstvo neizprosno zahteva ostre pogoje«

Srečko ni pozabil Vladijevega pisma iz aresta omeniti Fanici in se z lastno občutljivostjo vživeti v njegov svet:

Pred par dnevi mi je pisal Vlad - ječe. Njegovo stanje je neka tih resignacija, v kateri išče izhoda v popolnoma ločeno, samovojem življenje. V samoti se je spomnil tudi name; zadovoljen sem, ker sem misil mnogo manj. Kar se tiče naziranja, sicer nisva bila vedno v »harmoniji«, toda bilo je pač nekaj, kar naju je posebno v zadnjem času zvezalo. Tu v Ljubljani skoro niram ljudi, ki bi z njimi mnogo občeval. Največ samujem, dasi mi je včasih do skrajnosti težko; sedaj sem še videl, da pravo prijateljstvo neizprosno zahteva ostre pogoje, nezavedno sicer, toda zahteva jih. Tudi moji cilji je neizprosno strog. Zahteva vse - vse življenje. Simpatično koketiranje z umetnostjo je premalo; treba je doumeti in doživeti.

Devetega maja 1923 je tržaško prizivno sodišče Vladija in petnajsterico njegovih tovarišev (med njimi Vittorio Vidalia) oprostilo, »ker pripisanega mu kaznivega dejanja ni storil«. Po dobrem mesecu aresta je oprostilno sodbo dočakal na prostosti. Delo je tako že 15. marca 1923 objavilo daljši Vladijev politični prispevki »Naša hrabtenica je trdna - meščanska pa gnej«. V njem je poročal o ozadju še sveže kolektivne izkušnje Mussolinijevga »velikega lova na komuniste« in pristavljal, da so se

tudi v Trstu, kjer bi imelo biti središče vse te »zarote«, odprla vrata nove, moderne zgradbe, ki jo je sezidal meščanstvo svojim nepokornim sinovom v ulici Corone, šest najsternic sodrugo, ki so se vrnili zopet med nas, da nadaljujejo započeto delo.

Med slednjimi je bil tudi sam.

Ko je Srečko zaupal Fanici svojo skrb, da bi se mu prijatelj vendarle ne posvetil politiki scela, je Vlad v resnicu že neodvrnljivo zajadril vanjo, v »ta ocean, strašno odprt / bodocim življenje, nam pa smrt«, ki ga je vidčevsko zaslutil v svoji *Tragediji na oceanu*.

Ostrina razrednega in narodnognega spopada na Primorskem je komunistom navsezgodaj vsilila vzporedno podtalno delovanje, Vladiju pa prišepnila nov, rahlo navihan psevdonom - Peter Razbojnik.

Izposodil si ga je, ne da bi se izvirnikom intimnejo poistovetil, pri enem od osrednjih Cankarjevih likov: *Razbojnik Peter* je namreč sleparski tolovaj in stremuhi, nekdajni vaški najdenček in poznejši vzvratni pritepenec, ki v prvi od *Zgodob iz doline Šentflorjanske*, kot že v farsi *Pohujšanje v dolini Šentflorjanske*, z brezobziornim izsiljevanjem razgalja licemerno pregrešnost in hlapčevsko vdanost slovenskega rodoljubnega malomeščanstva.

Več luči!

V svojem februarskem pismu Josipu Ribičiču je Srečko Učiteljskemu listu ponudil v objavo tekst svojega referata na večeru socialno pedagoškega krožka z naslovom *Narodnost in vzgoja*. Sestavil ga je na podlagi študija Tagorevega *Nacionalizma* in Rollandovega *Življenja Tolstoja*. Zavedal se je sicer, da je

obojepopolno, a ker sem »principom« dal varnostno znaniko skice, upam, da ne bo nikdo zameril.

Ustrel se je. Nekdo mu jo je pa le zameril: Vlad. V Učiteljskem listu se je vanjo spotaknil z ostrim kritičnim zapisom.

Počital ji je konfuznost, nerazločljivost med znanstvenim in umetniškim pristopom k eni in isti tematiki. Možna sta sicer oba, trdi Vlad, a ne hkrati, sicer »nastane neprebavljiv ričet, ki more postati le izraz konfuznosti, v kateri živi moderna slovenska inteligenco«. Na piko je vzel »fetišizem posameznih besed«, ki ne slone na »popolnoma določenem in opredeljenem pojmu«, in sklenil prizanesljivo z

goethejevskim vzklikom:

Vem, da je prijatelj Srečko Kosovel mehka, lirična duša in da je le kot tak mogel napisati omenjeni članek. A klub temu upam, da bo razumel moje besede in da mi tega ne vzame za zlo. To je vsaj minimum, ki se more zahtevati od resnega in mislečega človeka. Proč z omejenostjo! Nekoliko več real-

Učitelj, pisatelj in v Trstu urednik Novega rodu Josip Ribičič, oče partizana in državnika Mitje Ribičiča (edinega slovenskega predsednika zvezne vlade v Titovi Jugoslaviji), star oče ustavnega pravnika in sodnika Cirila Ribičiča

Naslovna kosovelova Mladina, ki je že po pesnikovi smrti prinesla Vladijevu študijo o francoskem pisatelju grško-romunskega porekla Panaitu Istratiu - glasniku Balkana s pronicljivimi socio-političnimi in zgodovinskimi uvidi, ki niso izgubili svežine

izma, ki je tako nujno potreben današnjemu človeku! Več jasnosti! Več luči!

»Še globlje trnje«

Julija 1923 je Srečko pisal Fanici:

Danes sem dobil od prijatelja pismo, kjer me je spominjal Lepe Vide in tistih lepih časov. Spomin sem se na Vas, ko mi je ravno on prinesel Vašo pesem in črtico in je postala kavarna, dasi umazan temelj verižnikov - topel, svetel dom daljnih

duš, ki se mogoče srečujejo samo v svojem hrepenenju na poteh, kjer je od ljudi strto cvetje. Danes in že davno, vidite, sem stopil na to cesto jaz in on, danes ali jutri stopite Vi in mi vsi še v globlje trnje. Kadar se pa spomnim tistih dni, se mi zdi, da so ostali kakor svetel oblak nad jesensko zemljo. Kdo sem bil jaz in on in Vi in še drugi? Tako bi se skoro danes človek vprašal. Dokler je bila nad nami streha hrepenenja, smo bili eno, danes smo potniki, vsak v svojo smer.

Videli bomo, da je Vladijeva držala daleč proti Dunaju in Rimu in nato še dlje v širni svet vse do Nemčije, Francije, v Sovjetsko zvezo tja do Kaspijskega morja, do Ukrajine in do vznožja Urala; pa iz Zakarpatta spet v Moskvo, Lenigrad, po morju v Francijo, dalje tretjič v Mussolinijevje ječo, nato v internacijo vse do usodne deportacije iz Trsta v alzaški Struthof-Natzweiler.

Vladju ni Srečko v ničemer zameril ostrije, s katero je obdelal njegov esej v Učiteljskem listu. Ostal je zvest svojemu spoznanju, da »pravo prijateljstvo neizprosno zahteva ostre pogoje«. Vladijev poziv - »Nekoliko več realizma, ki je tako nujno potreben današnjemu človeku! Več jasnosti! Več luči!« - se ga je dotaknil do teste mere, da je v istem pismu Fanici zaupal:

Jaz pišem sedaj esej o bodočnosti slovenskega naroda in mi je težko, da Slovenci nismo bili nikoli realisti. Toda realizem je junaštvo življenje gledati, kakor je, in vendar živeti. Tega mi nismo zmožni.

V naslednjem pismu Fanici konec julija je Srečko še določnejo dojel:

Jaz mislim, da je krepka realnost zdravje in rešitev za nas, dasi bom jaz še najbrže dolgo hodil do nje. Sedaj sem še občutil in spoznal to, pot je daleč. Lotil se bom opazovari vseh potkostenosti zvezne prirode in ljudi, njihovega skritega instinkta življenja in skušal pokazati to v resnični luči. Danes me je začenjalo veseliti vse, kar ljudje rabijo, s čimer živijo in zakaj živijo. S svoje figure hočem izbrisati vse one poteze, o katerih mi očitajo, da so »mehke«, to, kar me tako nerodno spominja na polža. S tem seveda ne izgubim nič, ker to, kar mi danes pravijo, itak ni res.

Mesec dni za tem, prav tako v pismu Fanici:

Sploh je stališče, do katerega sem se v umetnosti dokopal sedaj, zdravo - menda sem Vam pisal o tem, mogoče sem tu našel, kar sem iskal toliko časa. Tudi Vladimirju bom začel korespondirati iz Ljubljane, sedaj nimam znamke - in bova prišla v kakšnem vprašanju na jasno, seveda kar se umetnosti tiče. Jaz se sedaj z drugim ne pečam bog ve koliko, pa se bom že.

Ker se je pričujočim nadaljevanjem v Primorskem dnevniku od Srečka poslavljamo, si privočimo odskok do Vladijevega slovesa od prijatelja v nekrologu, ki ga je iz Nemčije prispeval v eno od zadnjih legalnih številk Dela julija 1926.

Nekrolog ob Srečkovi smrti

Z njim je obračunal z licemernim posmrtnim prisvajanjem njegovega spomina in njegove umetniške dediščine po

*Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavbi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla vrnila: Gabrieleja Fosciattija in Vladimira Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.*

Glava številke Dela (oblikoval Avgust Černigoj) z Vladijevim nekrologom za Srečkom

krogih, ki jim je pesnik že dal slovo ob »velikem prevratu«, ki ga je doživel poleti 1925.

Srečkove umetniške veličine se je Vladni natanko zavedal. Kljub temu, da ni mogel poznati večine vrhov njegove poezije, saj so še desetletja po pesnikovi smrti ostali neobjavljeni, je v nekrologu presodil, »da v marsičem dosega višino Murna - Aleksandrova«. Še zlasti pa se je zavedal, da smrt Srečka Kosovela »pomeni veliko izgubo za ta novi pokret«, namreč za gibanje in smer, ki jo je slovenska mlada inteligencija malomeščanskega izvora ubrala pod njegovim vodstvom v revijo Mladina.

Vest o Srečkovi smrti (27. maja 1926) ga je zasačila v Nemčiji, kjer se je kot član ožrega vrha Komunistične partije Italije ter sodelavec sovjetskega ministra za zunanje zadeve in sovjetske obveščevalne službe (OGPU) mudil od spomladi 1926 do spomladi 1927. Nanjo se je odzval z daljšim nekrologom, pravčato instant kulturološko študijo o domači in mednarodni dinamiki, ki je v letih 1919-1923 prekvalisala njuno generacijo na Slovenskem.

Vladi je pokojnega Srečka in krog vrstnikov, ki se je okrog njega strnil pri izdajanju Mladine, uvrstil v neposredno nasledstveno črto s slovensko moderno s Cankarjem na čelu (»Sploh je bil Murn - Aleksandrov njegov vzor in njegove pesmi je najrajsi čital, poleg Koljcova, Burnsa in Heineja iz svetovne literature«), pri sodobnikih pa med

Srečko Kosovel
V noviški slovenski zgodovini so igrale dijaške skupine neprecenljivo ulego prednakov novih pokrovitov in to ne le literarnih in umetnostnih, nego sploh kulturnih in socialno-političnih. Je to uloga, ki jo je igrala mlajša inteligencija pri vseh narodih, pri razvijajočih preje, pri neravnih poletjih, poletjih poletjih in ki jo igra in jo bo igrala v razvoju manj in bolj zaostalih narodov danes in v bodoče. Pri Rusih sta bila realism in »narodništvo« pokreta te vrste inteligence, ki sta potem dialektično prešla v socializem in boljševizem, kot čiji nosilec je vrazil ruski proletariat. Pri Italijanih je to ulog »Risorgimento«, danes jo je prevažala predstrela delavškega razreda. Pri Italijanih je igrala »slovenska moderna« s Cankarjem na čelu in čele danes, po vojni, prisotujemo omi preobrazbi in onesnu prehodu, ki se je v socialno-kulturnem življenju pri vseh narodih že izvršil pred vojno.

Začetek Vladijevega nekrologa

Kajti »potreba po diferenciaciji je kaj kmalu razbilja njeno enotnost in najnaprednejši in najrazvitejši del njen je našel pot v mlado slovensko komunistično gibanje [...]«. Vendar je

njen drugi del ostal na razpotju, ne vedo kam in kako, se ustavljal pri izražanju čustev in najkonfuzejših misli, nesposoben, da si ustvari lastno ideologijo, ki bi s silnim mahom in zanosom potegnil za seboj mladino in postala vodilni faktor kakega večjega pokreta.

V ta okvir in na to ozadje pisec napovedovalne prijetja:

Pokojni Srečko Kosovel je bil gotovo eden izmed najbolj nadarjenih in najbolj tipičnih predstaviteljev mlade slovenske dijaške generacije iz l. 1919-23. Vezalo nato je v onih letih ozko prijateljstvo, ki se je izražalo v najinem skupnem delovanju v raznih dijaških literarnih in kulturnih krožkih in v skupnem študiranju Cankarja in slovenske v svetovne literature sploh.

Toda jeseni 1923 se je Vlad po maturi v Idriji vpisal na univerzo na Dunaju in se zaposlil pri tamkajšnji izpostavi sovjetske tiskovne agencije ROSTA. Stiki s Srečkom so bili odteži redkejši in so polagoma usahnili. Vladi zato piše:

Razšla sva se polagona, oddaljujoč se drug drugemu vedno bolj, kot se je razšla vsa naša tedanja dijaška generacija en del v komunizem, drugi del ostajajoč dalje na razpotju [...]. Toda Srečko je bil vendar premočna osebnost, da bi se mogel za vedno ustaviti na tem razpotju. Čutil je vso praznino, ki jo je mogla nuditi bodočnost v takem brezizhodnem položaju, in začel iskati dalje. Plod njevega novega razvoja je brezvonomno njegova revija »Mladina« [...]. In brezvonomno lahko smatramo to revijo kot prvi pojavi leve orientacije, v proletarskem in revolucionarnem pravcu, pri mlajši slovenski inteligenci po že končno izvršeni diferenciaciji. [...] Oni del mlade dijaške generacije iz l. 1919-23, ki se je razvilo do komunizma in imel svojega idejnega voditelja v - tudi prerano umrlem - Jožetu Pertotu, je prekinil vse vezi z razredom, iz katerega je izšel, [...] ter se organično strnil s slovenskim proletariatom.

8. Vladi-Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

Vladijev Dunaj

Vladijev prijatelj in starosta slovenskih komunistov Dragotin Gustinčič je v svojo partisko avtobiografijo zapisal:

[...] Po neuspešnem boju komunistov za Delavske zadruge, ki sem jim bil sam na čelu, sem moral zapustiti Trst (1922) in se moral odseliti v malo rudarsko mesto Idrija. Toda fašisti so me pregnali tudi od ondod in moral sem v izgnanstvo na Dunaj. Na Dunaju so tedaj živeli emigranti KP Jugoslavije. Pridružil sem se jim in bil od aprila 1923 do avgusta 1924 predstavnik KP na Dunaju.

V tej vlogi je bil na Dunaju imenovan v tričlanski Prezidium Balkanske Federacije Komunističnih partij. Predsedoval mu je bolgarski komunist Georgij Dimitrov, pozneje generalni sekretar Kominterne (1934) in bater Titovega vzpona na celo KP Jugoslavije.

Vse kaže, torej, da se Vladi po maturi ni podal novembra 1923 na Dunaj kar tja v en dan. Računal je na uglednega tovariša, ki je mladega tržaškega rojaka že cenil in podpiral. Vpeljal ga je v kroge tamkajšnjega zastopstva Kominterne za jugo-vzhodno Evropo, ki se je neuradno ugnezdilo pod okrilje sovjetskega veleposlanstva.

Prav v dneh, ko je Vladi prispel iz Trsta prek Ljubljane na Dunaj in se vpisal na Agronomsko fakulteto, se je iz Moskve tja preselil italijanski član Izvršnega komiteja Kominterne (IKKI) Antonio Gramsci. Živel je nedaleč od dunajskega rotovža na naslovu Floriangasse, 5 pod zaščito sovjetskih tajnih služb.

Gustinčič se Vladija iz dunajske izkušnje spominja, da sta

[...] bila skoro vsak dan skupaj do mojega odhoda z Dunaja v avgustu 1924. [...] Na Dunaju je bil zelo aktiven med dunajsko komunistično mladino in je pridno študiral marksistične spise, zato je imel Martelanc zelo kritične in zelo zrele politične nazore. Jaz sem zelo uvaževal njegova mnenja in njegove sodbe.

Komunistični visokošolci z Balkana

Seveda pa se je osemnajstletni mladenič v evropskem velemestu zvečine družil s somišljjeniki med vrstniki in zrelejšimi mladincami. Med njimi je bil tudi tehdanji bosanski mediciniec judovskega rodu Solomon (Moni) Levi, pozneje Titov sojetnik, med vojno politikomisar sanitete NOV, po njej pa v Beogradu šef Vojnognedelniškega Instituta. Zgovorno je njegovo pričevanje:

Studentska marksistična organizacija Jugoslovanov na Dunaju se je redno sestala. V njej smo razpravljali o mnogih političnih teoretskih in praktičnih vprašanjih ne le v zvezi z našo, pač pa tudi z drugimi državami. Potekale so široke razprave. Tako je ta študentski klub postal nekakšna politična šola, v kateri so se naši člani lahko vzgajali. Kot sem že omenil, je ta klub gostil najrazličnejše vodilne tovariše, ne le iz naše, temveč tudi iz drugih držav, in smo tako imeli priložnost slediti njihovim predavanjem in poročilom. Dobro se spominjam, da nam je v klubu študentov marksistov nekajkrat predaval o razmerah v Italiji in o boju njenega delavskega razreda ustavnitelj in organizator Komunistične Partije Italije tovariš Antonio Gramsci. Njegova predavanja nam je sproti prevajal član kluba Vladimir Martelanc, Slovenec iz Istre [z Istre misli Levi Julijsko krajino]. Z Antoniom Gramscijem so bili tedaj na Dunaju še drugi italijanski tovariši, kot na primer Mario Monti [Carlo Codella, vrhunski sovjetski obveščevalec, Gramscijev varnostnik], Di Vittorio, ki je po drugi svetovni vojni bil na čelu italijanske sindikalne zveze. Med njimi je bil tudi starejši tovariš Gustinčič, nevpadljiv Slovenec iz Istre s podolgovato šilasto bradico. Di

Vittorio nam je govoril o vprašanjih sindikalnega gibanja v Italiji, Gustinčič o delavskem gibanju v Istri, posebej še v Trstu. Včasih je v ta klub zasedel tudi Ivan Regent in smo od njega slišali, kako se razvija mladinsko revolucionarno gibanje v Istri.

Obeh Tržačanov se z Dunaja spominja tudi Vladijev vrstnik, pozneje ugled-

Od jutra dalje je bilo mogoče ves dan pozno v noč posedati za ločeno mizico, brati vse dunajske jutranjike, dnevnike in večernike (razen komunističnih), klepetati s prijatelji, pripravljati se na vsakokratne seminarje in povrh vsega malone zastonj. Dovolj je bilo, da si prinesel s sabo le znesek za turško kavo in drobiž za napitnino natakarju. [...] V kavarnah so se sklicevali delovni sestanki, zmenki s prijatelji, zasedanja, časnikarji so v njih pisali svoje podlistke, politični emigranti so pretresali vprašanja bodočih revolucij. Praviloma so se v kavarnah odvijala tudi konspirativna srečanja. Menil si se lahko o čemerkoli, ne da bi budil posebnih sumov, tudi zato, ker ni bilo spodbodno prisediti k neznanchi mizici. Vsaka kavarna je imela tudi svoje stalne obiskovalce, med njimi mnoge, ki jim je bila dodeljena osebna mizica, ki je kdo drug praviloma ni smel zasesti.

Italijanska obveščevalna porocila z Dunaja povedo, da je Vladi stanoval na več naslovih, nazadnje pa, od marca 1925 vse do policijskega izgonja iz Avstrije avgusta 1925 na naslovu Mariannengasse 7, v neposredni bližini kavarne Schlosselhof. Dušan Kermavner poroča o Vladijevih dunajskih poteh, da se

je kmalu »honorarno zaposilil v dunajski sovjetski tiskovni agenciji, za katero je povzeman iz jugoslovenskih (in morda tudi iz drugih balkanskih) časnikov, kar je bilo v njih politično važnega«.

Sloviti dunajski univerzi propad cesarstva ni okrnil ugleda in privlačnosti. Dobra četrtnina študentov je prihajala iz starih in novih držav jugovzhodne Evrope. Številni so izhajali iz novo vzniklih narodnih manjšin, saj so jim domače »nacionalne univerze rezale mačehovski kruh: Judje iz Galicije, Bukovine, in Besarabije, Ukrajinci, Madžari s Sedmograškega v Romuniji, manjšinci iz Kraljevine SHS. Ni pa manjkalo Bolgarov, Srbov, Grkov, Italjanov ter Nemcev in Poljakov.

Barake v Grinzingu

V dunajskem predmestju Grinzing je mestna uprava nekaj desetin čednih leseni barak, med vojno namenjenih rancjem, preuredila v študentske domove s svojevrstno študentsko samoupravo. Tri barake so zasedeli komunistični študentje. Baraka št. 43 je veljala kar za »komunistično« in se prelevila v postojanko brezplačnih nočitev za balkanske komuniste, ki so tja pribegali ali pa ilegalno potovali v Berlin ali v Moskvo.

Jugoslovanski komunisti – kakih 50 do 60 oseb, zvezne študentov – so se shajali v kavarni »Schlosselhof« v Alser Strasse. Ni jih bilo malo; KP Jugoslavije je,

ni sovjetski zgodovinar Vladimir Mihajlovič Turok-Popov:

Ne prav kmalu sta se na Dunaju pojavila druga dva Slovenci. Eden od njiju – Gustinčič (s partijskim imenom »Anin«) se nam je zdel že nekam v letih: štel jih je vsaj 40. Gustinčič se je ukvarjal s časnikarstvom, sodeloval je z Balkansko Federacijo. Ceprav se je udeleževal dela jugoslovenske študentske skupine, se je vendarle držal nekoliko stran od študentov: razlika v letih je bila namreč občutna. Poleg tega mu [tri] bratje in sestra] Vujoviči niso bili ravno po misli, in ko jih je omenjal, je k njihovemu prijemu vselej pristavl »dinastija Vujovičev«. Vujoviči pa so v študentski skupini imeli precejšnjo besedo. Veliko let pozneje, ko je bil Gustinčič v ZSSR in se je odpravil v Španijo braniti demokracijo, se je na njegovi življenjski poti vnovič pojavil drugi Slovenec iz dunajskih let. Bil je to Vladimir Martelanc, mlajši in dokaj simpatičen študent dunajske univerze, menda s fakultete državniških ved. Na Dunaju je prispel iz Trsta in z Gustinčičem delil vrsto skupnih interesov, ker je sam Gustinčič kar nekaj let delal v Trstu.

Martelanc je pogosto nastopal v študentski skupini in nekoč je predaval o nacionalnem vprašanju v Sloveniji ...

Dunajsko kavarne

Mlada poliglota sta svojo nenasitno vedoželjnost tešila v srednjeevropski prestolnici, ne več cesarski, a še vedno razkošni glavi raztelesenega orjaka. Na roko jima je hodila, poleg knjig, neprecenljiva dunajska institucija: mestne ... kavarne. Takole se jih spominja Turok-Popov.

Jugoslovanski komunistični študentje na Dunaju. Od leve proti desni stoje: Pavle Bastajić, Mustafa Golubić, Miloš Aranicki, Dimitrije Stanislavjević, Solomon (Moni) Levi; sede: Đuro Ostojić, Mica Ostojić, Antonije Grubišić, Alfred Bergman, Lazo Petrović

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.

za primerjavo, tedaj štela manj kot tisoč članov. Ti so se odlikovali po politični podkovanosti in po tesnih vezeh s strankim vodstvom, ki mu je Dunaj postal v drugi polovici leta 1923, ko se je zaradi nastopa reakcionarne vlade Cankova v Bolgariji moralno tja iz Sofije preseliti predsedstvo Balkanske Komunistične Federacije, bodisi cilj, bodisi obvezna postojanka na poti v zahodno Evropo ali v Moskvo. Poleg tega so člani pomlajenega vodstva stranke same bili študenti manjšine vrstniki.

Črna roka

Med izkušnejšimi jugoslovenskimi komunisti na Dunaju sta izstopala dva Vladiljeva tesnejša prijatelja: Mustafa Golubić (1889–1941) in Pavao Bastajić (1890–1941). Turok-Popov se ju tako spominja:

Oba sta že prekoračila trideseto leta starosti, a mlajši dolgin Mustafa je zgledal

Vladijev dunajski univerzitetni indeks

mlajši. Mračni Paja Bastajić pa je bil po svoji zunanjosti podoben tipičnemu razbojniku iz Tisoč in ene noči. Oba sta tedaj že nekaj let živela na Dunaju in svoj prosti čas prebijala v glavnem v kavarni Schlosselhof.

V mladosti sta bila Mustafa Golubić in Paja Bastajić povezana z organizacijo, ki je zaslovela z romantičnim imenom Črna roka. Ta teroristična organizacija je pripravila umor avstrijskega nadvojvode in prestolonaslednika Franza Ferdinanda v Sarajevu 28. junija 1914. Umrar v Sarajevu je, kot je znano, dal povod za prvo svetovno vojno in odtlej se je okrog Črne roke spletla kopica legend. Golubića in Bastajića je obdajala avreola neustrašnega junashčev in v resnici sta pozneje oba žrtvovala življenje za narodno in socialno osvoboditev balkanskih narodov. Njuni imeni nastopata v vseh delih, posvečenih sarajevskemu morilskemu napadu in začetku prve svetovne vojne. [...]

Na začetku 20. let sta Mustafa Golubić in Pavao Bastajić postala člena KP Jugoslavije, in čeprav je partija odklanjala individualni teror, sta se še dalje ponašala s članstvom v Črni roki in z umorom nadvojvode Franza Ferdinanda ter uživala sredi jugoslovenskih komunistov očitno spoštovanje. [...]

Običajno mirni in celo nekam flegmatični Hercegovac Mustafa je svojo večno pipico pri priči vsakokrat odložil, da bi dal duška svojemu gnevnu, brž ko bi beseda nesla na beograjsko dvorjansko svojat, na morilsko tolpo Bele roke, ki jo je ustanovil kralj Aleksander, ter na samega Aleksandra Karadordevića, verolomnega izdajalca srbskega naroda. Mustafi Golubić nista bila kralj Aleksander in njegov oprodna general Petar Živković nikakršna abstraktna družbenega proizvoda, pač pa osebna sovražnika, razuzdanca, morilca in izmečka brez morale in vesti. [...]

Na prvi pogled se je človeku utegnilo zdeti, da je bilo Golubiću in Bastajiću glavno opravilo branje časopisov v kavarni Schlosselhof. [...] A za tem navideznim brezdeljem se je skrivalo bujno in tvorno delovanje po naročilu KP Jugoslavije. To delovanje se je še posebej okreplilo, potem ko se je na Dunaj preselilo predsedstvo Balkanske federacije. Leta 1924 sta na Dunaju vzniknili dva nova časopisa. Enemu je bil naslov Biltén Balkanske komunistične federacije; priobčeval je v nemščini uradno gradivo predsedstva, resolucije, proglašene in podobno. Biltén ni bil namenjen prodaji, pač pa so ga, kaj-pada konspirativno, razposiljali vodstvom komunističnih partij Balkana. Drugi list pa je bil štirinajstnevnik z naslovom La Fédération Balkanique in s podnaslovom Glasilo narodnih manjšin in zatiranih narodov Balkana. List ni bil uradno povezan z Balkansko komunistično federacijo in s Kominterno, a njegovo neposredno uredniško delo je vodil Dimitar Vlahov, starejši social-demokrat in pozneji komunist iz Makedonije, ki je bil svoje dni celo poslane v turškem Medžlisu.

La Fédération Balkanique

List La Fédération Balkanique je podpiral boj ljudskih množic na Balkanu proti belemu terorju ter boj zatiranih narodov in manjšin za samoodločbo. Ozaveščal je in spodbujal javno mnenje zahodne Evrope k solidarnosti z njimi. Vsak prispevek je objavljal najprej

v izvirnem avtorjevem maternem jeziku – od slovenščine vse do hrvaščine, srbske, bolgarske, romunščine, albanske, grščine in turščine – nato pa še v nemškem ali francoskem prevodu. Bil je edinstven primer dosledne večežičnosti. K svojim urednikom je poleg Muje Golubića in Paje Bastajića štel tudi ... Vladija.

16 let starejši Mustafa se mu je prikupil s kreplkim značajem, pogumom in razgledanostjo. Zbljžala sta se in si zauparala. V podlistku, ki ga je ob desetletnici sarajevskega atentata prispeval v Delu in mu ga je La Fédération Balkanique ponatisnila, ga je Vlad takole izklesano in pronicljivo označil:

Nekoliko natančnejših podatkov o sarajevskem atentatu in o pokretu sploh mi je dal moj prijatelj Mustafa G., ki je sodeloval pri atentatu, kakor tudi sploh pri celem pokretu, bil udeležen pri solunskem procesu, zaprt in interniran na Krfu, v Afriki itd. in ki je danes – dober naš sodrug. Že on sam je prikazen, ki ima združene v sebi vse karakteristične lastnosti in pojave tedanje nacionalno-revolucionarne generacije: njen navdušenje in zanos, samožrtvovanje, naravnost otroško-naivno dobrino in vero v uresničenje cilja, sploh maksimum moralnih vrlin revolucionarja. Razvil se je preko anarhizma v komunizem in kar mu je od prejšnje ideologije še ostalo, je le nezadostno razumevanje pomena politične akcije in organizirane borbe proletariata, in rahlo precenjevanje pomena in vpliva osebnosti in individualnih akcij v revolucionarni borbi.

Šetala sva po nekem drevoredu velemesta in on mi je pripovedoval s svojim slabotnjim, nekoliko otočnim glasom, ki pa je vendar zvenel prepričevalno, o organizaciji in delovanju »črne roke«.

9. Vladi-Srečkov prijatelj, Gramscijev tovaris

Ravel Kodrič

Vladijev obračun z narodnim nihilizmom

Tik preden je odrinil na Dunaj, je Vladi septembra 1923 objavil v Delu uvodnik z naslovom »Zaščita narodnih manjšin« in že s sarkazmom narekovaja oštriknl lojalnost pričakovanj slovanskih poslancev v Rimu do Mussolinijeve vlade. Dva tedna pozneje ga je v Ljubljani ponatisnil Glas svobode – glasilo *Nezavisne delavske stranke Jugoslavije*, kot je bilo ime legalizirani preobleki KP Jugoslavije, a to pot z udarnejšim naslovom: »K problemu Slovencev, ki so vsled kapitalističnega Verzajskega miru postali sužnji laških kapitalistov«. V njem je med drugim zapisal:

Revolucionarni boj delavskega razreda ne gre le za tem, da odpravi današnji kapitalistični način proizvajanja [...] ne, ta boj ima še druge cilje: osvoboditi malega kmeta iz mrež kapitalističnega in velegrarnega oderušča in pa osvoboditi nacionalno zaslužnjene male narode in narodne manjšine [...] ustvariti podlago za enakopravnost in mirno sožitje vseh narodov v delavsko-kmetski federaciji. [...] Proletarska revolucija zmaga le, ako je njena stvar, njen ideja, stvar velike večine, širokih delovnih plasti kakega naroda in v to svrhu se mora zvezati z osvobodilnim bojem malega kmeta in z osvobodilnim bojem tlačenih narodov. – Na vzhodu, v Aziji, je postal narodni osvobodilni boj milijonskih ljudstev [...] največja opora in najboljši zaveznič vsega delavskega gibanja. [...] Na zadnji seji Ekzekutive [beri: izvršnega odbora Kominterne] v juniju [1923] se je na dolgo in široko razpravljalo o vprašanju nacionalne politike komunističnih strank, ki morajo razumeti, [da se imajo] postaviti na celo ne le delavsko-kmetskemu osvobodilnemu gibanju, ampak tudi osvobodilnemu gibanju tlačenih narodov in narodnih manjšin. [...]

Strma pot od besed k dejanjem

Poudarek na prepletosti razrednega boja z nacionalnim in protikolonialnim tedaj se ni zvenel domače v vrstah delavskega gibanja srednje in zahodne Evrope. Njegov internacionalizem se je nemalokrat prevešal v nacionalno ravnodušje in v brezbržnost do asimilacijskih tokov. Države zmagovite antante in poraženih centralnih sil so bile do izbruha vojne trdnjevale mednarodne solidarnosti socialne demokracije, a hkrati kolonialne velesile.

Usodnost zavezuščava delavskega in kmečkega gibanja z narodno-osvobodilnimi gibanji pa je v državljanški vojni, ki je v Rusiji sledila Oktobrski revoluciji, dognal in izkoristil njen vodja V. I. Lenin. Za njim so pravico narodov do samoodločbe vse do odcepitve iz obstoječih državnih okvirov vsaj deklarativen sprejeli članice Komunistične internacionale na svojem drugem kongresu leta 1920. A od besed k dejanjem se je pot še strmo vila.

Nacionalno vprašanje v Kraljevini SHS

Mučna je bila še zlasti v pravkar »ujedinjeni« Kraljevini SHS. V vrhu KP se je srbski komunist Sima Marković s sošišenjimi na prvi strankini konferenci na Dunaju (julija 1922) z vsemi štirimi upiral uveljavljanju načela o samoodločbi na njenih tleh. Dojemali so ga kot oviro geslu »Proletarci vseh dežel združite se!« Prodrlo je šele na drugi strankini konferenci na Dunaju (maja 1923); a spet zgolj na papirju, in to šele po »prepričljivem« prigovaranju odpolanca Kominterne V. P. Milutina z grožnjo, da stranko sicer prikraja za dearnessa sredstva iz moskovske blagajne.

Poleti 1923 je hrvaški komunist Đuro Cvijić sprožil v strankinih vrstah s članki v zagrebški Borbi široko in plodno razpravo

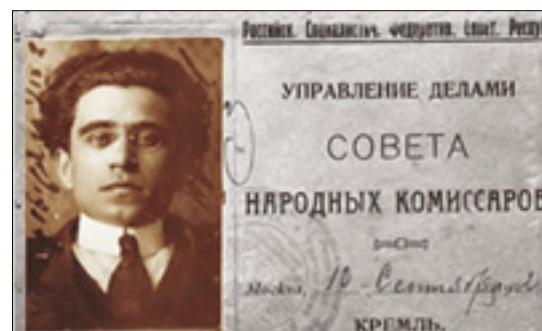
o nacionalnem vprašanju. Segla je vprašanje do obist. Vladi Martelanc je bralcem Dela že avgusta 1923 pojasnil, da je šlo za to, da pridobi naša stranka s spretno nacionalno politiko na svojo stran razočarane mase slovenskega, hravtskega, bosanskega in makedonskega delovnega ljudstva, ki so jih znale razne »opozicionalne« nadviale centralističnega meščanstva z demagogijo pridobiti na svojo stran. To nacionalno vprašanje, ki se je obširno razmotrivalo na zadnji seji eksekutivne Kominterne v Moskvi, je za potek proletarske revolucije silne važnosti in tudi mi v Julijski Krajini se bomo morali začeti zanimati zarj.

Sam je za to poskrbel v Delu in pozneje z odmevnimi prispevki v večjezičnem poluradnem glasilu Balkanske federacije Komunističnega Partij La Fédération Balkanique (začelo je izhajati na Dunaju 15. julija 1924), leta 1925 pa z daljšim esejem v Zapisnik Delavsko-kmetske Matic. Deset let pozneje pa še iz Moskve s skrivnostnimi dopisi »V. Angeljeva« v ljubljanski Sodobnosti.

Peti kongres Kominterne in nacionalno vprašanje

Na Plenumu, ki ga omenja Martelanc, je njen član poljski Jud Karl Radek izrekel bližajočemu se svetovnemu kongresu Kominterne nedvoumno napotnico: »Toda mi mislimo, da ne spada večina nacionalno čutečih mas v tabor kapitala, ampak v tabor dela. Mi hočemo in moramo do teh mas poti iskat in jo najti.«

Nacionalno in kolonialno vprašanje je tako na 5. kongresu Kominterne stopilo

Gramscijeva izkaznica za vstop v Kremelj

odločno v ospredje. Uvodni govor o njem je junija 1924 imel Ukrajinec Dmitro Manuilskij. Grajal je ravnodušnost do nacionalnega in kolonialnega boja v vrstah preneterih komunističnih partij, posebej tistih v evropskih kolonialnih metropolah. Mar ni ravno tedaj, tik pred kongresom, vodstvo Kominterne dovolilo kitajskim komunistom, da vstopijo v narodno-osvobodilno gibanje Kuomintang? Mar ni na Balkanu že izkazalo posebne pozornosti Hrvaški republikanski kmečki stranki Stje-

pana Radića? Vprašal se je celo, »da li bi se mogli komunisti [...] baviti z ustanavljanjem takih strank« in nanj argumentirano odgovoril pritridentalno.

Gramscijev zaupni pogovor s Stjepanom Radićem

Prav z Radićem se je bil na Dunaju 19. aprila 1924 temeljito pogovoril Antonio Gramsci in na koncu dolgega poročila CK-ju KPI ugotovil:

Nismo še dorekli naše politike do slovenskega in nemškega prebivalstva, ki je bilo po vojni priključeno Italiji. O tem bi se veljalo soočiti s KP Jugoslavije in se dogovoriti o skupni smeri delovanja. Sploh pa bi se veljalo tesneje povezati z Balkansko Komunistično Federacijo z ozirom na vlogo, ki jo Balkan ima v politiki italijanske države.

Kominterna o Slovencih v Kraljevini SHS in Italiji

Kritike in smernice Manuilskega je kongres po tehnih razpravah v svojih delovnih telesih prve dni julija 1924 prebil v obvezujoče resolucije. Za slovensko nacionalno vprašanje je bila kongresna resolucija o jugoslovanskem vprašanju zgodovinskega dometa, dasiravno v javnosti prezerta. Priobčilo jo je uradno Kominternino glasilo Inprekor v svoji nemški, francoski in angleški različici. Navajam točke, ki zadevajo Slovenijo [mastni tisk R.K.]:

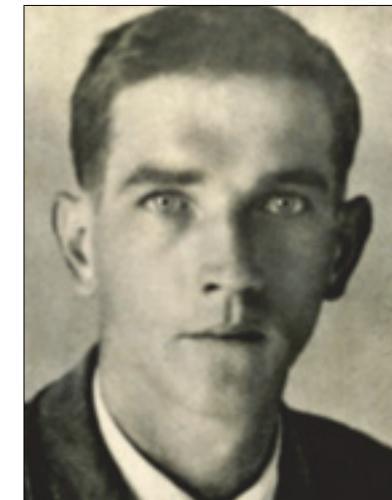
1. Jugoslavija je država, sestavljena iz mnogih narodnosti. [...] Proti njim se izvaja politika nasilnega raznarođovanja.

2. Srbi, Hrvati in Slovenci so trije ločeni narodi. Teorija o trodinem narodu Srbov, Hrvatov in Slovencev je le krinka za srbski imperializem. [...]

7. Z ozirom na obstoj množičnega gibanja proti narodnemu zatiranju in vseh njegovih oblikah ter gibanja za samoodločbo v Jugoslaviji postaja nacionalno vprašanje aktualno in ostro in zadeva neposredno koristi delavskih množic. V tem oziru se mora splošno geslo o pravici narodov do samoodločbe, ki ga je oznanila KPJ, izraziti v obliku ločitve Hrvaške, Slovenije in Makedonije od Jugoslavije in oblikovanja neodvisnih republik iz njih.

8. Kar zadeva hrvaško in slovensko prebivalstvo ozemelj, ki jih zaseda Italija, mora Komunistična Partija te države voditi propagando in agitirati v duhu zgoraj navedenih gesel in v tesni povezavi z bratsko KP Jugoslavije.

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavtvit »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.

Komunist tigroveč Zmago Krašna, Vladijev in Jelinčičev tovaris

Zorko Jelinčič, pobudnik in duša primorskega TIGR-a

Slovenskim, hrvaškim in italijanskim komunistom na Primorskem pa je veljalo še posebej sledče navodilo:

»[...] Kongres nalaga Komunističnim Partijam v Srednji Evropi in na Balkanu nudenje popolne podpore narodno-revolucionarnim gibanjem zatiranih narodov in ga vodijo po jasni in določni poti revolucionarnega boja proti oblasti buržoazije na podlagi tesne vzajemnosti vseh delavcev in njihovega skupnega boja za delavsko-kmetiske vlade v sleherni državi. [...]«

Vladijeva babiška vloga pri rojstvu TIGR-a

V skladu s kongresno resolucijo Kominterne in z domaćimi razmerami na Primorskem si je babiško vlogo pri rojstvu narodno-revolucionarne organizacije med primorskimi Slovenci, poznejšega TIGR-a, naložil Vladi s svojimi tovariši. Nesporni pobudnik in voditelj TIGR-a Zorko Jelinčič se spominja, kako je tedaj na Primorskem ob narodnjaški in krščansko-socialni mladinici

zrasel še pomemben tretji faktor – komunisti. [...] Zato sem smatral za svojo naloge do skrajnosti radikalizirati odpor proti fašizmu, enako kot komunisti, ki so to že delali v podzemju. Od tod moja težnja še bolj in povsod, kjer jih še nisem imel, navezati stike s komunisti [...] Na Tolminskem sem se v veliki meri oprl na dijke učiteljiščnice [...] Nanje so vplivali predvsem komunistični učitelji okrog Zveze učiteljskih društev, posebno Jože Pahor. Kasneje pa je bil z njimi v stalnem stiku temeljiti poznavalec marksizma Vladimir Martelanc [...] Zadnja leta pa je navezel posebno tesne stike Srečko Kosovel [...] Sodelovala sta posebno nadarjena dijaka Fanica Obidova [...] in Zmago Krašna, že tudi delaven komunističen mladinec [...].

Slovenija na mednarodnem diplomatskem parketu

To so – ali pa bi naj vsaj bila ... – dovolj znana dejstva. Manj je pa znano, kako se je na smernice Kominterne za Jugoslavijo in Balkan nemudoma odzvala sovjetska diplomacija.

Po državnozborskih volitvah v Veliki Britaniji, svetovni koloniali velesili, so decembra 1923 drugo uvrščeni laburisti z odločilno zunanjim podporo šele tretje-

uvrščenih liberalcev Lloyda Georgea prvič v zgodovini oblikovali – pač manjšinsko in majavo – vlad s svojim prvakom Ramsayem MacDonaldom na celu. Premier si je pridržal tudi pristojnosti zunanjega ministra. Med svoje prve poteze na zunanjopolitični šahovnici je na pritisk vplivnega strankinoga terena v sindikalnih organizacijah uvrstil tudi diplomatsko priznanje sovjetske Rusije. Mučna in dolgotrajna pogajanja so v Londonu trajala od srede aprila do srede avgusta 1924. Sovjetsko delegacijo je vodil izkušeni v plivnem diplomati Hristian Georgievč Rakovskij.

Ob uspešnem zaključku pogajanj je Rakovskij 12. avgusta naslovil na vlogo Ramsaya MacDonalda posebno noto o širših aktualnih zunanjopolitičnih vprašanjih. Dotknila se je tudi položaja na Balkanu in se izrecno oprla na načeli s moodločbe in federalizma. V noti se je ime Slovenije kot bodoče državne enote prvič v zgodovini pojavilo na uradnem diplomatskem parketu.

Ljubljanski liberalni dnevnik Jutro je nato sicer korektno in v relevantnem jedru kar dobesedno povzel po uglednem londonskem Daily Heraldu in jo 20. avgusta objavil. Toda pospremil jo je z nemarnim, rahlo prezirljivim naslovom »Sovjetski balkanski recept« [mastni tisk R.K.]:

Obe balkanski vojni leta 1912 in 1913 nista odpravili vzrokov novih konfliktov na Balkanu, ampak jih nasprotno še povečali. Vsí, ki zasledujejo balkanske razmere, vedo, da obstoji tam cela vrsta problemov, od katerih bi mogel dati vsak danes ali jutri povod za nove vojne. Vprašanje Makedonije, Trakije, Črne gore, Hrvatske, Slovenije, Madžarske in druge vprašanja zahtevajo takojšnjo rešitev. Brez rešitve teh vprašanj je mir v stalni nevernosti. Po mišljenu sovjetske vlade je eno izmed osnovnih načel, ki more čuvati interes narodov vseh teh področij in držav in ki more ustvariti tankaj tudi močnejše državne organizacije, ki bi združevala potrebine predpogoje za ekonomski in politični razvoj – načelo federalizma. S sprejetjem tega temeljnega načela in Jugoslaviji in priznanjem neodvisnosti Hrvatske, Slovenije, Črne gore, Makedonije, Dalmacije in Srbije v granicah federalizma, je mogoče odpraviti krizo, ki je obstajala v tej državi že od časa, ko je nastala.

Predaleč bi nas zaneslo po slednih drobnjakarskih in kratkovidnih polemičnih odzivov na izjavo Rakovskega v Kraljevini SHS. Bili so pretežno notranjega medstrankskega dometa; beograjski zunanj minister se je celo od komentaria vzdrljal, češ, Kraljevina SHS Sovjetske Zveze diplomatsko itak ne priznava ... Stopili bomo raje spet po Vladijevih sledeh ...

Britanski laburistični predsednik vlade in zunanj minister Ramsay MacDonald (levo) in sovjetski veleposlanik Hristian Rakovskij med pogajanjem o priznanju Sovjetske zveze v Londonu 1924, ko se je ime Slovenije kot državne enote prvič pojavilo na mednarodnem diplomatskem parketu

10. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

Regentova opreznost

Leta 1967 je Cankarjeva založba pospremila Regentove Spomine s temile besedami: »Še preden je utegnil Ivan Regent povedati vse tisto, kar je doživel v svojem dolgem in razgibanem življenju, mu je smrt iztrgala pero iz rok.« A pravi vzrok za to, da v njih ni najti o Vladiju niti besedice, tiči prej v dejstvu, da je med vodilnimi tržaškimi komunisti, ki so se še obotavljali slediti Vladiju pri uvajanju smernic Kominterne o nacionalnem vprašanju in tržaško in primorsko stvarnost, bil tudi Regent.

Generalni konzulat ZSSR v Trstu

Intimnejšo zadrgo z Vladijem pa je Regent par let pred smrto razdel v pismu Dušanu Kermavnerju:

Leta 1924 je prišel v Trst prvi sovjetski generalni konzul. O njegovem prihodu sem zvedel zjutraj iz lista »Il Piccolo«, ki je sporočil tudi, v katerem hotelu se je nastanil. Več kot toliko o njem nisem vedel. Mimo grede naj ti povem, da sem se začudil, ko sem prišel ob tretji uri domov in me je Malka [žena Amalija Ličar] s prstom na ustih opozorila, naj bom tiho, ker me nekdo čaka, ki noče povedati, kdo je, ampak, da je verjetno policijot. Čakal me je v sobi, ki je bila obenem sprejemnica in pisarna. Ko sem vstopil v sobo, se je predstavil sovjetski generalni konzul Goldenberg [prav: Adam Adolf Goldberg, poljski Jud, udeleženec oktobra revolucije].

Razume se, da mu nisem verjel. Kako naj verjamem, da sovjetski generalni konzul pride v Trst in svoj prvi obisk napravi k sekretarju Komunistične stranke za Julijsko krajino in Istro, saj je bilo vendar neurnino in zame nevarno. Govorila sva vsega skupaj četrte ure. Povedal mi je, da ga je postal k meni tovariš Terracini [Gramscijev tesni sodelavec Umberto T]. Vprašal me je tudi, če sem dobil Terracinevo pismo. Rekel sem mu, da nisem dobil nobenega pisma. Povedal mi je, da bom del popolne čisto gotovo pisma, mi dal vizitko in me povabil za drugi dan v hotel [H. Milano pri železniški postaji], kjer je začasno stanoval.

Pol ure po odhodu generalnega konzula je res prišlo Terracinevo pismo, s katerim mi je Terracini v imenu strankinega vodstva naznanjal, da me je CK KPI imenoval za svetovalca generalnega konzula in naj mu grem v vseh ozirih na roke, ker nimajo nobene druge osebe v Trstu, h kateri bi se obrnili s tako prošnjo in ji naložili tako nalogu. Hkrati mi je priporočal, naj oprezzo še nadalje obdržim partijski sekretariat za Julijsko krajino in Istro, pri čemer naj bom pri obeh nalogah zelo previden. Zato sem se drugi dan, ko sem prišel v hotel h generalnemu konzulu, čisto drugače obnašal. Generalni konzul mi je predstavljal svojih sodelavcev, govorila sva o vsem potrebnem in sem mu že takrat obljubil, da mu bom preskrbel uradne prostore in uradno osebje. Prav kmalu sem mu preskrbel vilo v ul. San Michele [last odv. Emilia Pincherleta, očeta odv. Gina P. in priljubljenega pediatra Bruna P.], preskrbel mu dva tovariša kot dva uradnika [brata Sussek – eden od njiju, učitelj Giuseppe S., je kmalu zatem pomagal Regentu pri izdaji Cankarjevega Hlapca Jernej in italijansčin] in na njegovo željo sem zahajal vsakih nekoliko dni k njemu in reševal skupaj z njim najrazličnejša vprašanja.

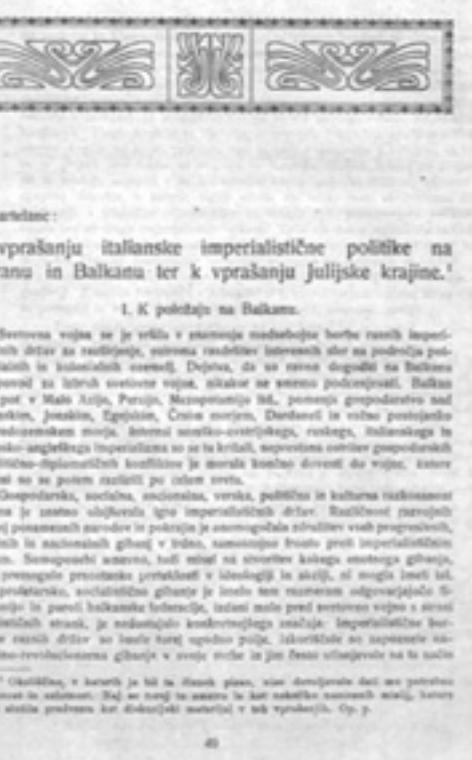
Čar in ... čeri zakulisja

Knjemu je začel zahajati tudi tovariš Martelanc, ki je menda prišel z Dunaja. Čez nekaj mesecov me je generalni konzul vprašal, če se mi ne zdi, da bi bilo pametno,

če bi vzel Martelanca za obveščevalno službo. Martelanc je bil tedaj še mladi gimnazijec [prav: študent na Dunaju in urednik lista La Fédération Balkanique], nedvomno inteligen, vendar sem se temu uprl in rekel, da bom napravil vse, da se to ne bi zgodilo, da imamo premalo ljudi in da obveščevalna služba kvari mladino. Kljub temu sem čez par mesecov zvezdel, da je ujel Martelanca s plačo, ki je bila dvakrat ali trikrat višja od moje, in sicer deloma v italijanskih lirah, deloma v dollarjih, kar je mladega Martelanca prav gotovo zapeljalo. Poleg tega je imel na razpolago še poseben fond.

Že iz kislih sklepnih poudarkov je čutiti, da je Regent kuhal do bistrega mladincu staro, nikdar prekuhanzo zamero. Zaupne naloge, ki jih je Vladi odtej opravljal za sovjetsko obveščevalno službo, mu še zdaleč niso nudile razkošja, ki mu ga je nevoščljivo pripisal. Pravičneje je Vladiju sodila Fanica v pismu Srečku od srede julija 1925:

Pred dobrim mescem sem bila v Trstu skupaj z Vladijem. Mnogo sva se memila o vsem in vendar se mi zdi, da Vladi svojega delovanja ne izčivlja, da vrši vse nekako podzavestno, mogoče bolj iz nekake duševne potrebe kakor iz prepričanja. Kakor sem ga doumela, je precej dozorel, osamosvojil se je v teku svojega življenja na Dunaju in v Parizu, zlasti v zadnjem, kjer ga je potreba prisilila, da je stopil v krog manualnih

Začetek Vladijeve razprave K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijске krajine v 2. in 3. št. Zapiskov Delavsko-kmettske Matice (1925)

delavcev [preživiljal se je namreč s pomivanjem posode po restavracijah]. Ta – zadnja – šola je bila najboljša zanj in za njegovo delovanje, ker drugače bi kot sin birokratske družine, materin razvajenček gledal skozi nekak idealna očala na trpljenje in boj za enakost, ki ga oznanja; poznal bi vse to bolj iz knjig in brošur kakor iz življenja. Ko sem se seznanila z njegovo družino, sem se čudila, da se je dvignil do tega stališča. Tudi njegov mlajši brat [Milivoj – Vojček] mu sledi, samo mlad je še in precej nesmostalen.

Vladi je sedaj spet zdoma: bo kje v Rimu, kakor menjijo doma, kake 4 meseca, potem se vrne za stalno. Midva imava redno korespondenco, le sedaj sva jo opustila za ta čas iz prednosti. Kako že pravi sv. pismo: Njegova pota so neznana in neumljiva in treba je tako!

Da gre verjeti prej Fanici kot Regentu, zvemo tudi iz Vladijevega pisma Dušanu iz Pariza:

Moja »kura« proletarska, kot jo nazivaš, mi je po dunajskem ambientu moralno zelo koristila in mislim, da bi koristila vsakomur, kdor jo hoče poskusiti. Tako se upam vrniti v naš domači pokret mnogo bogatejši in izkušnjah.

France Klopčič o Vladiju in Gustinčiču

Po 5. kongresu Kominterne je od Gustinčičeve in Vladijeve politične publicistike kar kipelo. Zapiski Delavsko-kmettske Matice so jima objavili par tehtnih razprav. Pri reviji je sodeloval tudi poznejši zgodovinar delavskega gibanja France Klopčič (brat pesnika in Srečkovega prijatelja Mileta Klopčiča in v 70. letih prejšnjega stoletja večkratni gost Krožka za družbene in politične vede Pino Tomažič pri Tržaški federaciji KPI).

Prelomnemu pomenu Zapiskov Delavsko-kmettske matice namenja Klopčič poglavje svojih bogatih, nemalokrat trpkih spominov na Desetletja prezkušenj:

[...] Revija se je lotevala tudi nacionale usode Slovencev, predvsem tistih v Primorju pod Italijo. [...] Dva članka o tem sta pomembno prispevala k nadaljnemu razvoju slovenskega narodnega vprašanja. Vnesla sta jasnost v nacionalno politiko slovenskih komunistov v Italiji; pravzaprav sta jo utemeljila in izdelala. Pri tem so se presoje razprostrela na položaj Slovencev sploh ter tako vrnilo in oživilo staro idejo o zedinjenju Slovenije. V prvi številki revije se je oglasil Dragotin Gustinčič.

Klopčič naglaša, da je »spadal med ustanovitelje komunistične stranke na Slovenskem in je veljal za politično in teoretično najbolj podkovanega voditelja«. Gustinčič je

poudaril pomen nenehne obrambe perečih dnevnih vprašanj Slovencev pod Italijo, ki je izvajala hudo in poniževalno raznarodovalno politiko. Zato je predlagal borbi za socialna vprašanja pripraviti boj za narodno svobodo in za vsakodnevne zahteve Slovencev (in Hrvatov) [...] Narodnjakom v brk je izpričal, da delavstvo, ki priznava resnični internacionalizem, ni breznarodno ali protinarodno, kakor so trdili [...] Vendar tudi Gustinčič ni do konca razpletel slovenskega vprašanja. Kmalu se je javil k besedi Vladimir Martelanc, Tržačan, rastč teoretik.

Za samoodločbo narodov ali zgolj delovnih ljudstev?

Prve dni marca 1925 je res izšla 2. številka revije. Na uvodnem mestu je priobčila prvi del obširne Vladijeve razprave »K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijске krajine«. Takole ga Klopčič razločevalno presoja v razmerju do Gustinčičevega:

Razdel je ista mnenja kot Gustinčič, razlikovala pa sta se v dveh točkah. Martelanc je pisal o samoodločbi delovnih ljudstev. Gustinčič mu je z opombo pod črto oporekal in pojasnil, da mora samoodločba veljati za ves narod. Seveda je imel Gustinčič prav. Toda v drugi točki je šel mladi Vladimir Martelanc dlje od Dragotina Gustinčiča, zastopnika starejšega rodu. Izrekel se je za »ustanovitev samostojne delavsko-kmettske republike Slovenije, kateri bi pripadali tudi primorski Sloveniji. Pričvi v našem tisku [sploh slovenskem, ne le komunističnem; op. R.K.] je omenjena najnajst zdržljive Slovencev v lastno slovensko državo navzlic mejam, ki so jih krogile imperialistične veleside. Od tega je bilo samo še korak do strnjenega gesla, ki ga je od leta 1926 naprej partija v svojem tedniku in pri drugih nastopih ponavljala: »za svobodno in zedinjeno Slovenijo« – razume se v federaciji z drugimi svobodnimi narodi. Tako se je v vrstah komunistov izkristaliziral slovenski narodni program.

Kongresne teze iz Liona

Pod Bordigovim vodstvom se je KPI že lep čas upirala Leninovi politiki enotne

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavtvitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izluščil nekaj značilnejših poglavij.

Ivan Regent (1884–1967); skrb za enotnost med Slovenci in Italijani v stranki mu je spočetka narekovala opreznost pri dohajjanju Vladijevih in ... Gramscijevih stališč do slovenskega nacionalnega vprašanja

France Klopčič (1903–1984), vodja PAČ (proletarskih akcijskih čet) v spopadu z Orjuno 1924 v Trbovljah, po vojni povratnik iz sovjetskega gulaga in zgodovinar delavskega gibanja mednarodnega ugleda

fronte delavstva in kmetov. Antonio Gramsci je zato že z Dunaja začel z obširno pisemsko izmenjavo s somišljeniki v CK-ju stranke (Togliattijem, Terracinijem, Scocimaroni) presti niti, ki naj bi na tretjem kongresu potegnile stranko v korak z navodili Kominterne. V moskovsko centralo sta tako izvoljena Togliatti in Bordiga, a slednji le kot namestnik prvega. Vajeti stranke je zavijel Gramsci. Naročil je tiskanje novega strankinega dnevnika L'Unità in prenovljenega štirinajstdnevnika L'Ordine Nuovo. S Togliattijem sta se lotila pisanja kongresnih tez snuoče se nove večine. Tretji, že podtalni strankin kongres jih je v Lionu konec januarja 1926 potrdil, zato jih je povojno zgodovinopisje poimenovalo kar Lionske teze. A v obzir je vzel le njihovo 4. poglavje o notranjih političnih razmerah v Italiji. Zanemarilo je ostala 4 poglavja, med njimi drugo, o delu na področju narodnosti in kolonialne politike, ki je za Slovence in Hrvate zgodovinskega pomena, saj odraža že navedene skelepe 5. kongresa Kominterne o pravici do samoodločbe vse do odcepitve od Italije in Jugoslavije. Gramsciju je pri njegovi sestavi pomagal ... Vladi.

Burji, ki so jo njegovi članki v reviji La Fédération Balkanique dvignili maja 1925 na Tržaškem tudi v sami stranki, bo veljal eden od skorajnjih prispevkov v podlistku.

Vladijev izgon z Dunaja

Za svoj 20. rojstni dan je Vladi aprila 1925 prejel od avstrijskih oblasti, na pobudo ... beograjske policije, nepričakovano »dalrice«: odlok o izgonu iz države. K sreči ne v ... Jugoslavijo. V spisu, ki ga je na Gustinčičevu vabilo sestavil v Moskvi novembra 1933, je spomin na ta čas takole obudil:

Maja sem se peljal in Rim na povabilo Gramscija, s katerim sem imel že na Dunaju vrsto razgovorov o Julijski krajini. CK je medtem nekako pomiril tržaške sestre glede mojih člankov, toda vprašanje nacionalne politike v Julijski krajini je zaenkrat še ostajalo odprt. CK je rajš prej izpeljal v vrstah KPI evolucijo od starih socialno demokratskih stališč k boljševiškemu razumevanju narodnega vprašanja tako, da je postopoma obšel ostre spopade in diskusije.

Gramscijev obisk v Barkovljah in Regentov ... celofan

K temu je zaledel tudi obisk, ki ga je Gramsci na svojih predkongresnih

Temeljna direktiva partije glede odnosa komunistov do vprašanja narodnih manjšin je ostala dalje nespremenjena. Le tovariš Gramsci, ki je obiskal Trst menda poleti 1924. leta [prav: 1925], mi je v daljšem pogovoru na vrtu gostilne Šajner [prav: Scheimer] nad Barkovljami omenil, da bi bilo dobro, ko bi slovenski in hrvatski komunisti v Julijski krajini in Istri pomislili, če ne bi kazalo izkoristiti v namene naše propagande in protifaistične akcije narodno privrženost Slovencev in Hrvatov, kar pa smo v Trstu več ali manj že delali.

Z obiska v Barkovljah je Gramsci pisal ženi Julki Schucht v Moskvo v bolj sivih tonih, da bi ji ublažil bolečino dolgotrajne ločitve in »domotožja« po Italiji; poznala jo je še z otroškimi nog iz časov političnega pregnanstva njenih staršev. Omenil ji je zadoščenje nad uspešnim političnim opravkom in do-

daljšem [...] v zadnjih časih sem veliko prepotoval, ogledal sem si kraje, ki so baje prelepi, menda občudovanja vredne pokrajine, ki jih tuji hodijo od daleč za maknjeno občudovati. Bil sem, na primer, pri Miramaru, toda grad je bil videti kot nekakšna iznakažena podoba Carduccijske domišljije; njegovi beli stolpi so mi zazdeli kot z apnom sveže pobeljeni dimniki; more je bilo žolto kalno, ker so neki kopači, ki gradijo cesto, vanj zmetali tone odpadkov; sonce se mi je zdelo kot nekakšen grelec ob napačnem letnem času.

SE NADALJUJE

11. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovaris

Ravel Kodrič

Vladi na Dunaju o neodvisni slovenski delavsko-kmečki republike

V svoji moskovski spomenici z novembra 1933 je Vladi zapisal:

Ko se je pojavila na Dunaju revija »Fédération Balkanique«, je to omogočilo, da se je v tem času aktivizacije narodnega in kmečkega vprašanja na Balkanu postavilo tudi slovensko vprašanje. S tem namenom sem napisal nekoliko člankov, v katerih sem [od dec. 1924 do aprila 1925] postavil geslo neodvisne slovenske delavsko-kmečke republike in nalogu boja proti velesrbski diktaturi in italijanskemu imperializmu.

Na te članke je odgovoril tržaški »Piccolo« z velikim člankom (marta 1925), značilnim za to, kako je reagirala italijanska buržoazija na našo dejavnost. V njem se seveda zavračajo kot lažne trditve o narodnem zatiranju Slovanov v Italiji, apelira se na italijanske komuniste, ki v dobrini sodelujejo s slovenskimi komunisti, kako se lahko na podlagi teh člankov prepričajo, da zasedljemo nacionalistične cilje; nato apelira na slovenske nacionaliste, da bi se prepričali, kako vodi njihova politika končno v komunizem. Tudi med Slovenci so posestniki, ki imajo kaj izgubiti. Zato naj se Slovenci odrečijo svojih nepomirljivih pozicij do Italije. »Edinost« je na to odvrnila, da ne odgovarja za moje člane, in sploh da sem jaz še »mlad politik« in da mi ni treba pridajati preveč pomena. Toda fakta o nacionalnem zatiranju, ki so navedeni v »Fédération Balkanique«, so točni, in najboljše sredstvo proti širjenju komunizma med Slovenci bo to, da italijanska vlada sama spremeni svojo politiko do narodnih manjšin.

Viteški besedni dvoboj na Vladijevih plečih

V ta odstavek je Vladi strnil viteški besedni dvoboj, ki ga je nehote izvral med tržaškima dnevnika Il Piccolom in Edinostjo. Že razmerje sil v času, ko je Mussoliniju že prevzel odgovornost za umor Matteottija in se zavezništvo z nacionalisti utrdil v sedlu oblastniškega samodržca, bi dnevnika ne dalo, da bi viteški dvoboj prekipel v odkrito prerekanje. A v danem primeru je v imenu njima skupnega protikomunizma mestoma zbrnel v pristno sozvočje.

Povod ranj je dal do Slovenov nenačadno pomirljiv članek ireditista Federica Pagnacca, odgovornega urednika lista La Frontiera, glasila italijanskih prostovoljev iz Avstrijskega Primorja v italijanski vojski. Il Piccolo – vodil ga je Mussolinijev sošolec in osebni prijatelj Rino Alessi – ga je izdatno povzel z opreznim pritrjevanjem. Poslanec Josip Wilfan, vodja političnega društva Edinost in istoimenskega dnevnika, je prijetno presenečen pohitel z objavo prevoda Piccolovega povzetka pod udarnim in polhvalnim naslovom »Zopet eden, ki misli pametno!«, češ, Pagnacco

[...] dokazuje nesmiselnost trditve, da bi mogle narodne manjšine tvoriti kako nevarnost za Italijo. Imamo – tako naglaša – za svojim hrbitom maso štirideset milijonov Italijanov. [...] Ali morejo – vprašuje Pagnacco – predstavljati kako nevarnost za Italijo? Odgovorja: Sami na sebi gotovo ne, vendar bi mogli postati zelo nevarni. Nevarnost bi bila v slovenskem in nemškem ireditizmu, ki bi ga podigala čustveni in politični pritisk Nemčije in Jugoslavije. To bi zopet – in morda za desetletja – vezalo vranje politiko Italije na nje severno-vzhodnih mejah ter bi jo odteglovalo od razsežnejših in bolj oddaljenih problemov evropske in svetovne politike!

Kajti ugovor, da so Nemci na južnem Tirolskem ter Slovenci in Hrvati na Primorskem »zgolj stvar notranje politike«, ne more prepričiti, da ne bi Nemci in Jugoslaveni vso svojo pažnjo, vse svoje želje in vsa svoja stremljenja obračali las-

tnim – kakor pravijo – neodrešenim bratom. Vso strašno težo take moralne sile bi morala Italija – naglaša Pagnacco – občutiti na tehnici svoje bodočnosti! Zato naj bi bila – po mnenju pisca – prva in najvišja naloga vlade [...], da prepreči postanek slovanskega in nemškega ireditizma.

s svojimi sodelovalniki v tej državi in [...] podigali slovanski in nemški ireditizem. Vse to so misli, ki jih tudi mi vedno pišemo v svojem odporu proti sedanji manjšinski politiki v Italiji. V polnem miselnem skladu smo z gospodom Pagnaccom.

Razhalj se je z njim le v utvari, ki jo Pagnacco neguje, da »pride do poitalijan-

Josip Wilfan (1878–1955), predsednik političnega društva Edinost, poslanec v italijanskem parlamentu (1921–1928), predsednik Kongresa evropskih narodnosti (1925–1938), član beograjske prostozidarne lože »Dositelj Obradović«

Nemcem in Slovenom naj se zato prizna osnova pravica šolanja v lastnem jeziku. Wilfan je uvodnik sklenil rekoč, da navlči določenim pridržkom priznava, da se je tu o perečem našem manjšinskem vprašanju oglasil človek, ki zna misliti – pametno. Simptomatično pa se nam zdi, da je ta izvajanja hitro posnel tudi »Piccolo«, ne da bi bistveno oporekal. Tudi njegove pripombe morajo dobiti primern odgovor.

Toda Piccolo je že isti dan Pagnacovo utemeljevanje potrebe po mehkem ravnjanju z manjšinami svarilno speljal v tesno strugo »prave mere«. Wilfan je te blede pramene pogojne spravljal v tesno strugo »sobesednikih«, ki ga sicer še nista neposredno nagovorila, željno pograbil kot priložnost, ki je ne kaže zapraviti. Z obširnim povzemanjem Pagnacca in Alessija v Edinosti in s svojimi replikami je razpravo komaj dohajal. Razylekla se mu je čez prve 4 aprilske številke Edinosti.

Pod naslovom »Razpravljanja o manjšinskem vprašanju« je o Pagnacovih izvajanjih spočetka pribil, da so mu bila »v veliko zadoščenje«, čeprav ne soglaša »z vsakim njegovim nazorom«. Pagnacovo zanikanje, da utegnejo »drugorodni državljanji Italije biti nevarni za državo«, mu je videti »pravilno in logično«. Prav tako soglaša z njegovo trditvijo, da bi »nevarnost za interes Italije [...] mogla nastati iz zgrešenega postopanja z narodnimi manjšinami, iz [...] slovenskega in nemškega ireditizma«. Kajti, res je, pravi Wilfan:

Nemci in Slovani Italije imajo onkraj meje sodelovanja in Italija ne more preprečiti z nobeno silo, da ne bi ti sočustvovali

Rino Alessi (1885–1970), italijanski časnikar in pisatelj, Mussolinijev sošolec in prijatelj, direktor tržaškega dnevnika Il Piccolo za časa fašizma

čenja drugorodcev po naravnem procesu, kot tudi v prikriti grožnji, ki veje iz zanašanja na »tisočera sredstva«, ki »jih ima država na razpolago za poitalijanje drugorodcev«.

Naslednji dan se je Wilfan v uvodniku »Razprava se nadaljuje« lotil zavračanja Piccolovega ograjevanja od Pagnaccovega prenaglega opuščanja zavor v manjšinski politiki. Alessiju sicer priznava, da se »hoče z resno voljo približati resnemu razpravljanju, kot je to potrebno, ko gre za tako resno stvar«. Wilfan sodi, da je Alessijev naziranje pametno in pravilno, ko trdi, da »se more ireditizem pospeševati s preveliko strogostjo in zatiranjem, ki poraja moralen upor«, a prav tako »tudi s preveliko odjenljivostjo napram nedopustnim zahtevam v okviru države«. Obžaluje pa, da hoče Alessiju stališče »nekoliko retuširati« z razločkom med narodno kompaktnim podeželjem, kjer naj manjšina uživa pravico do šolanja v lastnem jeziku, ter mesti in predmestji, če da so se Slovani tja umetno ugnezdzili »pod prejšnjo vladavino«. Italija naj se zato po njegovem raju zgleduje po »kulturni samoupravi«, ki jo narodnim manjšinam – mišljeni so Nemci – priznavata državi, kot sta Danska in Estonska. Alessi se, sodi Wilfan, kaže »v luči človeka, ki z eno roko dela koncesije praktični potrebi, z drugo pa jih zopet odtega«:

Mi pa pravimo, da se mora manjšinsko vprašanje rešiti v vseh pogledih, v njegovi celoti, na vseh panogah javnega življenja! [...] S takim omahanovanjem med »da« in »ne« ne pridemo dalje z reševanjem tega problema [...]

Rino Alessi je stal na vili, ki jo je ob osvoboditvi Trsta zasedla partizanska oblast. V njej je uradoval Boris Kraigher. Pozneje je ob njej zrasel Slovenski dijaški dom Srečka Kosovela. V njej je na začetku 70. let prejšnjega stoletja delovala slovenska skrajno levica skupina Matija Gubec; iz njenih vrst sta izšla med drugimi tudi pokojni direktor Primorskega dnevnika Duško Udovič in državni sekretar v Prodijevi Vladi Miloš Budin

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postaviti »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.

Zopet eden, ki misli pametno!

V glasbi bojevnikov »Frontiera« razpravlja Federico Pagnacco o manjšinskem vprašanju.

Ugotavlja, da se je do konca leta 1914 v teh pokrajinalah, sedaj priključenih k Italiji, bil boj brez predstnika med Slovani in Nemci na eni in Italijani na drugi strani. Sedaj pa – pravi – so se stvari spremene. Na to pa dokazuje nezmiselnost trditve, da bi mogle narodne manjšine tvoriti nevarnost za Italijo. Imamo – tako naglaša – za svojim hrbitom maso štirideset milijonov Italijanov. V natin rokah je država z spomini organi. Imamo sodišče, vojsko, mreže gospodarskega, kulturnega, športnega obrata. Poleg tega in stvari med Italijane živi na naši male nad testostroščjo Slovanov in Nemcev, odcepilih politično od svoje narodne skupnosti. Ali morejo – vprašuje Pagnacco – predstavljati nevarnost za Italijo?

Odgovarja: Sami na sebi gotovo ne. Vendar bi mogli postati zelo nevarni. Nevarnost bi bila v slovenskem in nemškem ireditizmu, ki bi ga podigla čustveni in politični pritisk Nemčije in Jugoslavije. To bi zopet – in morda za desetletja – vezalo vranje politiko Italije na nje severno-vzhodnih mejah ter bi jo odteglo od razsežnejših in bolj oddaljenih problemov evropske in svetovne politike!

Edinost, 1. aprila 1925

Poglavlje o Ireditizmu
»Piccolo« meni, da more ireditizem nastati iz dveh razlogov: ali je sedaj zatiranja, ali pa nezmesne strašnosti brez kontrole. Ireditizem je oblika čustev, ki more obstajati nedolgo in brez nevarnosti v prikrivem stanju. More pa tudi zadobiti posebne in konkretnе potrebe vedno nezavodljivosti, ali pa ravn prevelike svobode, dovoljene agitatorom. Ireditizem da bi mogel postati velika nevraža za »nasne drugorodce«. To je: za prebivalstvo malega številnega obsega, ki mu je usojeno živeti v napomnojenih in težko presegljivih naravnih mejah, kakršne so smije Italije. Ireditizem bi bil pojiv nezadovoljstva, ki se zateka z breznamenim stremljenjem, ali blaznosti, ki se hranijo z praznimi sanjam.

Tako razlagajo daje »Piccolo« o ireditizmu. Ne ozrekamo si. Trdi, da morda

Edinost, 4. aprila 1925

Komunističnemu »Delu« režim ne prizanaša ...

Ko je bil Vladi poklican k zaupnemu delu v Rim, je komunistom na Primorskem že trda predla. V svoji moskovski spomenici Vladi navaja:

Položaj naše organizacije v slovenskem delu pokrajine je bil tedaj skrajno slab. »Delo« ni izhajalo. Pokrajinski odbor ni poskrbel za vodstvo gibanja v slovenskem delu, omejujoč se faktično na dejavnost samo v italijanskem delu pokrajine. Slovenske organizacije so bile prepričene same sebi. Stalni spopadi med Regentom, ki je bil tedaj v opoziciji, in Pokrajinskim odborom so še bolj dezorganizirčno vplivali na gibanje.

Policija je 4 zaporedne številke Dela zaplenila. Konč maja se je uredništvo bralcem takole opravilo:

Proti »Delu« se je vodila do sedaj, in to tekom par let, sabotaža in gonja s strani »marljivih« varuhov postave v marsikaterih podeželskih krajih.

Seveda je bila ta gonja in sabotaža nezakonita, ker je »Delo« izhajalo povsem legalno.

K temu se je v sedanjem času priključilo preganjanje pod formo »zakonitosti«. Glasilo razredno-zavednega slovenskega proletariata je bilo do sedaj zaplenjeno štirikrat zaporedoma.

Podobno obvestilo o dveh zaporednih zaplembah zaradi »razburjanja duhov« je brati v številki z 21. avgusta 1925. V njej je bilo mogoče brati ponatis »nezaplenjenih« sestavkov iz zaplenjenih številk. Po tej številki je Delo moralno utihniti za celih osem mescev!

SE NADALJUJE

12. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

»Spletke slovanskega prekučuštva«

Dober mesec pozneje je med Alessijem in Wilfanom zopet zavrsalo, ko je Italijan dobil v roke svež izvod revije *La Fédération Balkanique* z Vladijevim članom. Nanj se je pod naslovom »Spletke slovanskega prekučuštva« takole odzval:

V zadnjih številki La Fédération Balkanique, dunajskem glasilu onega motnega slovanskega prekučuštva, ki je pognalo korenine na robovih komunizma in se je ugnezdilo v bivši habsburški prestolnici, je mogoče naleteti na par člankov, ki si domišljajo, kako bi našim krajem začrtali smer razvoja. Preseva jih, se ve, svojevrsten žaromet: kajti nič ni bolj dvoličnega od tega balkanskega prekučuštva, ki se brati s komunizmom, in isti sapi pa laska nacionalističnim strastem ter jih demagoško pripelja k svojemu vozu, da bi v imenu neke bajeslovne bodoče Federacije nahajškalo raznotera balkanska ljudstva k puritariju.

Že samo dejstvo, da se te federalne sanje razprostirajo tudi čez naše dežele, dokazuje, da tim. »Balkanska Federacija«, ki jo na svojih prsih doji Moskva, ni nič kaj spoštljiva ne le do političnih meja, pač pa tudi do naravnih. Saj ni narava kar tja v en dan iz malomarnosti obdal italskega polotoka z Alpami [...] Kar drži, je dejstvo, da ti skrajneži očitajo slovanskim nacionalistom, da niso ... dovolj nacionalist, komunizmu pa prisojajo zmožnost vodenja ... nacionalnega boja.

»... zapeljiva morska deklica ...«

Nato je pisec svojo – priznajmo – še kar zadeto razlagu stremljeni Balkanske federacije podkrepil s povzetki in navedki iz Vladijeve razprave:

Slovenska narodna stranka je svoj vpliv med masami obdržala le tako dolgo, dokler so te v njej videle predstavnico njihovega boja za ujedinjenje z ostalimi Slovenci in mislite o njej, da ima za seboj podporo beograjskih vladnih krogov, od katerih so pričakovali osvoboditve. No, razočarale so se kmalu. Kmalu se je pokazalo, kako izgleda svoboda Slovencev v »odrešeni domovini« in da ta ne zaostaja kaj dosti za »svobodo« v Italiji. Nadalje je slovenska narodna stranka z besedo in dejanji dokazala, da se ne namerava več boriti resno proti italijanskemu imperializmu in da se nasprotro popolnomu asimilira novemu položaju. [...] Slovenska narodna stranka se nahaja tako v popolnem razpadu. Danes se je zopet razcepila na prejšnje lokalne skupine, pobijoče se med seboj. [...]

S tem misli Vladl na razbor v političnem društvu Edinost med (Ščekovo) gorisko katoliško in (Wilfanovo) tržaško liberalno vejo. Zatem je Alessi dal duška svoji pisateljski žilici in se Vladija slikovito lotil poimensko ...

Skratka, če si Slovenci želijo narodnega gibanja – ubrano poje na straneh dunajske revije zapeljiva morska deklica po imenu Vl. Martelanc – naj ga isčejo v komunizmu. To naj si kar zapišejo za uho italijanski komunisti, med katerimi je utegnil marsikdo živeti v prepričanju, da se njihova stranka ne ozira na narodni vidik in da se pod kožuhom »slovenskega tovariša« vendarle ne skriva nepotešeni in zakrnjeni nationalist. Toda to naj si zapiše za uho tudi slovanska buržoazija, ki se ji v živih podobah prikazuje, kam vodijo določene pustolovščine, kam določeno ščuvanje v razbrzdanemu fanatizmu, ki nagosto mrzoli okoli ne in jo skuša zapeljati na kriva pota predznosti in neprudarnosti.

S tem je Alessi – ni kaj – prenikavo zatopal za tedaj še brlečimi nastavki mladinske tigrovske nepokorščine do »legalnega« narodnjaškega vodstva. Revijo *La Fédération Balkanique* je spotoma še ošvrlnil, ker nagovarja južne Slovane tudi v ... francoščini in nemščini in s tem nehoti razgal boleči žulj Rima in njegovih

z zavezanimi očmi, ali z glavo v vreči ter da ni videla, kako so ravno komunisti največ škodili našemu narodnemu življenu, kako so vse poizkušali, da bi to življenje popolnoma zamorili, kako so svoje pristaže zavajali v narodni individualizem in od tega k raznarodovanju! In kako so vedno ostajali brezbržni v vsej težki borbi našega ljudstva za vsako mrvico ne le narodne, ampak tudi kulturne pravice. Niti proti preganjanju oseb, proti krenjanju osebne svobode, niso imeli komunisti nobene besede. In sprito teh znanih in neopravičenih dejstev si upa ta Martelanc trditi, da morejo Slovenci le v komunizmu imeti svoje narodno življenje! Trditev je tako drzna, da se nam pač ni treba nadalje baviti z njo in bi morali tega človeka mirno prepustiti zasmehu vsakega našega resnega in res narodnega sodelnika, če ne bi uvaževali kot olajševalno okolnost dejstva, da je mož še mlad po letih in zato tudi po politični izprevidnosti.

Cisto neznan pa Wilfanu »ta Martelanc« ocitno le ni bil ...! Sicer pa Piccolove nasvete Edinost odklanja, kajti:

Hotel bi, naj zatajimo svojo prošlost, naj napravimo črto čez vse, kar smo pisali in govorili do sedaj in kar je dolčalo smernice vsej naši narodni, kulturni in gospodarski politiki! Izneverili naj bi se sami sebi. Ne, ne, tega ne doseže od nas niti z grožnjo, da nas bo tudi nadalje spravljala v sosedstvo s komunizmom!

Josipu se tedaj ni še niti sanjalo, da bo po sinu Joži prišel prav kmalu s komunizmom v ... sorodstvo.

Pismo Tatjane Schucht iz Rima sestri Julki in družini v Moskvo 30.12.1926 že po Gramscijevi novembrski arretaciji. Omenja ji, da je zasedla »Tržačanovo« mesto ob oknu zavoljo razgleda na drevesa v sosednji vojašnici v Castro Pretorio. Izvirnik hrani: Fondazione Gramsci, Archivio Antonio Gramsci, Carte famiglia Schucht, Corrispondenza

skomin po Balkanu: nepomirljiva tekmeča v Berlinu in Parizu ...

»Mi in komunizem«

Wilfan je v Edinosti že naslednji dan pohitel z zagovorom in repliko. Zavrnil je očitek slovenskih buržoazij, da trobi v isti rog s komunisti, pritegnil pa Vladijevim navedbam »zalostnih in neoporečnih dejstev« o narodnem zatiranju Slovanov pod Italijo. Kar najostreje pa se je znesel nad Vladijem in zavrnil Alessijevu svarilo, češ, pri Edinosti so si »s svojim razmerjem napram komunizmu povsem na jasnum«.

»... neki Vl. Martelanc ...«

Vladija je Wilfan v Edinosti prezirljivo ošvrlnil z »neki Vl. Martelanc«, kot da bi v njem ne prepoznel vnuka soustanovitelja Edinosti Antona Trobca. Tako je Edinost – po dimni zavesi ob Vladijevi arretaciji in pesku bralstvu v oči ob prvih omembah mladeniča v Piccolu – že v tretje »zatajila svojo prošlost«:

V glasilu komunizma »Fédération Balkanique«, ki izhaja na Dunaju, je priobčil neki Vl. Martelanc par člankov, v katerih razlagajo svoje komunistične modrosti in prerokbe. Mi bi se ne bavili z njimi, da jih ni izrabil »Piccolo«, da bi nam dajal svoje, seveda tudi modre nauke.

Martelanc trdi – in s tem kaže, v kaki razdalji se nahaja od resničnosti –, da se naša narodna stranka bliža polnemu razsulu! Razkrojila da se je že v male lokalne skupinice, ki so v neprestani borbi med seboj. Če hočejo imeti Slovenci – tako nadaljuje – kako narodno življenje, ga morajo iskati v komunizmu! – Res strmeti moramo spričo te trditve, ker je v najhujšem navzkrižju z vso dosedanjostjo komunističnega mišlenja in delovanja v naših krajih napram nacionalnemu problemu: spričo dejstva, da so naši komunisti – kaka izjema tu ne steje – z neizprosno trdrovratnostjo vedno le smešili vse nacionalno uveljavljanje in snovanje naše. Tudi kulturno!

Ta Martelanc si očividno domišlja, da je naša javnost hodila doslej po svetu

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postaviti »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.

Samo po sebi umevno se zavedam, da je naš pokret v Sloveniji in Julijski Krajini ne le edini teren, kjer lahko uspešno razvijam svoje sile, nego tudi ambient, do katerega čutim v poslednjem času posebno, tako »domotožje«, da si niti predstaviti ne moreš. Sploh sem vedno imel ves oseben interes v tem, da nadaljujem po pokojnem Jožetu [Pertotu] započeto delo in to je bil vedno edini predmet moje »ambicije«. Ako sem šel na Dunaj in drugam, me je gnala vedno le želja po teoretičnih in praktičnih izkušnjah, ki bi jih mogel uveljaviti v pokretu pri nas. Ko sem v aprilu 25 [po izgonu iz Avstrije] odpotoval v Italijo, sem takrat nameval definitivno posvetiti se Julijski Krajini. No, CK me je določil na mesto, ki me je v začetku zelo interesiralo, ker je bilo zvezano s političnimi vprašanji, tičičimi se tudi nas [preokretu v nacionalni politiki v Julijski krajini]. Ko sem v aprilu '26 moral v Rim, je to zame pomenilo že izločitev iz ambienta [primorskoga] in zanimanje za stvari [ubadanje z njimi], ki me niso mnogo interesirale. Že takrat sem se stalno obral k sodrugom iz CK s pozivom, da me končno osvobode [razbremene obveščevalnih nalog], ali deloma niso mogli (disciplina!), deloma so bili mnenja, da še ostanem. Prišlo je nato že v avgustu tako, da mi je bivanje v Italiji bilo onemogočeno in so me »odkomandirovali« [pre-razopredili] v Nemčijo. Sedaj sem tu [v Wiesbadnu], še ne popolnoma vezan, ali bojim se, da bom kmalu. S CK nisem uspel priti v stik in povrhu tega so vsi moji prijatelji v CK, ki so imeli vpogled v moje stvari, sedaj na letovišču [konfiniranji] v Afriki in na otoku Ustica [tja in na otok Lipari so do ovadbe posebnemu sodišču za zaščito države odvedli Gramscija in druge komunistične poslance, med njimi Solkanca Jožeta Srebriča]. Cortovejo položenje! [rusko: vražje zagaman položaj] Osvobodi me lahko iz te situacije le energetična informalna intervencija CK, a to pride lahko danes le potom energične in ravno tako formalne zahteve od spodaj (iz Trsta). Jaz sem tozadenvno Vodopivcu [Albinu V., Vladijevi desni roki med komunističnimi mladinci in za zvezo z Jelinčičevimi tigrovci] že pisal, a bojim se, da stvar ne zaostane kje na kaki mestopasti do CK, ali da je ta ne oceni kot nedovoljno važno. V skrajnem slučaju te naprošam, da poskrbiš, da se postavi vprašanje v vsej formalnosti na SHS-italijanski konferenci [med KPI in KPJ v skladu s kongresnimi odločitvami Kominterne in KPI], o kateri mi Vodopivec piše, da se pripravlja. Pravzaprav ni le »domotožje«, ki me vleče v slovenski pokret, ampak tudi druga stvar, popolnoma subjektivnega značaja. Ambienta [OGPU], v katerem delam, sem namreč že sit do grla, a poleg tega srečuješ dan na

IL PICCOLO di Trieste. Pag. III, 12 maggio 1925.

CRON

Gli intrighi del rivoluzionario slavo

Nell'ultimo numero della *Fédération Balkanique*, l'organo viennesse di quell'indefinito rivoluzionario slavo, costituito sui margini del comunismo, che ha collocato il suo centro nell'ex capitale austriaca, troviamo un paio d'articoli che vorrebbero essere di orientazione sulla regioni nostre. Essi sono illuminanti, si capisce, da un riflettore sul gerarca: giacché nulla è più equivoco di questo rivoluzionario balcanico che, andando a braccetto col comunismo, ha

Napad dnevnika Il Piccolo na Vladija s svarilom Wilfanu in italijskim ... komunistom 12. maja 1925

ohnadilo, je pa zato nebo prečudovito. Veš, Julka! V uradu sedim na Tržačanovem mestu, zato da lahko zrem v zelenje in v nebo, saj se spominjaš dreves, ki jih je videti skozi naše okno? Tistih, ki rastejo v kasarni Castro Pretorio?«

Ambienta, v katerem delam, sem namreč že sit do grla

Tržačanovo mesto ob oknu je bilo tedaj že pač izpraznjeno. Avgusta 1926 je je moral na vrat na nos pobrisati iz države. Prekrizane načrte iz časa, ki ga je prebil v Rimu, je februarja 1927 zaupal v pismu Dušanu Kermavnerju iz Nemčije:

SE NADALIUJE

13. Vlad - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

Nekaj znancev in prijateljev med bralci in bralci podlistka o Vladiju, ki jim je zgodovina vse prej kot španska vas, me je vprašalo, kako je mogoče, da so v šolskih letih o tako zasluzni osebnosti komajda, če sploh, kaj slišali. Od kod debela plast prahu pozabe na njegovem spominu?

Razlogov je več in dozdajšnje branje jih ne skriva. A poglaviti izvira iz partizanskega ukora, ki je Vladija doletel, ker se je iz fašistične ječe, v katero ga je 1. novembra 1927 pahnila izdaja v samem vrhu Komunistične partije Italije (zlasti Vladiju neposredno nadrejeni Secondino Tranquilli alias Ignazio Silone), namesto da bi jo kot mnogi drugi požrtvovalno sprejel in prestajal, izvil z zvihačo. Z njim je, če že ne dokončno, pa vsaj za celo desetletje – do ponovnega zajeta (9. julija 1938), zapora, konfiskacije, povratka v Globocnikov Trst in usodne deportacije (13. februarja 1944) v taborišče Struthof-Natzweiler – opeharil s svojega ječarja Benita Mussolinija.

A ko se je spomladi 1928 v tujini že raznesel glas, da naj bi tudi on bil in peščici zajetih partijskih podtalnih delavcev, ki niso prišli pred posebno sodišče za zaščito države, ker so sklenili z Ovrom »kompromis« in stopili v njeno službo, je Vlad v resnicu že prostovoljno polagal v Moskvi račun za svoj korak. Zanj se je odločil, da bi pred preiskovalci, ki je zanje vedel, da jim je njegovo politično delo dobro znano, saj ga sploh ni skrival, prikril svoje vzporedno delo za sovjetsko obveščevalno službo. Kako se mu je to posrečilo, je sprva izpovedal v vrsti zaslisanj pred partijskimi nadzornimi organi na Dunaju že brž po dogovorno uprizorjenem pobegu iz vlaka in napotiti čez italijansko-avstrijsko mejo. Togliatti je njegovi izpovedi verjet in ga s spremnim pismom odpdal v Moskvo.

V Moskvi je za nadrejene v obveščevalni službi v ruščini sestavil daljšo nadročno spomenico o poteku pogajanj z obveščalcema italijanskega zunanjega ministrstva v ječi v Perugi. Naložili so mu zgolj ukor nekajletne prepovedi prebivanja in druženja s tovarši v prestolnici tudi zato, ker bi v njej bil izpostavljen vohljacem italijanskega veleposlanštva.

Bralkam in bralcem Primorskega dnevnika jo ponujam v (svojem) prevodu [in z najnajnejšimi opombami v oglatem oklepaju] z željo, da bi njena objava odstranila s spomina na Srečkovega prijatelja in Gramscijevega tovarša še zadnjo senčico krivičnega sumničenja.

* * *

Moje pogajanje s fašistično tajno službo

Prve dni marca 1928 sem po krajiem zaslisanju nagovoril preiskovalnega sodnika:

»Vas smem prositi za par besed na štiri oči?«

Začudil se je in me pospremil v sosedno sobo.

»Želel sem nasloviti na vas prošnjo, ali mi ne bi lahko priredili sestanka s kakim odgovornim predstavnikom ministrstva za zasljanje zadeve, in sicer iz oddelka, ki vodi zaupne posle v Srednji Evropi in na Balkanu.«

Preiskovalni sodnik je pri tem osupnil in dalj časa srepo strmel vame, ne da bi črnih besede.

»Od tega utegne imeti italijanska vlada določeno korist,« sem pristavil.

»V redu,« je naposled dejal preiskovalni sodnik, »če želite morda izkazati naši vlasti kako uslužo, pa sami napišite beležko, ki jo bomo nato predal pristojnemu.«

»Ne,« sem ugovarjal, »gre za naključno sovpadanje interesov; pa še to strogo zaupne narave in ne želim, da bi se znašlo v kakršnikoli papirjih.«

Preiskovalni sodnik me je še naprej motril in nato dejal:

»V redu. Jutri bom pri gospodu inšpektorju Peruzziju [Francesco P. inšpektor Ovre] in mu sporocim vašo željo.«

»Tudi tega bi vam ne priporočal,« sem ugovarjal, »stvar mora ostati v najstrožji tajnosti in vpletanje vanj vaših inšpektorjev se mi ne zdi smotreno. Najboljše bi bilo, ko bi imeli možnost neposredne zvezne in bi se, ko pojde v Rim, lahko na mestu samem pogovorili z zastopnikom omenjenega oddelka [zunanjega ministr-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade]. Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

Palmiro Togliatti je Vladijevi izpovedi verjet in ga s spremnim pismom odpdal v Moskvo

stva; pristojnost zunanjega ministra si je še vedno prisvajal predsednik vlade Mussolini.«

»V redu, potrudil se bom storiti, kot želite.«

Po treh dneh so me po kosilu poklicali v urad:

»Tu je neki gospod iz Rima, prišel se je pogovoriti z vami,« mi je dejal direktor jetnišnice in me pospremil v urad preiskovalnega sodnika. Tu sta že sedela dva gospoda srednjih let strogega pogleda ter s svinčnikom v roki in z listom papirja pred seboj.

»Izrazili ste željo po pogovoru z nami in zdaj sva tu,« je dejal prvi, postaven mož s policijskim obličjem, ki je spregovoril z naglasom, ki je izdajal Italijana iz srednjijužne Italije.

»Da, izrazil sem željo, pogovoriti se z zastopnikom ministrstva za zasljanje zadeve, in sicer iz oddelka, ki se ukvarja z zaupnimi posli v zvezi s Srednjo Evropo in Balkanom.«

»Da, v tem uradu dela. Tovrstne posle opravljava ravno na Balkanu, v Srednji Evropi in deloma v Vzhodni Evropi,« je odvrnil.

»V redu, a sam se želim o tem pogovoriti na štiri oči, tu pa sta zdaj naenkrat dva. Gre za tajen posel.«

»To že razumeva. A gospod, ki je z menoj, je hkrati izvedenec in njegova prisotnost je neobhodna.«

»V redu,« sem odgovoril, »pa naj ostane. Torej, lahko začnemo. Vendar bi vas najprej prosil, da pospravite svinčnike in papir. Od našega pogovora ne sme ostati noben papir.« (Ulmaknila sta svinčnika in papir) »Povejta mi, prosim, najprej, kakšen je zdaj položaj v Jugoslaviji in katere stranke so na oblasti.«

Z odgovorom je zdaj postregel drugi gospod, v katerem sem po naglusu takoj prepoznal človeka iz naših krajev ali Dalmatinca [Rudolf Modrič alias Rodolfo Modrini, Hrvat iz zaledja Zadra, pravniško izobražen policist, ki je svojo poklicno pot začel v avstrijskem Trstu, po vojni pa nadaljeval v obveščevalnem aparatu italijanske politične police in zunanjega ministrstva, več let z italijanskim veleposlaništvom na Dunaju]. Videti je bil inteligent, dajal je vtis kakega časnika ali književnika. Povedal je, da so v vlasti srbski radikalci in slovenski klerikalci s Korošcem – ne spominjam se – bodisi kot predsednikom, bodisi kot podpredsednikom ministrskega sveta [23. februarja 1928 je Anton Korošec stopil v vlasti Velimirja Vukičevića kot no-

trajni minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique' sem na daljeval [v nadaljevanju – Balkanska Fe-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade].

»Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekel po starih tircicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katere sem nameraval opreti svoj predlog.

14. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovaris

Ravel Kodrič

»A kako to, da usmerjate vi kot italijanski državljan svoje interese v glavnem v Jugoslavijo?« je vprašal visoki.

»To je pa zato, ker sem sam Italijan zgolj zastran Londonskega pakta [zavoljo katerega je Italija 1915 stopila v vojno proti Avstro-Ogrski, da bi ji odtrgala Tridentinsko, Primorje in Dalmacijo]. Sicer pa je vsa moja orientacija in so vsa moja prizadevanja usmerjena v delo v Jugoslaviji. Poleg tega je takrat država v Jugoslaviji običajna. Najbrž vam je znano, kakšno vlogo igrajo denimo Makedonci – jugoslovanski državljeni – v notranjem političnem življenju Bolgarije.«

»Da, tako je,« je prikimal drugi, izvedenec.

»No, vidite, da je to povsem razumljivo. A gremo dalje. Že prej se je meni in nekaterim drugim mojim prijateljem porodila zamisel, da bi si poiskali zaveznikov tudi v drugem taboru, v prvi vrsti v Italiji, zlasti upoštevaje dejstvo, da se je notranji politični položaj v Jugoslaviji vse bolj razvijal v smer, ki je bila do skrajnosti naklonjena razmahu našega delovanja, medtem ko bi nadaljnja preusmeritev ruske zunanje politike v prid sporazumevanju s Francijo [zavezničko in zaščitnico Jugoslavije v okviru Male Antante] čedalje bolj izpodkopavala obete na podporo s te strani. Toda takemu zavezninstvu je nasprotovalo naše sovražno razmerje do fašizma. Ko bi v Italiji bile na oblasti druge stranke, bi bili po vsej priliki že davno podvzeli kak korak v tej smeri. Osebno sem taksi politiki dodatno nasprotoval zavoljo vprašanja Juliske Benečije. Najbrž veste, da kot Slovenec ne morem gojiti kdo ve kakšnih simpatij do Italije in da sem zato ves čas nastopal proti vam s še večjo vnemo.«

»Da, to veva.«

»No, kot vidite, v politiki se je včasih treba sporazumeti tudi z najhujšimi sovražniki. Tako sem se naposled tudi sam dokončno prepričal, da je bilo naše in moje kolebanje v tem oziru preprosto sad predsodka. Bil pa je vmes še drug razlog. V zadnjem času sem se prepričal tudi o tem, da je fašistična vladavina v Italiji daleč trdnejša od tega, kar sem domneval, tako da ni kazalo računati, da bi v kratkem prišlo v Italiji do sprememb oblasti. Tako sem prišel do sklepa, da stopeim z vami v pogajanje in zaprosim za sestanek z vami. Rad bi v prvi vrsti zvedel za vaše mnenje, ali sodite, da sta načeloma tovrsten sporazum in vaša podpora našemu delovanju v Jugoslaviji sploh možna, šele nato bi se lahko podrobnejše pogovorili o mojih in naših načrtih ter o stvarnih ukrepih, ki bi jih bilo mogoče sprejeti.«

»V redu. Take možnosti a priori ne izključujeva. A dovolite, da vam zastaviva v tej zvezi nekaj vprašanj.«

»Prosim.«

»Vi ste član komunistične partije. Vemo, da so člani komunistične partije zavezani strogi medsebojni disciplini in da se morajo v vsem podrejati višjim organom v Moskvi. Vi pa tu gorovite, da ste svoje delovanje vodil neodvisno od partije in da jo nameravate prav tako neodvisno voditi v bodoče. Kako si to razlagate?«

»Zdi se mi, da nekoliko pretiravate. Res je, da sem komunist. V partiji resnično vlada najstrožja disciplina, toda to ne izključuje možnosti, da smo njeni posamezni člani delovati tudi neodvisno, če le ne pride ta dejavnost navzkriž z interesu partije. Poleg tega sem vama že omenil, da je značaj komunistične partije v Jugoslaviji nekoliko drugačen od tistega v drugih državah. Sicer pa menim, da dejavnost, ki smo jo vodili in ki jo imam v mislih, ni niti najmanj v navzkrižu z interesu komunistične partije. Nasprotno, ta šele vzpostavlja pogoje, v katerih utegne partija pospešeno in z vso silo razmahniti svojo dejavnost. Če danes ne soglaša z našo usmeritvijo, sem kljub temu prepričan,

da bo v bodoče potegnila še največjo korist od tega našega dela, tako da smem mirno računati s tem, da delujem v njeni korist in da bo sama v bodoče priznala moje zasluge v tej zadevi.«

»V redu, toda vi trdite, da si politika sovjetske Rusije prizadeva doseči dogovor s Francijo. To se pravi, da vaše delovanje

»Ta težnja nam je postala jasna o prilici pogajanj o carskih dolgovih [do Francije, ki jih sovjetska Moskva ni več priznavala]. Sicer pa jo je bolj ali manj jasno zaznati v vsem ruskem tisku. Tako da niso tu potrebni nobeni posebni podatki, da spoznaš, v kakšno smer sili razvoj.«

»No, prav, a kako utemeljujete zdaj dejstvo, da se vi kot komunist obračate po podporo k fašistični Italiji. Kako si sploh predstavljate, da bi bilo mogoče, da bi Italija podpirala boj opozicijskih elementov v drugih državah?«

»Kar se tega tiče, sem vama že povedal, kako so se moji pogledi razvijali. Sicer pa sem tudi glede tega vprašanja mnenja, da ne stopam v navzkriž z interesu svoje partije. Kajti ne ponujam vam preprosto svojih uslug in sploh ne nameravam stopiti, kot se temu reče, v vašo službo. Naši interesi sovpadajo zgolj začasno, ker imamo pri tem svojo računico bodisi mi kot vi. Mi s ciljem vzpostavljive pogoje za zmago revolucije, vi pa v toliko, kolikor lahko računate, da boste s tem okreplili svoj položaj na Balkanu. Bodoče razmerje sil še pokaže, kdo izide iz tega močnejši. Jaz menim, da mi, vi pa imate vso pravico soditi, da – nasprotno – vi. Če nas boste podprli, bo to, očitno, zgolj iz take računice. Politika je sploh zadeva, pri kateri ni mogoče vnaprej z gotovostjo napovedati, kdo bo koga okrog prinesel. Kar lahko že zdaj povemo, je le to, da si bomo potem, ko bo cilj dosežen, spet sovražniki.«

»No, prav, toda vi se boste prekršili tudi proti samim načelom

vaše taktike. Saj komunisti ne stopajo v dogovore z drugimi strankami in vseskozi oznanjajo skrajno neizprosnost.«

»Povedal sem vam že, da se v vprašanjih taktike s svojo stranko tu pa tam razhajam. Poleg tega so si leta 1917 ruski boljševiki prav tako privoščili tovrstni dogovor z Nemčijo in dosegli prevoz [Lenina in njegovih tovarišev iz emigracije v Švicarji] v zaplombiranih vagonih v Rusijo. Podobne narave naj bi bil tudi sporazum, ki vam ga predlagam. Ravno na tem primeru se lahko prepričate, kako se lahko nasprotnika shajata v vprašanjih, ko gre za naključno sovpadanje njunih interesov. V tem primeru so boljševiki Nemčijo prelisičili in Ludendorff [Erich L., nemški generalštabni general] to zdaj grenko objekte. Upam, da bom v našem primeru spet mi zmagovalci, vi pa imate kajpak možnost računati z nasprotnim. Zgodovina bo pokazala, kdo je imel prav. – Dalje sprašujete, kako si zamišljate podporo Italije gibanju, ki je usmerjeno proti režimu v drugi državi. No, tu mislim, da ne boste zanikal, da se s tovrstnimi posli že vseskozi ubestate. Saj ni skrivnost, da ste moralno in gmotno podpirali Črno-gorce, Makedonce in kosovski komite. Pogajali ste se z Radićem ('izvedenec' je k temu prikimal), še preden se je sam odprial v Moskvo. Skratka, tako podporo, kakršno ste nudili in še vedno nudite tem gibanjem, sodim, da boste imeli interes nuditi tudi nam; in to tem bolj, v kolikor bo naše delovanje usmerjeno v prvi vrsti v dezorganizacijo vojske.«

»Ste bili v tem stikih z omenjenimi organizacijami?«

»Določene stike smo seveda imeli že zavoljo našega skupnega dela pri "Balkanski Federaciji" [dunajski reviji]. A ne zaupamo jim kdo ve kaj in jih ne seznanjam s podrobnostmi naše organizacije in z našimi načrti. Zato smo imeli in še vedno imamo v vseh organizacijah in strankah svoje ljudi, ki nas o vsem obveščajo in vodijo v njih našo politiko. Zvezne gre za ugledne ljudi, ki imajo določeno besedo pri sprejemjanju odločitev te ali one stranke ali organizacije, tako da lahko brez vsakršnih stvarnih povezav in dogovorov že vnaprej raciu-

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimira Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.

namo na podporo posameznih strank, skupin oziroma krogov.«

»Ste bili povezani z Radićem?« je vprašal 'izvedenec'.

»Stike smo seveda imeli [Vladi je pri tem vprašanju moral računati na past in možnost, da sta sogovornika kje prestregla vest o Gramscijevem dunajskem pogovoru z Radićem], a povezava z njim ni prestopila okvira splošnih povezav, nismo ga posvečali v podrobnosti našega delovanja in še zdaleč ni slutil, kakšne sile in možnosti so nam na voljo. Pač pa smo imeli obetavnega človeka v vodstvu 'Hrvatske Zajednice' v pokojnem dr. Lorkoviću [Ivanu L., Radićevem zavezniku, očetu ustaškega voditelja Mladenom L.]« – sem se jima zlagal. »Evo vam primer, kako smo delovali. O Lorkoviću vam lahko povem, ker je že umrl, o drugih vam ne morem. Dr. Lorković je bil eden naših boljših političnih svetovalcev.«

»Da, dr. Lorković je bil zelo bister politik, «je pripomnil 'izvedenec'.

»Kaj pa veste o dr. Trumbiću?« je vprašal z nekakšnim nasmeškom. »Stikov s Trumbićem [Antejem T., predvojnim dunajskim poslancem, zunanjim ministrom Kraljevine SHS do Rapalske poseljbe] niste imeli?«

»Posebnih stikov z njim nismo imeli, a na njega lahko v celoti računamo. Gre namreč za človeka, ki bolj kot kdorkoli drug kuha do rezima osebno zamero, je

boja, ki se bije proti Pašiću. V ta namen morajo v prvi vrsti zlomiti moč [Pašičeve] radikalne stranke. Pašićev tekmeč Ljuba Novaković je v resnici eden od agentov dvora v radikalni stranki. Drug tak agent je v nekem pogledu Ljuba Davidović, ki se v vlogi predsednika demokratske stranke prav tako bori proti Pašiću. Sporazum z Radićem je bil formalno sporazum radikalcev z radičevci, a v praksi je šlo za zaroto dvora proti Pašiću. Toda današnji položaj, dejstvo, da v vladu sedi Korošec [Anton K., nesporni vodja Slovenske ljudske stranke in notranji minister kraljeve vlade], pomeni, da se bitka še vedno bije in da je krmilo vlade, v kolikor ni nobena od obeh skupin doseglj premoči, prešlo v bolj ali manj nevtralne roke.«

Bilo je očitno, da je ta razlag položaja pomenila zanj deloma novost, toda 'izvedenec' si kajpak ni mogel privoščiti, da bi to priznal in je dejal:

»Mar menite, da ne premoremo organov, ki bi jim bilo vse to že znano?«

»Znano že, a dvomim da v celoti im povsem določno, sploh pa dvomim, da premorete tako točne podatke o vprašanjih zakulisnega dogajanja v 'beli roki', kakršni so na voljo nam. Če pa jih, tem bolje. Tědaj boste lahko še hitreje preverili, ali govorim resno, in se prepričali o resnosti mojih predlogov. No, vidite, omenjeni razkol v 'beli roki' razpira kar se da široke možnosti delovanja 'črni roki' in vanj za-

Stjepan Radić, vodja Hrvatske republikanske kmečke stranke, ki je laviral med Moskvo, Londonom, Rimom in ... Beogradom

Anton Korošec, nesporni vodja Slovenske ljudske stranke in večkratni minister v kraljevi vladi; v prvi vladu Kraljevine SHS je bil tudi podpredsednik

stavljam vse pogoje našega uspeha. Nastal je položaj, pri katerem utegnemo ob energičnem delu in z ustreznimi finančnimi sredstvi že v kratkem doseči strmolagljivo monarhijo in vsega zdajšnjega režirna.«

»Kakšne so te vaše perspektive?«

»Zelo so široke in izhajajo v glavnem iz položaja, ki je v zadnjih dveh-treh letih nastal v zakulisju vojske in raznih skupin v strankah, ki so danes na oblasti. Ne vem sicer, kakšno obveščevalno službo premorate v Jugoslaviji, a dvomim, da so vam znane vse podrobnosti, o katerih vam nameravam spregovoriti. V 'beli roki' je prišlo do razkola v dve skupini, ki se bijeta za oblast: v skupino generala Živkovića, Zečevića in drugih, ta je povezana s kraljem, in skupino generalov Kostića, Trifunovića in drugih, povezano s Pašićem. Ves politični boj je zadnjem času v Jugoslaviji vam bo nerazumljiv brez upoštevanja tega razcepja, ki je do njega prišlo v zakulisju 'bole roke'. Kralj, Živković in njegova klika stremijo k popolnemu monopolu oblasti in k odkriti diktaturi, kar je vzrok

»Glede tega imam širok načrt dejaj, ki je bil v osnovnih obrisih spočet že pred poldrugim letom, a sem ga dokončno izpilil še v zadnjih mesecih tule.«

»In kaj predvideva tale vaš načrt?«

»Bistvo načrta je kratko malo v sledenjem: stopiti v pogajanja s skupino 'bole roke' okrog generalov Kostića in Trifunovića, se z njim dogovoriti o sestavi široko razporeditev naših sil v vseh pomembnejših okoliših in tako pripraviti strmolagljivo kralja in klike okrog generala Živkovića in dvigniti na prestol našega kneza Đorđea.«

»In vi menite, da je tak dogovor možen?«

SE NADALJUJE

Srbški knez Đorđe Karađorđević, kraljev brat in odstavljeni prestolonaslednik

15. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

»In vi menite, da je tak dogovor možen?«

»Jaz in moji tovariši smo prepričani, da pomeni današnji razkol v 'beli roki' začetek boja za oblast na življenje in smrt. Skupina generala Kostiča bo neizogibno nastopila proti monarhiji in bo sama skušala doseči njeno strmoglavljenje. Le spomnite se, Pašić je v enem svojih množičnih nastopov na to možnost po svoje že namignil. V resnici je šlo tedaj zgolj za gesto, preračunano na to, da bi kralja prestrašila, a zadeva se bo v nadaljevanju odločno razvijala v to smer. Sama po sebi je ta skupina nemočna, ker je v manjšini. Zavezništvo z nami bi že danes pomenilo zavojevati za to stran večino v vojski, tako da bi začetek operacij zahteval zgolj stvarno praktično pripravo, kar bi morda terjalo leto dni dela ali pa še manj. Po drugi strani pa so to ljudje, ki se ne bodo potegovali za republiko, kaj šele za sovjetsko republiko, in bodo tako našli v knezu Đordiju primernega kandidata za prestol, okrog njegovega imena pa lahko, začenši s Srbijo, naglo vnamemo ljudi za naš podvig.«

»Se pravi, da ste komunisti pripravljeni podpreti kneza Đordja?«

»Ne, mi si bomo prizadevali stvar pragnati dlje, knez Đordje je poleg tega naš človek. On ni komunist, je pa za republiko, tako da bo v odločilnem trenutku ukrepal v soglasju z nami. Njegovega imena se bomo poslužili le kot pravljica, okrog katerega bo mogoče strniti vse nezadovoljne kroge. Naš cilj bo v prvi vrsti strmoglavljenje kralja Aleksandra in ohromitev moči 'bele roke' v vojski. S tem bo vnesen razdor v samo vojsko in bo ohromljena moč države. V tem trenutku nastopijo seveda s svojimi zahtevami Hrvati, Slovenci, Črnogorci, Makedonci in Albanci in v tem trenutku doseže komunistična partija vrhunc pričakovanosti za razmah svojega delovanja. Kot vidite, niti najmanj ne nastopam proti interesom svoje partije, če sem se odločil za sodelovanje z vami.«

»No, prav. Vaš načrt je zelo zanimiv. Ne veva le, ali vse to, o čemer govorite, odgovarja resničnosti in ali dejansko premrete vse nujuje povezave za njegovo uresničitev.«

»To lahko, seveda, še vse preverite. Ne utvarjam si, da bi mi verjeli na besedo.«

»Da, seveda si pridržujemo pravico vse to preveriti. A povejte zdaj, kakšno sodelovanje z naše strani imate v mislih pri izpeljavi vašega načrta?«

»V prvi vrsti finančno pripomoč, a pozneje tudi vse bolj politično. Sami veste, kako utegne 'italijanska nevarnost' [beri: strah pred njo] vsak trenutek strniti vse opozicijske sile v državi okrog današnjega režima. Če bi namreč v trenutku, ko bomo pripravljali odločilni udarec, vi podvzeli kakovšenkoli nepremišljen korak, lahko s tem izjavljote ves načrt. Morali bomo zato pozneje sestaviti ves niz konkretnih točk dogovora o ukrepih, ki naj bi jih vi podvzeli, da preprečimo sleherno tovrstno nevarnost. A za prvo razdobje računam v glavnem na vaš denarno podporo. Morali bomo uskladiti redno delovanje vse naše organizacije, podkupiti bo treba celo vrsto vplivnih osebnosti, potrebna bodo potovanja in nujen bo tisk, tako da bo morala biti de-narna podpora ne ravno zanemarljiva.«

»Da, to razumeva, a o kakšnih vsočah je lahko tu govor?«

»Težko je vnaprej napovedati. A tak podvиг terja ne le par sto tisočakov, morda

celo milijon. Zato pa vam bomo določene usluge pripravljeni nuditi že s samega začetka.«

»Kakšne usluge pa imate v mislih?«

»V prvi vrsti obveščevalne narave. Na voljo imamo pomembne zvezze, zavoljo katerih smo široko seznanjeni z vsem življenjem države, zlasti še z vojsko. Že v našem interesu bo, da določene naše informacije delimo z vami, tako da ne gojimo nobenih predosodkov proti temu, da bi se te informacije posredovalo tudi vam. Kot vidite, vaš denar ne bo v nobenem primeru zapravljen.«

»Že prav, a kako si vendarle zamisljate, da bi zastavili vaše delo, saj ste zdaj tu pri nas, v ječi.«

»Da, za kaj takega bi kajpak bila potrebna v prvi vrsti moja osvoboditev.«

»Razumeva. A kako naj vas zdaj spustimo na prostost, ko se proti vam vendarle vodi širok sodni postopek. Pozanimali smo se o vas pri ministrstvu za notranje zadeve in tam so nam povedali, da veljate za enega od organizatorjev ilegalnega dela

poznejšim direktorjem ameriške obveščevalne agencije CIA.«

»To ne drži povsem. Sicer pa nima smisla se tu o tem meniti. Delo, ki sem ga opravljal, ni moglo biti preveč odgovorno že zastran dejstva, da se kot Slovenec slabo razumem v političnih vprašanjih Italije in sem lahko zato doprinesel prav malo koristnega. Če trdim, da me s strani moje partije ni strah nikakršnih represij, potem že vem, kako je s tem pri nas.«

»No, prav. Recimo, da se vam posreči stvari urediti, kot sami pravite. Toda vi ste vendarle bili dragocen delavec komunistične partije in vas utegne zahtevati nazaj in vas znova napotiti v Italijo. Sicer bi tudi bila nespametna, ko bi tega ne storila.«

»Bodite brez skrbi, v Italijo ne nameravam več priti.«

»Toda partija vas lahko v to prisili.«

»Ne, kadar odhaja na delo v Italijo, to počne prostovoljno in partija ga v nobenem primeru v to ne sili. Sicer bi to bil slab politični delavec.«

»Dobro. A reciva, da vas tam postavijo pred vprašanje: ali odidete nazaj v Italijo, ali pa vas izključimo iz partije. Kaj boste v tem primeru ukrenili?«

»Že a priori izključujem sleheno tovrstno možnost. No, pa reciva, da bi do tega res prišlo. Tedaj bi v interesu svojega delovanja rajši ostal ves čas izključen iz partije kot pa se odpovedal vsem možnostim delovanja, ki se mi nudijo. Se bodo že pozneje moji tovariši prepričali, da sem ukrenil prav.«

»No, v redu. Se pravi, da bi v tem primeru rajši šli iz partije?«

»Rajši. A ponavljam, da tovrstno možnost a priori izključujem.«

»Ne vem. Komunistična partija hudo pogreša ljudi.«

»Kakopak, saj vztraja pri svojem delu.«

»Nekaj še miga, čeprav ne več s prejšnjim zaletom. Iz Švice so se, denimo, vaši voditelji preselili drugam.«

»Je mar prišlo do novih aretacij?«

»Ne, novih pomembnejših aretacij ni bilo.«

»In kakšno delo partija zdaj opravlja?«

»Takole, pač. Širi časopise, razglase in si prizadeva obnoviti svoje celice. A ji na našo srečo primanjkuje sposobnih voditeljev.«

»Kako to? Pa menda ja nimate naših voditeljev za tako ne sposobne?«

»Za povsem nesposobne, še več, neumne,« je sneje odvrnil 'visoki'.«

»No, dovolite, komunistična partija premore ljudi Gramscijevoga kova, čigar ugled seže daleč onkraj naše organizacije.«

»Gramscija, da; a tudi glede

njega ne kaže pretiravati! Poleg tega je on zdaj v zaporu. Ostali so pa itak ljudje, ki sploh ničesar ne razumejo.«

»No, gledate tega že ne soglašam z vami. Kaj se še novega nazadnje dogaja v našem taboru?«

»Da, to veste, da so Trockij, Zinovjev, Kamenev in drugi bili izključeni iz partije?«

»Ne vem.«

»Ah, kaj da ne! Zasedal je XV. kongres ruske komunistične partije in jih je izključil. Zdaj čemijo kje v Sibiriji. Sreči vam!«

»Torej je vnaprej napovedati. A tak podvиг terja ne le par sto tisočakov, morda

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.

»Ne, nisem bil. Sicer pa ni to kraj, kjer naj bi govorili o notranjih partijskih vprašanjih.«

»Pa sij to niso notranja partijska vprašanja! Vidite, da ruská vlada ravna s svojimi nasprotniki z enakimi metodami, kot mi z vami. Sicer pa meniva, da boste kmalu razočaran nad vašimi revolucionarnimi in komunističnimi utvarami. Danas je režim v Rusiji se zelo malo razlikuje od našega. Držati oblast v rokah – to ni isto kot nastopati na shodih in oznanjati svobodo. Stalin, Rikov in dr. so bistri politiki, ki vedo, kaj hočejo.«

»Izvedenec je celo potegnil na dan časopis s poročili o izključitvi Trockega in Zinoviča.«

»To nima nobenega posebnega pomena. Da bodo tile izključeni, je bilo mogče predvideti, sicer pa se v oceni sovjetskega režima nekaj motite. Njuna smršla se zdaj tu o tem prekrati, vrnimo se rajši k našemu vprašanju!«

»No, prav, da pajmo! Povejte, kaj nameravate najprej ukreniti, če pride do Dunaja.«

»Če pride na Dunaj, se bom seveda v prvi vrsti pogovoril s svojimi prijatelji.«

»Jim nameravate naravnost spregovoriti o vašem sporazumu z nami?«

»Sam po sebi umevno, zna biti pa, da ne takoj. Spocetka moram ugotoviti, kaj zdaj počnejo in kako razmišljajo. Tako pač ne gre, da bi se po mojem prihodu na vrat na nos oglasil pri tem ali onem od mojih prijateljev in mu dejal: 'Poslušaj, sklenil sem sporazum z Italijo.'«

»Da, tako seveda ne gre.«

»Ne smete pozabiti, da je moj korak zaenkrat še zgolj moj osebni korak, ki

z vami. Sam pa nameravam, potem ko se bom o vsem dogovoril s svojimi prijatelji, pretregati vsak nadaljnji stik z vami.«

»Zakaj pa to?«

»Zato pač, ker sem se dolžan podrediti disciplini svoje organizacije. V njenem interesu pa bo, da zvezo z vami vzdržujejo pripravnejši ljudje, ki jih poleg tega nič ne zavezuje. Sicer pa tudi sam ne želim imeti več opravka z vami.«

»V redu. Kakšne nadrobnosti nam lahko še posredujete o svojih prijateljih?«

»Sam lahko navedem le tiste, ki so v emigraciji in ki so vam tudi sicer že znani. To so Mustafa Golubić, Pavel Bastajić, Črnogorec dr. Kusovac [Labud K.], polkovnik Simić [Božin S.] in bivši srbski odpravnik poslov na Dunaju Bogičević, same dovolj znane osebnosti.«

»Da, poznamo jih,« je dejal 'izvedenec', »a dovolite mi, da vam zastavim resno vprašanje: so to ljudje, ki imajo dolgočasno težo in določeno organizacijo za seboj ali je to enostavno skupina intelektualcev?«

»O tem vam seveda ne morem posreči z nobenim poročstvom. Vendar, marec vam zdi možno, da bi beografska vlada ukrepala tako, kot je ukrepala, pošiljala na Dunaj celo vrsto demarš, in da bi se napisled v zadovoljstvu celo vsa Mala Antanta, ko bi šlo zgolj za skupino intelektualcev. To pomeni, da je vlada vsaj občutila, da predstavljam v tej državi neko težo in da stoji za nami določena organizacija.«

»Da, drži,« je dejal 'izvedenec'.«

Tedaj je spregovoril 'visoki', se pri tem usločil v nekakšno važno držo in privzgnil glas:

»Kar ste nam povedali, zveni dokaj spodbudno in sama se načeloma ne protivila vašim predlogom. A dovolite, da vam zastavim tako rekoč brutalno vprašanje. Mi se ravnamo po načelu: do ut des [lat: dam, ča daš]. Ne pozabljaljajte, da nismo z vami posedali v kaki kavarni nekje v Švici, pač pa ste v kraljevem policijskem zaporu v Perugi, kjer ste pripravljeni in vas imamo v pesti. Vi želite, da bi vas izpustili na svobodo, to se pravi, da nam morate najprej izpovedati vse, kar veste in kar nas utegne zanemati.«

Bruhnil sem v smeh: »Pa menda ja ne menite, da nisem teh besed pričakoval od vas? Sicer pa, če postavljate vprašanje na tak način, me lahko odpravite nazaj v celico. Saj nisem zahteval svobode, da bi tam počakoval. Zadržite me še morebiti leto, dve, pa se boste prepričali o koristnosti sprejetja mojega predloga in se boste sami zglasili pri meni. Časa imam dovolj. Lahko počakam.«

Na licu 'izvedenca' se je pojavi nekakšen skeptični nasmešek, očitno je bilo, da ne deli besed svojega kompanjona. Ta se je po mojem odgovoru nekajčko ohladil, vendar je vztrajal:

»Lepa reč! Mi naj vas izpuščimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedi z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

SE NADALJUJE

Božin Simić (1881–1966), srbski oficir, vplivni član »črno-roke«, prostožidar, polkovnik NKVD, po vojni Titov veleposlanik v Parizu in v Ankari

16. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovaris

Ravel Kodrič

»Vse, kar smem povedati, leži v mojih izpovedbah policiji in v zapisnikih zasljiševanj pred preiskovalnim sodnikom. Razen tistih ne nameravam izpovedati ničesar. Tako da nikar ne pričakujte, da boste iz mene kaj izvleklek.«

»In kaj je v teh vaših izpovedbah?«

»Seveda ne vse to, kar bi vas utegnilo zanimati, a le to, kar je bilo smotorno priznati.«

»No, a kako naj vas potem izpustimo na prostost? Prej ste delovali v Milani, zdaj bi denimo utegnili delovati nekje v Ljubljani in se nam sladko posnehanovati, ker smo vas tako poceni izpustili.«

»Ne vem, ali imate mene za tako nevarnega in svoja tla za tako trhla, da se tako bojite mojega povratka v Italijo? Sem vam že povedal, da sem se prepričal, da je vaš položaj veliko trdnejši, kot pa sem domneval.«

»Pa spet ni tako trden, kot si mislite. Vse je odvisno od tega, koliko nam uspe ohromiti nasprotnike. Vemo, da se ne boste podali na barikade ali se lotevali kakršnihkoli junaštev. Taki so nam še najmanj nevarni. Tisti, ki se jih bojimo, so sposobni politični voditelji in organizatorji in to so ravno vrline, ki jih obvladate.«

Vrniti vas v komunistično partijo v trenutku, ko še kako pogreša ljudi, bi bilo z naše strani preneumno. Če bi nam vi postregli s prepotrebni izpovedbami in izjavami, da bi se po tej plati počutili zajamčene, bi seveda drugačna dela.«

»Ne, če bomo nadaljevali po tej poti, ne pridemo nikam. Vi, prosim, vso zadevo preudrite, dobro pretehtajte vse, kar si lahko pozitivnega obetaite iz mojega predloga v primeru, da so moji nameni resni, prav tako pa tudi vse, kar lahko negativnega pričakujete v primeru, da vas mislim ofnražiti, in ravnjajte tako, kot sami menite, da je najbolj smotorno.«

»To ste si zelo spremno omisili, a stvar tako ne pojde.«

»Zakaj pa ne? Pomišlite le, kolikšno korist utegnete odneti v primeru, da moj načrt ustrezza dejanskim razmeram! Saj gre vendar za izpodkopavanje in uničenje vse moči jugoslovanske države! Pa recimo, da vas nameravam prelisičiti in se poceni izvleči na svobodo. Mar menite, da bi se potem vračal v Italijo? Saj bi se v takem primeru prej potrudil, da odnesem živo kožo, od tega pa bi – domnevam – čvrstost vašega režima ne imela najmanjše škode. A recimo celo, da bi se spet vrnil na delo v Italijo. Mislim, da preveč črnogledo očnjujete svoje lastne sile, če se že tako bojite enega samcatega človeka. Sicer pa, če poštavite na tehnico prednosti, ki jih utegnete pridobiti v primeru resnosti mojih namenov, in nevarnost mojega povratka v Italijo, mislim, da se bo tehnica odločno prevesila v prid prve možnosti. A recimo dalje, da predloga ne nameravate sprejeti. Kaj bi s tem dosegli? To, da me boste prehranjevali v zaporu, da mi boste uprizorili proces, pri katerem bi se v vsakem primeru potrudil ga sprevreči v ugodno sredstvo propagande za nas, in me obsodili na 15, 20 ali 25 let ječe. Mislim, da bi se pravzaprav izkazali za prismuknjene, če bi se iz kratkovidnosti odločili za kaj takega.«

»Pa vas 25 let ne plaši?«

»Mene niti malo. Če bi se tega bal, bi ne prisel v Italijo.«

»Mogoče ste tako presojali prej, a zdaj, ko sedite v zaporu, ste se najbrž premisli.«

Bruhnil sem v smeh: »Ne, v tem pogledu pa se krepko motite. Sam sem ne le enkrat tvegal, pa ne 20 let ječe, temveč glavo, odkar sem deloval v Jugoslaviji. Sicer pa sodim, da vam ni v nobenem primeru usojeno preživeti 20 let. Sami prizavate, da je vaš položaj majav.«

»Da, a utegne se še okrepiti.«

»Če se okrepi, nas boste pa amnestirali,« sem se pošalil.

»To limanico nastavlajo vaši kolovodje, ki sedijo na varnem. Naivneže pošljajo v Italijo in jim dopovedujejo, da bodo v primeru aretacije kralju prišli na svobodo, ker se bo fašizem sesul. Če bi se pa fašizem okreplil, pa da jih bo pač amnestiral.«

»Ne, tega nihče pri nas nikomur ne tvezi. Samo posalil sem se. Tisti, ki prihajajo v Italijo, prav dobro vedo, kaj jih čaka. To niso ljudje, ki bi se bali ječe. Sicer pa, če naj se vrnem v vašim argumentom, lahko navadem še drug moment. Pomišlite le, koliko bi me vi sami smeli imeti za resnega sogovernika, ko bi se tako zlahka šel izdajalca. Spuščam se pa v akcijo, ki me utegne stati glavo. Saj se nameravam osebno podati v Jugoslavijo k vodenju tega posla, in če padem tam v kremlje policije, sem jo skupil, saj sami veste, da jugoslovanska policija ne pozna najmanjšega obzira pri ravnanju s svojimi nasprotniki. Ko bi se tako zlahka prepustil izdajalstvu tukaj, kaj bi me stalo predati vso organizacijo v Jugoslavijo? Kakšno jamstvo bi vi imeli, da ne bom izdal vsega dela, od katerega si obetate določeno korist. Če so mi prijatelji zaupali vse skrivnosti črne roke in me pripustili k dejavnosti, da udeležbi pri njihovih poslih, pomeni, da so

»Ne, to je pa že neogibno. Utegnila bi zadevo predstaviti tako, da ne bi ustrelala dejanskemu stanju, in utegneva opisati kaj ne raven zanemarljivega.«

»Sam bi pravzaprav ne imel ničesar proti, toda, prvič, vidim, da se v zadevo vpleta vse preveč oseb, drugič pa je to v protislovju z vsemi našimi navadami in našo konspirativno opreznostjo. Naša organizacija rešuje vsa vprašanja v pogovorih na štiri oči in se nikoli ne poslužuje kakršnihkoli papirjev.«

»Kar se tega tiče, ste lahko brez skrbi. Vaše izjave bodo brali le maloštevilni in se hranile v zanesljivem predalu.«

»Saj bi vam verjel, a me kljub vsemu skrbi, da bi se o vsem ne razvedelo v Jugoslaviji. Res je sicer, da Jugoslavija ne premore tako dobre obveščevalne službe kot Italija, pač pa jo premore Francija. Lahko vam zagotovim, da po zaslugu sporočil, ki jih francoske obveščevalne službe prenašajo jugoslovanski vladi, so v Beogradu na tekočem o prenekaterem vašem poslu, o katerem se vam niti ne sanja, sem si sproti izmišljal. »Tako da me resno skrbi, da bi se v zvezi s to zadevo tam karkoli razvedelo. Kot vidite, imam resne razloge, da se upiram kakršnim koli pisnim izjavam.«

»Da, vidim, da ste na tekočem o mnogih stvareh, veliko bolj kot sva domnevala.«

»Torej priznavata, da so moje skrbi utemeljene?«

»Ne, kljub temu ste dolžni vaš predlog ubesediti v pisni obliki, sicer bo vsa zadeva otežkočena. Poleg tega, morava imeti v rokah kak vaš papir; kakšno težo utegne sicer sploh imeti na jino poročanje na višji ravni? Navsezadnjene nama bi lahko tudi ne verjeli! A kar zadeva varnost, vam zagotavljava, da bo storjeno vse potrebno, da ostane zadeva v najstrožji tajnosti.«

Nekaj časa sem še ugоварjal, naposled pa zahteval nekaj časa, da bi vse skupaj temeljito premisli. Dogovorili smo se, da se vrneta naslednji dan. Na tem so se naša pogajanja prekinila in so me odvedli nazaj v celico.

Naslednjega dne so me po klicali okrog enajstih dopoldne. Oba gospoda sta bila videti dobre volje. Izvedenec' me je pogostil s pecivom. Spraševal me je o mojem zaporniškem življenju, začudil se je, kako prenašamo z lahkoto vsakršno pomajkanje. Pogovor je nato prešel na novice iz Jugoslavije in na Julijsko Benečijo. Med drugim je izvedenec' nekako namignil na dr. Iva Pertota, kar je v meni sprožilo dvom v njegovo vlogo v mojih stikih z njim in lopom [?: težko berljiv, neprepoznaven priimek] leta 1925.«

»Ga pozname?« je vprašal.

»Da, to je brat pokojnega urednika našega časopisa Delo [Jožeta P.].«

»Imel je nekaj nevsečnosti v Jugoslaviji?«

»Da, slišal sem nekaj na ta račun, a stvarnega ne vem ničesar.«

Nekako pomenljivo se je nasmehnil, toda pogovora o tem ni nadaljeval. Nakar smo se vrnili k našemu vprašanju. Sporočil sem jima, da sem se odločil sprejeti njuno zahtevo o ubeseditvi mojega predloga v pisni obliki.

Tedaj sem začel s pisanjem svoje izjave in z njima pretehal vsako točko v njej posebej. Naslovljeno je bilo na ministarstvo zunanjih zadev in se začelo približno s sledenimi besedami: »Izjavljjam, da sem komunist in da ne nameravam podati nobenih izpovedeb mimo tistih, ki sem jih podal pri zaslisanju pred policijskimi organi in pred sodnimi oblastmi.« Nato govorim o svojem delovanju na Dunaju, o svojih zvezah s 'črno roko', o tem, kako sem se prepričal v nujnost poiskati podporo z italijanske strani. Ko sem omenil »Balcanico Federacijo«, sta zahtevala, naj povem, iz kakšnih sredstev se je revija financirala, toda pri tem jima nisem hotel popustiti:

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postaviti »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimira Martelanca. Ljubljanska založba /cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izlučil nekaj značilnejših poglavij.

Ossa humiliata – Onečašene kosti v taborišču Natzweiler-Struthof

»To je glasilo enotne fronte, v kateri sodeloval več strank, med njimi tudi komunisti. Pri njegovem financiranju so lahko sodelovalo vse.«

»Ne, časopis je financirala Rusija. Za tako zajeten časopis, pisan v 7-8 jezikih, je potreben nemajhen denar.«

»Kolikor je meni znano, časopisa ni financirala nobena Rusija.«

»Pa saj so jo podpirali komunisti!«

»Komunisti so jo podpirali in tudi prevzemali nase del denarnih stroškov.«

»Toda komunisti prejemajo denar od Kominterne, Kominterna pa je z Rusijo eno in isto,« je smeje se dejal 'visoki'

»Ne, nista eno in isto. Sicer pa opazam, da se zopet vračata k zadevam, o katerih smo se že včeraj dovolj dolgo pričekali in glede katerih sta mi zastavljala tako neresna vprašanja, da sem se naravnost čudil.«

»Ne,« je dejal 'izvedenec'. »Najina včerajšnja vprašanja so stremela po tem, da ugotoviva, kakšni so vaši nameni. Mar mislite, da ne veva, da se sovjetska pred-

čevalna dejavnost' in njim podobne z namenom, da bi ves dokument izvzvenel na njihov rovaš kar se da kompromitirajoče. Z zaključkom te izjave je bilo našega pogajanja konec. Sam sem ju še vprašal, kakšen je njun zaključek o obravnavanem vprašanju, na kar je 'izvedenec' odgovoril izmikajoče. A videti je bilo, da je njun odnos tej stvari naklonjen. Dejala sta le še, da bo potrebljeno kar nekaj časa, kajti dokončna odločitev je odvisna od Mussolinija. Pri tem smo se razšli in so me odvedli nazaj v celico. Baku, leta 1931.

* * *

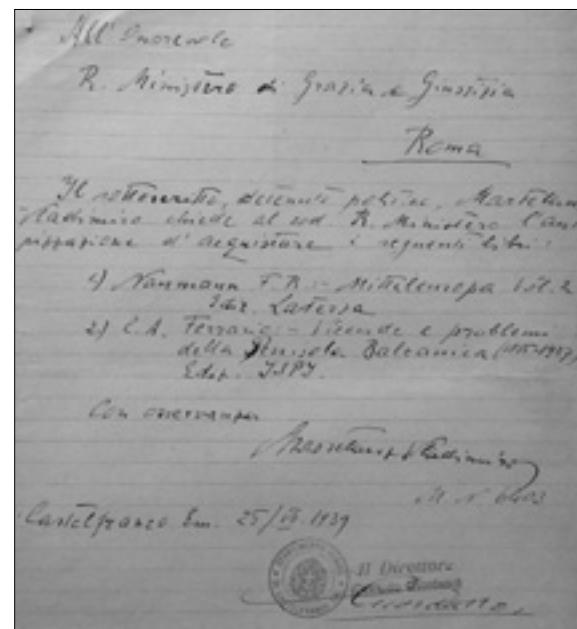
Ob vrhuncu Stalinovega krvavega obračuna s še ne povsem pojasnjeno vojaško zaroto generala Tuhačevskega je državo zajel val sumničenja do tujcev. Tudi Vladiju je bilo po devetih letih preklicano dovoljenje za bivanje v SZ. Je bil ukrep le kritje za novo obveščevalno nalogo na tujem? Odgovor na to vprašanje utegne datle de danes še nedostopna dokumentacija v arhivih Ruske federacije.

Vladivo dvakratno potovanje z ladjo iz Leningrada do francoskega Le Havra je dramatik Dimitrij Rupel vzel za osrednjo snov svoje dramsko-biografske lepljenke *Poslje za naslovnikom*, ki je leta 1982 doživel premiero na odru novgorodiškega gledališča. Dve leti prej je namreč nedavno preminula zgodovinarka Milica Kacin Wohinz v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja* (1980, 1–2, str. 107–138) razgrnila, kar je o Vladiju dodelj našla v Rimu v državnem in v strankinem arhivu, da bi s tem opremila že omenjeni Vladijev spominski spis, ki ga je novembra 1933 ustavil v Moskvi na pobudo Dragutina Gustinčiča.

Kot je razvidno iz pričujočega feltonskega izvlečka iz mojih spremnih besed k skorajnjemu izidu Vladimirovih Zbranih spisov, ki se danes zaključuje (zahvaljujem se odgovornemu uredniku Igorju Devetaku za dragoceno priložnost in tvorno sodelovanje v nelahkih časih), sem skozi štiri desetletja raziskav vsebinsko v marsičem dopolnil dosedanje vedenje o tem našem zaslužnem misleci in politiku. Njegov pepek počiva v Franciji, nedaleč od Strasbourg, ob pepelu sotrinov v nekdanji greznicni Pahorjeve *Nekropole* le par koračov stran od krematorijske peči pod gesmom OSSA HUMILIATA – ONEČAŠNE KOSTI.

Pred časom sem javno izrekel željo, da bi slovenske šole vključile tudi to taborišče smrti med postaje vsakoletnega spominskega romanja, ga povezale z obiskom Evropskega parlamenta in tako spele nit med sanjamimi Vladija, Fanice in Srečka prek Borisa Pahorja s sedanjostjo. Upam, da bo ta zapis k temu prispeval.

KONEC

Tudi v ječi nista Vladija zapustili vedoželjnost in strast po knjigah

Trajni nalog za prijetje prekuhu

stavnosti ne ukvarjajo s komunistično propagando? Se pa dogaja, da si kdo od arretiranih komunistov v upanju, da bi si olajšal položaj, začne izmišljati in tveziti vse mogoče o tem, kako je propagandno gradivo prejemal od russkih komunistov! Ko bi bili vi začeli s podobnim natolcevjem, mar menite, da bi se bila z vami še naprej resno pogovarjala?«

»S temi vašimi besedami pa sem povsem zadovoljen,« sem odvrnil.

Nato sem v svojo izjavo vnesel vse točke mojega 'načrta' in isti oblike, kot sem ga bil ustno ubesedil med pogajanji prejšnji dan in pri tem prizadel odbirati zlasti take izzave, kot 'izpodkopavanje države', 'vnašanje razdora v vojsko', vojaška obveščevanje in podobne.